

Háskóli Íslands

Hugvísindasvið
Íslenskar bókmenntir

Pað sem gott er og göfugt

Barnablaðið Æskan 1897–1941

Ritgerð til MA-prófs í íslenskum bókmenntum

Laufey Einarsdóttir
Kt.: 290369-5259

Leiðbeinandi: Dagný Kristjánsdóttir
Janúar 2017

Ágrip

Barnablöð á Íslandi eiga sér alllanga sögu og komu fyrstu blöðin út í lok 19. aldar. Barnablaðið *Æskan*, sem gefið var út af Stórstúku Íslands er langlífasta barnablaðið á Íslandi og kom nær samfellt út 1897–2005. Hér er fjallað um *Æskuna* frá 1897 til 1941 og farið yfir áherslur einstakra ritstjóra á þessu tímabili hvað varðar efnisval þeirra og umfjöllun.

Barnablöðin gegndu því hlutverki að siða og kenna börnum góð gildi og er *Æskan* þar engin undantekning. Í því sambandi má tala um siðfágun eða „dannelse“, sem er hugtak sem rekja má til upplýsingartímans. Hugmyndin um var sú að maður lagt eitthvað fram til eigin þróunar og sálarþroska með lestri blaða og bóka sem væru bæði til gagns og gamans, en það skipti máli hvað börnin lásu. Segja má að upplýsingartíminn hafi runnið inn í tilfinningasemi rómantíkurinnar í sögum fyrir börn og er þróunin sú í sögum *Æskunnar*; siðaboðskapurinn heldur áfram en afstaðan til barnsins er orðin tilfinningalegri og reynt er kalla á samúð lesandans með lítilmagnanum.

Tímabilið sem fjallað er um hér er mikið umbrotatímabil í Íslandssögunni þar sem Ísland var að nútímovæðast og breytast úr sveitasamfélagi í iðnvætt þéttby líssamfélag. Sjálfstæðisbaráttan var í fullum gangi og birtist það vel í barnablöðum frá þessum tíma. Þau áttu sinn þátt í því að móta íslenskt þjóðríki. Þeirra hlutverk var meðal annars að ala börnin upp og beina augum þeirra að því sem máli þótti skipta, að efla allt íslenskt, tungumálið, menninguna og þjóðarvitundina.

Það er nokkuð mismunandi hversu mikla áherslu hver og einn ritstjóri á þessu tímabili leggur á siðaboðskapinn, bindindið, þjóðernisboðskapinn eða almenna skemmtun, en allir vilja þeir að börnin tileinki sér það sem gott er og göfugt.

Abstract

Children's periodicals in Iceland have a long history and the first periodicals were published at the end of the 19th century. The children's periodical *Æskan* (literally Youth) was published by the Icelandic branch of the abstinence organization International Order of Good Templars. *Æskan* was published with only minor interruptions from 1897–2005, and was the most enduring of the Icelandic children's periodicals. The scope of this thesis is *Æskan* in the period 1897–1941, and the editorial policies of individual editors regarding coverage of different subjects.

Children's periodicals had the mission to civilize and teach children good values and *Æskan* is no exception. This mission can be related to the Enlightenment term 'Bildung'. This refers to systematic self-cultivation by reading periodicals and books both for entertainment and education, and it was important what the children read. It can be said

that the Enlightenment transitioned into the sentimentality of Romanticism in children's tales, and this is the case in *Æskan*; the moralizing continues but the image of the child is more sentimental and it is attempted to awaken the reader's sympathy with the underdog.

The period which is discussed here is tumultuous in Icelandic history, as Iceland is modernized and changing from a primarily rural society into an industrialised urban society. The struggle for independence was at its height and that was reflected in the children's periodicals of the time. They played their role in forming the Icelandic nation state. Their role included instructing children and focusing their attention on what was considered important: to strengthen Icelandic culture, the language and national awareness.

Each editor of this period placed different emphasis on morality, abstinence, nationalism and general entertainment, but all of them wanted the children to embrace that which is good and noble.

Efnisyfirlit

Ágrip.....	1
Abstract.....	1
1. Barnablaðið <i>Æskan</i> 1898–1941	5
2. Hugmyndir um börn og bernsku	5
3. Upphof barnabókmennta	9
3.1. Fyrstu barnabækurnar	10
3.2. Fyrstu barnablöðin	11
4. Einkenni barnablaða.....	15
4.1. Hlutverk og hugmyndafræðilegur boðskapur barnablaðanna	18
4.2. Frá upplýsingu til tilfinningasemi	20
4.3. Neysluhyggja og barnablöð	23
5. Íslensk barnablöð verða til	25
5.1. Staða barnablaða í íslenskri bókmenntasögu	27
5.2. Flokkun barnablaðanna.....	27
5.3. Barnablöð á Íslandi um 1900	29
5.4. Barnablöð á íslensku í Vesturheimi	31
5.5. Tíbrá	32
5.6. Barnablaðið	33
6. <i>Æskan</i> verður til	35
6.1. Ritstjórar <i>Æskunnar</i>	37
6.2. Sigurður Júl. Jóhannesson, ritstjóri <i>Æskunnar</i> 1897–1899:	38
7. <i>Æskan</i> , umfjöllun og blaðaskrif	40
7.1. <i>Æskan</i> , barnablað með myndum.....	45
7.2. Ólafía Jónsdóttir, ritstjóri <i>Æskunnar</i> 1899–1900	52
7.3. <i>Æskan</i> 1899–1900	53
7.4. Hjálmar Sigurðsson, ritstjóri <i>Æskunnar</i> 1900–1903	55
7.5. <i>Æskan</i> 1900–1903	55
7.6. Sr. Friðrik Friðriksson, ritstjóri <i>Æskunnar</i> 1903/4–1908	57
7.7. <i>Æskan</i> 1903/4–1908	58
7.8. Aðalbjörn Stefánsson, ritstjóri <i>Æskunnar</i> 1910–1922, og Sigurjón Jónsson, ritstjóri <i>Æskunnar</i> 1910–1927	61
7.9. <i>Æskan</i> 1910–1927	61

7.10.	Guðmundur Gíslason og Margrét Jónsdóttir, ritstjórar <i>Æskunnar</i> 1928–1932	66
7.11.	Margrét Jónsdóttir, ritstjóri <i>Æskunnar</i> 1928–1941	66
7.12.	<i>Æskan</i> 1928–1941	68
8.	Niðurstöður.....	74
9.	Heimildaskrá:	77
10.	Viðauki	82
10.1.	Tímalína – íslensk barnablöð	82

1. Barnablaðið *Æskan* 1898–1941

Ég byrja á því að fjalla almennt um hugmyndir um börn og bernsku og skoða hvernig þær hafa þróast í gegnum tíðina. Næst mun ég fjalla um upphaf barnabókmennta, barnabóka og barnablaða. Ég mun skoða einkenni barnablaða, hugmyndafræðilegan tilgang þeirra og neysluhyggju tengda blöðunum. Þá mun ég fjalla um íslensk barnablöð, um flokkun þeirra og stöðu. Ég segi stuttlega frá fyrstu barnablöðunum hér á landi og barnablöðum á íslensku í Vesturheimi. Þá fjalla ég sérstaklega um barnablaðið *Æskuna* og ritstjóra hennar á tímabilinu 1897–1941, með sérstakri áherslu fyrsta og síðasta ritstjóra þess tímabils, Sigurð Júl. Jóhannesson (ritstjóri 1897–1899), og Margréti Jónsdóttur (ritstjóri 1928–1941), og velti fyrir mér hvort og þá hvaða áherslubreytingar verða á tímabilinu. Í lok ritgerðarinnar dreg ég saman efni ritgerðarinnar og ræði hvernig þróun barnablaðsins *Æskunnar* hefur orðið á tímabilinu 1897–1941.

Ég vil þakka leiðbeinanda mínum, Dagnýju Kristjánsdóttur, fyrir ritstjórn og góð ráð. Ég þakka Berglindi Steinsdóttur fyrir prófarkalestur og liðlegheit. Jafnframt þakka ég hinu góða starfsfólki á Landsbókasafni Íslands – Háskólabókasafni fyrir alla hjálpinu. Að lokum þakka ég eiginmanni mínum, Snorra Halldórssyni, fyrir frábæran stuðning, þolinmæði og hvatningu.

2. Hugmyndir um börn og bernsku

„Það er ekki hægt að tala um barnabækur fyrr en barnið er orðið til, eða réttara sagt skilningur á því hvað barn sé,“ segir Dagný Kristjánsdóttir í viðtali um bók sína *Bókabörn* sem kom út árið 2015.¹

Hugmyndir um börn og bernsku hafa breyst og þróast í gegnum aldirnar og birtast þær ekki síst í því efni sem skrifað er fyrir börn. Barnaefni; barnabækur, barnablöð, kennslubækur og allt efni sem skrifað er fyrir börn endurspeglar hugmyndir og kenningar manna um berinskuna og breytingar á þeim.²

Franski sagnfræðingurinn Philippe Ariès (1914–1984) setti fram þær kenningar um börn og bernsku árið 1960 í bók sinni *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (ensk þýðing árið 1962) að bernskan í nútímaskilningi hefði ekki verið til í miðaldasamfélagi, að hugmyndin um berinskuna sem sérstakt aldursskeið væri síðari tíma fyrirbæri.³ Þar sem litlar heimildir eru til frá þeim tíma um börn og stöðu þeirra skoðaði Ariès hugmyndir um barnið m.a. út frá myndlist hvers tíma. Á síðmiðoldum eru börnin sýnd sem litlir

¹ Kolbrún Bergþórssdóttir, „Erfitt bókmenntasvið.“ Viðtal við Dagnýju Kristjánsdóttur um *Bókabörn*, DV, 18. desember 2015.

² Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn. Íslenskar barnabókmenntir verða til*, 51.

³ Ariès, Philippe, *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*, 33.

fullorðnir, smækkuð mynd af foreldrunum, og var talið að vitund þeirra og þekking kæmi fram þegar þau broskuðust. Börn voru valdalaus hópur, eign foreldra sinna og því erfitt að átta sig á sögu þeirra.⁴ Ekki var reiknað með því að börnin hefðu sérstakt sáarlíf heldur væri hið fullorðna sárlíff hulið innra með barninu. Hugmyndir Ariès um bernskuna, um að bernskan hafi ekki „verið til“ á miðöldum, hafa verið umdeildar en komu þó af stað umræðum um þetta málefni.⁵

Börn voru samkvæmt kristinni kenningu fædd syndug og þurfti að hreinsa þau af erfðasýndinni með því aðala þau upp í kristinni trú og góðum siðum. Þau áttu sem fyrst að yfirgefa hið óupplýsta og synduga ástand og verða fullorðin og hegða sér eftir því.⁶

Hugmyndir manna um bernskuna þróuðust í tímans rás. Á 17. öld var hugmyndin um bernskuna sem sjálfstætt þroskaskeið farin að styrkast í Evrópu. Þegar fjallað er um hugmyndir um bernsku og upphaf barnabókmennta er einatt talað um áhrif tveggja heimspekinga, John Locke (1632–1704) og Jean-Jacques Rousseau (1712–1778). Hugmyndir þeirra um bernsku, börn, uppeldi og menntun höfðu mikla þýðingu fyrir þróun barnabókmennta og markaði 18. öldin þáttaskil í sögu barnabókmennta.⁷

Árið 1693 birti Locke ritgerð sína *Some Thoughts Concerning Education* þar sem hann setti m.a. fram hugmyndir um bernskuna sem mótnar- og uppbyggingartíma þar sem hlutverk foreldra væri að hjálpa börnum sínum að læra. Locke talaði um hlutverk menntunar í því að móta einstaklinginn frá grunni. Hann átti stóran þátt í að móta hugmyndafræði borgarabyltingarinnar þótt deilt sé um þátt hans í hugmyndum um börn og bernsku. Í ritgerð sinni, *An Essay Concerning Human Understanding* (1689), fjallaði Locke um barnið sem óskrifað blað, *tabula rasa*.⁸ Locke taldi að barnið hefði ekki fyrirfram gefnar hugmyndir, en hefði skapgerð, tilfinningar og mismunandi gáfur til að læra. Hann sagði að gefa yrði hverju og einu barni gaum og kenna því og hjálpa því að læra. En með því að segja að barnið væri ekki fætt með fyrirfram gefnar hugmyndir var hugmyndin um erfðasýndina afskrifuð. Barnið var fætt saklaust en ekki sekt og þar með voru hugmyndir kirkjunnar um kristilegt uppeldi dregnar í efa.⁹ Barnabókmenntir, eins og t.d. dæmisögur Esóps og Refabókin (gefin út í Kaupmannahöfn árið 1555), gátu að mati Locke hjálpað til við að siða börnin því að þær væru bæði skemmtilegar og gagnlegar, einkum ef þær voru myndskreyttar.¹⁰

⁴ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 24.

⁵ Cunningham, Hugh, *Children & Childhood in Western Society since 1500*, 30–32.

⁶ Christensen, Nina, *Barnesjælen. Børnelitteraturen og det romantiske barn*, 25.

⁷ Cunningham, Hugh, *Children & Childhood in Western Society since 1500*, 61.

⁸ Hugmyndin um „tabula rasa“ var þó ekki alveg ný af nálinni og má finna sambærilega hugmynd hjá Aristótelesi. Hugmyndin er engu að síður oft eignuð Locke, sem sagði þó að margir hefðu rangtúlkað hana.

⁹ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 36.

¹⁰ Weinreich, Torben, *Historien om Børnelitteratur*, 89.

Franski heimspekingurinn Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) kom með nýjar hugmyndir upp úr miðri 18. öld sem breyttu sýn manna á börn og bernsku, í aðdraganda rómantísku tímabilsins. Rousseau gaf út uppedisritið *Émile ou de l'éducation* (ísl. *Émile eða um uppledrið*) árið 1762.¹¹ Rousseau taldi að barnið væri í eðli sínu gott en menningin spillandi og að barnið þyrfti að læra af náttúrunni og reynslunni. Rousseau taldi að ekkert ætti að kenna barni neitt bóklegt fyrir 12 ára aldur, það ætti að fá að vaxa eins og því væri eðlilegt án tamningar foreldra eða annarra. Í bók Rousseau er mest áhersla lögð á viðhorf til barnsins og tengsl þess við náttúruna. Náttúran var að hans dómi hinn mikli lærimeistari sem þjálfaði börnin, herti þau með ýmiss konar þolraunum og kenndi þeim snemma um „angur og sársauka“.¹² Hugmyndir Rousseau urðu forsenda rómantíkurinnar um bernskuna.¹³ Samkvæmt Rousseau gat maður fundið aftur hið náttúrulega, upprunalega samband milli orða og hluta.

Rómantísku skáldin í upphafi 19. aldar höfðu einnig áhrif á hugmyndir manna um bernskuna.¹⁴ Þau töldu að nytjahyggja upplýsingarinnar hefði barið niður hið frjálsa ímyndunarafl.¹⁵ Rómantíkin staðsetti barnið í miðju tilverunnar og breytti viðhorfum manna til þess. Rómantísku skáldin tengdu bernskuna náttúrunni og hinu frjálsa ímyndunarafl eins og Rousseau, og töldu að barnið gæti lært af henni. Bernskan átti að vera besti tími ævinnar.

Þýski barnabókmenntafræðingurinn Hans-Heino Ewers hefur fjallað um hugmyndir um barnið og bernskuna í þýskum rómantískum bókmenntum.¹⁶ Hann hefur velt fyrir sér sambandinu milli hugmynda um barnið og þróun bókmennta, einkum barnabókmennta¹⁷ Ewers skilgreinir barnabókmenntir sem efni sem ætlað sé börnum, sé sérstaklega skrifað fyrir börn, sérstaklega prentað fyrir börn, valið og unnið fyrir börn.¹⁸ Þar undir eru alfræðirit, trúarlegar bókmenntir, kennslubækur, mannasiðabækur og fleira, enda voru skilin á milli bókmenntagreina óljós.¹⁹

Ewers telur fagurbókmenntirnar leika lykilhlutverk þegar skoða eigi hvernig litið var á bernskuna á hverjum tíma.²⁰ Hann talar um fjórar mismunandi hugmyndir um börn og bernsku á fjórum mismunandi tímaseiðum í Þýskalandi:²¹

¹¹ Ingeborg Mjør og Gunnvør Risa, *Barnelitteratur – sjangrar og teksttypar*, 15.

¹² Loftur Guttormsson, „Rousseau í íslenskri uppedissögu: Stiklur 1780–1940,“ 2.

¹³ Christensen, Nina, *Barnesjælen*, 25.

¹⁴ Cunningham, Hugh, *Children & Childhood in Western Society since 1500*, 61.

¹⁵ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 43.

¹⁶ Christensen, Nina, *Barnesjælen*, 29–32.

¹⁷ Ibid., 29.

¹⁸ Ewers, Hans-Heino, „Børnelitteratur som medium for opdagelse af barndom,“ 37.

¹⁹ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 37.

²⁰ Ewers, Hans-Heino, „Børnelitteratur som medium for opdagelse af barndom,“ 37.

²¹ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 47.

1. Fram á miðja 18. öld fjallaði efni ætlað börnum, barnabókmenntir o.fl., ekki um börn heldur um það sem fullorðnir vildu að börnin lærðu um hinn stóra heim og hvernig maður ætti að haga sér í honum, um siðferðisleg gildi og þær hegðunarreglur sem maður ætti að virða.²² Á síðari hluta 18. aldar fóru barnabækur í Pýskalandi að snúast meira um börn. Markmið sagnanna var þó enn að ala upp og gefa góðar fyrirmyn dir eða að vera víti til varnaðar.²³ Þar var launað fyrir dyggð og dugnað en refsað fyrir lesti. Börnin voru í raun fullorðnir klæddir sem börn. Þeim var ekki lýst sem ófullkomnum verum, heldur sem einstaklingum sem þróast í fullorðnar, „dannaðar“ eða siðfágaðar manneskjur, það var markmiðið. Höfundurinn er hér sem bókmenntalegur uppalandi, bókmenntirnar gegna siðfágunar- og uppeldishlutverki. Ýmsar kennslubókmenntir og viðvörunarsögur má rekja til þessa tíma.²⁴

2. Í byrjun 19. aldar reyndu höfundar að hverfa aftur til bernskunnar og höfnuðu því að henni væri lokið. Hugmyndir um barnið urðu tilfinningasamar og einfeldningslegar (e. naive) undir áhrifum frá rómantíkinni sem upphóf bernskuna. Þar var litið á barnið sem fullkomið og meira upprunalegt og satt en hinn fullorðna. Barnið og hinn fullorðni lifðu í tveimur mismunandi heimum með mismunandi sjónarhorn en höfundurinn varðveitti sambandið við sitt innra barn. Dæmi um þetta eru sögur H.C. Andersen.

3. Tilfinningasamar barnabókmenntir koma á eftir hinum einfeldningslegu eða barnslegu bókmenntum að mati Ewers. Þar kemur fram tilfinningasöm afstaða til barna. Höfundarnir vita að bernskan er liðin tíð en þrá hana stöðugt. Dæmi um það eru sögurnar um Bangsímon (Winnie the Pooh).

4. Að mati Ewers einkennist fjórða tímabilið af því þegar höfundar, sem kvatt hafa bernskuna, tala máli barnanna. Það á ekki að verja barnið fyrir hinum harða heimi og nota höfundarnir barnabækurnar til að gera börnin hæfari í að takast á við heiminn; sorgir, missi, aðskilnað og einsemd. Þar verða upplýsing og þekking til að styrkja barnið og bendir Ewers á að það minni á viðhorf höfunda 18. aldar til barna.²⁵

Þessi viðhorf til bernskunnar endurspeglast að allnokkru leyti í barnablöðunum. Þar er um að ræða sögur þar sem andi upplýsingarinnar svífur yfir vötnum, sögur um siðferðisleg gildi og hegðunarreglur sem börn eiga að tileinka sér til að verða „dannaðar“ manneskjur. En þarna er líka fagurfræði rómantíkurinnar þar sem bernskan er upphafin og börnin eru oft sýnd sem englum lík.

²² Ewers, Hans-Heino, „Børnelitteratur som medium for opdagelse af barndom,“ 40.

²³ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 47.

²⁴ Ibid.

²⁵ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 47–48.

3. Upphaf barnabókmennta

Barnabókmenntir eiga rætur að rekja til upplýsingarstefnunnar á 18. öld og hafði upplýsingin mikil áhrif á hugmyndir manna um börn og bernsku. Viðhorf til barna breyttust á upplýsingartímanum sem og staða þeirra í fjölskyldunni og samféluginu og aukin áhersla varð á börn og bernsku, hún varð mikilvægt æviskeið og litið svo á að börn væru manneskjur sem ekki væru búnar að ná fullum þroska og þyrftu sérstaka athygli.²⁶ Barnið varð sýnilegt bæði í fjölskyldunni og samféluginu og viðurkennt að barn væri annað en fullorðinn. Þessar breytingar urðu þó ekki skyndilega heldur hafði sýn manna á börn og bernskuna smám saman orðið veraldlegri.²⁷ Með iðnbyltingunni jókst þéttbýlismyndun og framleiðslan fluttist út af heimilunum. Börn nýrra millistéttu í þéttbýli hættu að taka beinan þátt í atvinnulífinu og höfðu allt í einu frítíma sem þau höfðu ekki haft áður. Þar var kominn grundvöllur og markaður fyrir nýja bókmenntagrein, barnabókmenntir. Börnin þurftu lesefni, enda lögðu upplýsingarmenn mikla áherslu á að uppfræða, siða og kenna börnum borgaranna á það þjóðfélag sem þau myndu taka við og gegndu barnabækur þar stóru hlutverki. Eins varð algengara að lesa upphátt fyrir börn og láta þau lesa bækur til þess að upplýsa og móta þau sem einstaklinga.²⁸

Upplýsingarmenn börðust fyrir prentfrelsi og færðist bókaútgáfa mjög í vöxt á 18. öld með auknum tækniframförum. Mikil áhersla var lögð á gildi menntunar, ekki síst alþýðumenntunar, og var lögð áhersla á menntun og fræðslu hjá upplýsingarmönnum.²⁹ Menntun skyldi vera almenn og jókst læsi almennings mjög mikið á þessum tíma. Það varð nauðsynlegt að kunna að lesa til að fá að vita meira um umheiminn.

Hugmyndin um alþýðufræðslu varð vinsælli þegar líða fór á 19. öld. Barnaskólar eða skólar fyrir almenning voru settir á fót víða um álfuna á 19. öld. Þar lærðu nýjar kynslóðir að lesa og skrifa en líka að skilja hvað var einkennandi fyrir landið og voru þar með að aldar upp í sönum þjóðernisanda. Það var eins konar þjóðernisuppeldi.³⁰ Fræða þurfti börn sérstaklega þar sem þau tóku ekki lengur virkan þátt í samféluginu. Börn lægri stétta höfðu þó ekki sömu tækifæri og börn efri stétta.³¹ Í Danmörku og Noregi urðu miklar breytingar í kjölfar upplýsingarinnar varðandi alþýðufræðslu og í báðum löndunum var skólaskyldu komið á, árið 1814 í Danmörku og árið 1860 í Noregi. Á Íslandi voru áhrif upplýsingarinnar býsna mikil, en þó mismikil eftir sviðum. Áhrif stefnunnar voru einmitt

²⁶ Henriksen, Bodil, Jakobsen, Torben og Nistrup, Karen Margrethe, *Børnelitteratur. Historie og analyser*, 14–18.

²⁷ Cunningham, Hugh, *Children & Childhood in Western Society since 1500*, 61.

²⁸ Silja Aðalsteinsdóttir, *Íslenskar barnabækur 1780–1979*, 88.

²⁹ Ingi Sigurðsson, *Erlendir straumar og íslenzk viðhorf*, 26–27.

³⁰ Burman, Anders, *Pedagogikens idéhistoria*, 119.

³¹ Silja Aðalsteinsdóttir, *Íslenskar barnabækur 1780–1979*, 20–21.

mikil í alþýðufræðslu og bókaútgáfu og með stofnun Hrappseyjarprentsmaðju 1773 var farið að gefa út veraldlegt efni í stórum stíl í anda upplýsingarinnar.³²

3.1. Fyrstu barnabækurnar

Barnabókmenntir hafa frá upphafi verið tæki til menntunar, innrætingar siðaboðskapar og lestrarkennslu. Þær eru oft skrifadur með uppeldislegt sjónarmið í huga, þar með í siðfræðilegum tilgangi í samræmi við gildi samfélagsins.

Mikil áhersla var lögð á að börn lærðu að lesa til að geta lesið Biblíuna og katekisma, sem voru rit ætluð til trúfræðslu, og stundum var líka í þeim stafrófskennsla.³³ Þessi rit voru ekki beinlínis skemmtilesning en áttu að kenna börnunum góða hegðun og siði.

Til að byrja með voru barnabækur einkum ætlaðar börnum borgarastéttarinnar. Í bókum þess tíma kemur fram skýr stéttarvitund og er börnum kennt hvernig þau eigi að hegða sér í heimi millistéttarinnar. Bernska vel stæðra barna lengdist með vaxandi sérhæfingu og auknum menntunarkröfum. Sífellt meiri þörf varð fyrir afþreyingu þar sem þau höfðu meiri tíma til að lesa og markaður myndaðist fyrir barnabækur. Það skipti þó máli hvað börnin lásu. Barnabókin átti að fræða, mennta og vera uppyggileg enda voru fræðsla og uppeldi í borgaralegum siðum og reglum í bókum mikilvæg í augum upplýsingarmanna, og ekki var verra að bókin hefði eitthvert skemmtigildi, væri jafnvel myndskreytt.³⁴

Í Bretlandi jókst útgáfa barnaefnis, þ.e. barnabóka, barnablaða o.fl., gríðarlega mikið á 18. og 19. öld í kjölfar aukinnar tækni og velmegunar, talsvert meira en aðrar tegundir bókmennta. Á tuttugu árum í lok 19. aldar bættust til dæmis við yfir hundrað nýir titlar blaða í Bretlandi.³⁵ Millistéttin var móttækilegust fyrir ódýru lestrarefni fyrir börn, og gátu útgefendur sinnt hinum stóra markaði, enda var orðið auðveldara og ódýrara að gefa út bækur og blöð með tækninýjungum í prentun og pappírsframleiðslu í kjölfar iðnbyltingarinnar. Lengi vel höfðu fáir efni á að kaupa bækur og blöð en með aukinni tækni í prentun og ódýrari dreifingu jókst það mjög að börn verkalyðsins keyptu og læsu þessi blöð.³⁶ Í ljósi breyttra hugmynda um börn voru foreldrar millistéttabarnanna tilbúnir til að verja meira fé í bækur og blöð til þess að gleðja börn sín.³⁷

³² Ingí Sigurðsson, *Erlendir straumar og íslenzk viðhorf*, 29–31.

³³ Weinreich, Torben, *Børns bøger: bogen, barnet, skolen, samfundet*, 93. Katekismar voru meðal annars notaðir í kaþólskri og lútherskri trú. Þekktasti katekisminn í lúthersku var *Hinn minni katekiskmus (Fræðin minni)*, eftir Martein Lúther.

³⁴ Silja Aðalsteinsdóttir, *Íslenskar barnabækur 1780–1979*, 25.

³⁵ Lang, Marjory, „Childhood’s Champions: Mid-Victorian Children’s Periodicals and the Critics,“ 17.

³⁶ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 114–115.

³⁷ Dawson, Janis, „Trade and Plumb-Cake in Lilliput: The Origins of Juvenile Consumerism and Early English Children’s Periodicals,“ 179.

Fyrstu bækurnar sem gefnar voru út fyrir börn komu fram undir lok 17. aldar og var England þar í fararbroddi, einnig varðandi barnablöðin. Upphof barnabóka er oft miðað við árið 1744 þegar enski útgefandinn John Newbery gaf út barnabókina *A Little Pretty Pocket Book*, sem var myndskreytt stafrófskver sem kenna átti stelpum og strákum stafrófið með leikjum, dæmisögum og rími, og innihélt einnig siðferðislegan boðskap. Lögð var áhersla á skemmtunina, enda var Newbery sama sinnis og John Locke varðandi það að vænlegra væri til árangurs að gera nám barna skemmtilegt frekar en að beita líkamlegrí refsingu við að kenna börnum og siða þau. Einkunnarorð hans voru „Instruction with Delight“, sem gæti útlagst sem „tilsögn með ánægju“ eða einfaldlega „gagn og gaman“.³⁸

Á Íslandi gætir einkum danskra áhrifa í þessum efnum, sem er skiljanlegt vegna hinna miklu tengsla sem voru milli landanna tveggja. Samkvæmt Silju Aðalsteinsdóttur eru *Barna-liood med Ljuflings-Lag* eftir sr. Vigfús Jónsson fyrsta íslenska barnabókin.³⁹ Bókin var skrifuð 1739 en kom út í Kaupmannahöfn árið 1780 og er með heilræðaljóðum undir fornryðislagi. Silja segir bókina vera fyrstu íslensku bókina sem samin sé fyrir börn með barn sem innbyggðan lesanda. Loftur Guttormsson telur hins vegar fyrstu barnabókina vera *Sumar-Giøf handa Børnum* eftir sr. Guðmund Jónsson, þrátt fyrir að bókin sé ekki með sögum af íslenskum uppruna.⁴⁰ Bókin var upphaflega skrifuð á þýsku en þýdd úr dönsku á íslensku og gefin út af prentverki Magnúasar Stephensen í Leirárgörðum árið 1795.⁴¹ Á síðari hluta 19. aldar kom lítið út af frumsömu íslensku barnaefni, en þýddar voru sígildar barna- og ungingabækur⁴² sem íslensk börn fengu að kynnast, meðal annars í gegnum barnablöðin.

3.2. Fyrstu barnablöðin

Árið 1757⁴³ kom út í London fyrsti hluti rits fyrir börn sem markaði tímamót í sögu barnabókmennta; „*Magasin des Enfants*, með undirtitlinum „*Ou Dialogues entre une sage Gouvernante et plusieurs de ses Élèves de la première Distinction*“, eftir hina franskættuðu Madame Jeanne-Marie le Prince de Beaumont, eða Mme de Beaumont. Ritið er stundum talið vera fyrsta barnabókin⁴⁴ eða barnablaðið⁴⁵ og hafði talsverð áhrif

³⁸ Wikipedia: *John Newbery*.

³⁹ Silju Aðalsteinsdóttir, *Íslenskar barnabækur 1780–1979*, 39.

⁴⁰ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 37.

⁴¹ Silja Aðalsteinsdóttir, *Íslenskar barnabækur 1780–1979*, 40.

⁴² Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 65.

⁴³ Sums staðar er sagt að *Magasin des Enfants* hafi komið út árið áður, 1756, sbr. Weinreich, Torben, *Historien om Børnelitteratur*, 58.

⁴⁴ Silja Aðalsteinsdóttir, *Íslenskar barnabækur 1780–1979*, 25.

⁴⁵ Weinreich, Torben, *Historien om Børnelitteratur*, 58–59.

á uppeldisfræði í Evrópu. Auk þess að gefa út *Magasin des Enfants* skrifaði Mme de Beaumont u.p.b. 70 bækur fyrir börn og bók um uppeldi.⁴⁶

Magasin des Enfants var safnrit fyrir börn með sögum og tíu uppbyggilegum ævintýrum og sögum. Þar var að finna fræðandi efni fyrir börn um landafræði, mannkynssögu, trú og siðfræði, en einnig spennandi og siðbætandi ævintýri.⁴⁷ Þau áttu að hvetja börnin til að læra og á eftir sögunum var boðskapurinn ræddur. Mme de Beaumont er oft talin vera upphafsmaður siðbætandi smásagna fyrir börn⁴⁸ og ruddi brautina í þeim eftirnum. Það samtalsform sem notað var í *Magasin des Enfants* var notað sífellt meira í barnabókmenntum í lok 18. aldar, þar með talið í barnablöðunum. Þar var þurr lærðómur gerður meira spennandi með hjálþæsilegra frásagna.⁴⁹

Þrátt fyrir að vera ekki eiginlegt barnablað hafði *Magasin des Enfants* talsverð áhrif á útgáfu barnablaða og var víða líkt eftir því riti og léku barnablöðin víða lykilhlutverk í óformlegri menntun barna á 18. og 19. öld og alveg fram á 20. öld. *Magasin des Enfants* fékk mikla útbreiðslu. Það kom fljóttlega út víða á frönsku, m.a. í Haag, Amsterdam, Vín, Frankfurt, París, Stokkhólmi og Kaupmannahöfn, en var jafnframt þýtt víða, t.d. á ensku sama ár og það kom út og síðar á þýsku, sáensku og dönsku.

Barnablöðin voru nýtt form fjölmíðlunar sem fékk allmikla útbreiðslu víða um heim. Útgáfa barnablaða hófst víða um Evrópu á 18. öld. Í kjölfarið af útgáfu *Magasin des Enfants* komu út sambærileg rit eða blöð, innblásin af því riti, með siðvæðingar- og kennslusögum á ýmsum tungumálum víða um álfuna.

Í Englandi hófst útgáfa barnablaða með *The Lilliputian Magazine* árið 1751 og var það áðurnefndur John Newbery (1713–1767) sem gaf blaðið út.⁵⁰ Síðar kom út barnablaðið *The Juvenile Magazine*,⁵¹ sem enski útgefandinn John Marshall gaf út. Þó að það hafi ekki verið fyrsta tímaritið sem gefið var út í Englandi var það fyrsta tímaritið sem var reglulegt barnablað og meira í ætt við barnablöð síðari tíma. Marshall stóð síðan að útgáfu fleiri barnablaða í kjölfar þessa.

Í Þýskalandi kom út vikublað fyrir börn, *Der Kinderfreund* (1775–82) og voru nokkur tölublöð af því þýdd af þýsku yfir á dönsku. Það varð fyrrmynd margra danskra og reyndar líka norskra blaða. Þar hétu blöðin gjarnan nöfnum eins og *Børneven*, og einnig

⁴⁶ Ibid., 58.

⁴⁷ Ibid., 60. Þessi siðbætandi ævintýr eru kölluð „fe-eventyr“ á dönsku, á ensku „fairy tales with a purpose“.

⁴⁸ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 38.

⁴⁹ Torben Weinreich, *Historien om Børnelitteratur*, 60.

⁵⁰ Fullur titill blaðsins var: *Lilliputian Magazine; or, the Young Gentleman & Lady's Golden Library, being An Attempt to Mend the World, to render the Society of Man More Amiable, & to establish the Plainness, Simplicity, Virtue & Wisdom of the Golden Age, so much Celebrated by the Poets and Historians.*

⁵¹ Fullur titill blaðsins var: *The Juvenile Magazine; or, an Instructive and Entertaining Miscellany for Youth of Both Sexes.*

Børnevennen og *Den nye Børneven*. Þar er vísað til einhvers fullorðins, gjarnan kennara eða annarra sem vildu leggja sitt af mörkum til hinna verst settu í samféluginu sem voru börnin. Með því að hjálpa þeim til betra lífs, með því að upplýsa þau og kenna þeim og með því að vera góð fyrirmund gátu þessir barnavinir rutt brautina fyrir börnin þannig að þau yrðu nýtir borgarar í samféluginu, eins og talað er um í fyrstu dönsku fræðslulögnum.⁵²

Magasin des Enfants var þytt á dönsku úr þýsku af Johan Christian Schønheyder 1763–1764 og lagað að dönskum aðstæðum.⁵³ Í Danmörku var einnig líkt eftir ritinu með „barnablöðum“ á borð við *Den danske Skoelimester* (1766–67), sem voru eiginlega textahefti í samræðuformi þar sem spjallað var við börn um hvaðeina á fjörlegan hátt, með stuttum frásögnum og dæmisögum inn á milli. Sumir telja *Den danske Skoelimester* (1766–1767) vera fyrsta frumsamda danska barnablaðið,⁵⁴ sem skrifað var á dönsku fyrir Dani,⁵⁵ og *Ungdommens Ven* (1770) þar á eftir, þótt aðrir telji að *Adresse Avis for Børn* (1779–1782), hafi verið fyrsta aldanska barnablaðið.⁵⁶ Það var raunar fylgiblað sem kom út vikulega með *Adresseavisen, Kiøbenhavns Adresse-Contoirs Efterretninger*.⁵⁷

Í Svíþjóð hófst útgáfa barnablaða 1766 með *Wecko-Blad til Barns Nyta och Nöje* (1766–1774).⁵⁸ Í Noregi er *Billed-Magazin for Børn* yfirleitt talið vera fyrsta norska barnablaðið, en það kom fyrst út árið 1838–1839. Allnokkur barnablöð voru gefin út í Noregi á 19. öld. Norska barnablaðið *Sysvorti* kom fyrst út árið 1887. Það fékk síðar nafnið *Norsk barneblad* og að lokum *Norsk barneblad* og hefur alltaf verið skrifað á nýnorsku. Í blaðinu var meðal annars að finna myndasöguna um Smørbukk, sem er Íslendingum að góðu kunnur sem Bjössi bolla. Blaðið er einkum merkilegt fyrir þær sakir að það er enn gefið út og er því eitt elsta barnablað í heimi.⁵⁹ Íslendingar sóttu mikið efni til Noregs í barnablöðin sín.

Í Færejum gáfu Símun av Skarði og Símun Pauli frá Konoy út fyrsta barnablaðið þar, *Ungu Føroyar*, árið 1907.⁶⁰ Þeir voru báðir kennrarar, eins og svo margir ritstjórar barnablaðanna, en eitt aðalhlutverk barnablaðanna var jú að ala upp og siða. Barnablaðið *Ungu Føroyar* var með þjóðernislegt uppeldi á stefnuskrá sinni eins og ýmis blöð á þeim tíma, einkum barnablaðið *Unga Ísland* (1905–1955), sem er væntanlega fyrirmund færeyska blaðsins, þar sem börn voru hvött til að elska land sitt og vernda tunguna og menninguna.

⁵² Frederiksen, Helene Marie, „Gavnligt og fornøjeligt. Børneblade i Danmark – med en bibliografi,“ 14.

⁵³ Schønheyder einnig ritað Schønheider. Sjá Weinreich, Torben, *Historien om Børnelitteratur*, 58.

⁵⁴ Christensen, Nina, *Videbegær*, 154. *Den danske Skoelimester* var gefið út nafnlaust.

⁵⁵ Ibid., 138.

⁵⁶ Frederiksen, Helene Marie, „Gavnligt og fornøjeligt,“ 11.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Svensson, Sonja, „Barntidningar – fanns dom? eller – här finns mycket att göra!“ 53.

⁵⁹ Birkeland, Tone, Risa, Gunvor og Vold, Karin Beate, *Norsk Børnelitteraturhistorie*, 76.

⁶⁰ *Ungu Føroyar*. Sótt 30.12. 2016 af: <http://www.unguforoyar.com/umokkum/umokkum.htm>.

Fyrsta barnablaðið sem gefið var út í Finnlandi var finnlands-sænska barnablaðið *Eos*, skrifað á sænsku, árið 1854. Heiti barnablaðsins er vísun hina grísku gyðju morgunroðans, *Eos*, því að börnin eru morgunroði lífsins! Að útgáfunni stóð m.a. Zacharias (Zachris) Topelius, sem var sagnfræðingur, skáld, rithöfundur, ritstjóri, professor og þjóðskáld Finna. Hann skrifaði mikið fyrir börn; ævintýri, sögur og ljóð í rómantískum anda með H.C. Andersen sem fyrirmynnd. Topelius hafði talsverð áhrif á norrænar barnabókmenntir, þ.m.t. íslenskar barnabókmenntir, en mikið af efni eftir hann var þytt og birt í íslenskum barnablöðum, eins og *Æskunni* og *Barnablaðinu*.

Fyrsta bandaríska barnablaðið var *The Children's Magazine: Calculated for Use for Families and Schools*, sem kom út árið 1789. Hátt í 400 barnablöð voru gefin út í Bandaríkjunum fyrir 1873, en þegar barnabókarithöfundurinn Mary Mapes Dodge fór að gefa út barnablaðið *St. Nicholas Magazine* árið 1873 var nýr tónn sleginn í útgáfu barnablaðanna. Mary Mapes Dodge er oft talin vera brautryðjandi á sviði barnabókmennta. Meðal nýjunga hennar næstu áratugina var að fá frægustu höfunda Bandaríkjanna til að skrifa smásögur fyrir börnin, halda samkeppni um skákþrautir, ritgerðir, sögur, getraunir og getraunir um allt milli himins og jarðar. Börnin fengu medalíu ef þau unnu. Hún skipti blaðinu í deildir eftir aldri lesenda og hélt vinsældum blaðsins lengur en nokkurt annað barnablað í Bandaríkjunum.⁶¹ Fólk var meðvitað um að mikilvægt væri fyrir samfélagið og framtíðina að börnin ælust upp við gott siðferði. Það skipti máli að börn fengju leiðsögn og siðbætandi menntun og mikilvægt var að móta börnin fyrir framtíðina. Meira var farið að nýta barnabókmenntir til þessa og þær fóru að blómstra.⁶²

Barnablöð spruttu upp víða um heim um þetta leyti og tilgangurinn var oft hinn sami, aðala börnin upp, bjóða upp á viðeigandi lesefni fyrir þau, kenna börnum „rétt“ gildismat og sýna þeim hvernig þau ættu að haga sér. Þau áttu bæði að skemmta börnum og fullnægja fróðleiksfýsn þeirra um leið. Samtímis þessum uppbryggilegu skrifum flæddu fram blöð og tímarit sem höfðu það eina markmið að skemmta lesendum og þóttu ekki af betri endanum. Markhópurinn voru börn og fullorðnir af verkalýðsstétt sem ekki höfðu efni á bókum.⁶³ Þessi blöð höfðu nokkur áhrif á barnabækur og barnamenningu, á ofurhetju- og ævintýrasögur.

Blöðin virðast þó einnig hafa verið notuð í beinum pólitískum tilgangi víða um heim. Í nýlegri rannsókn sinni um japönsk barnablöð, „A study of Japanese children's magazines 1888–1949“, bendir Nona L. Carter, professor við Buffalo-háskóla í Bandaríkjunum, á

⁶¹ Weiss, Erica E., „Children's Periodicals in the United States During the Nineteenth Century and the Influence of Mary Mapes Dodge.“

⁶² Ibid.

⁶³ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 114–115.

að í Japan hafi barnabókmenntir verið notaðar í pólitískum tilgangi og hafi m.a. haft það hlutverk að byggja upp þjóð, nútímaþjóðríki í Japan og fá stuðning barna fyrir stríðsrekstri þjóðarinnar/ráðamanna.⁶⁴ Þetta kemur bæði fram í barnabókum og barnablöðum í Japan á þessum tíma.

Barnablöðin fóru þannig sigurför um heiminn á síðasta fjórðungi 19. aldar, enda var þarna komið efni sem auðvelt var að nálgast, þau voru ódýrt lesefni og nýtt efni kom út reglulega. Þau sýna vel hvað mönnum þótti vera gott lestrarefni fyrir börn og hvernig ætti að skrifa fyrir börn en aðrir hagsmunir lágu á bak við óvandaðar en afar vinsælar hasarssögur sem þarna byrjuðu að fossa fram. Þar má finna ýmsar heimildir sem ekki hafa verið mikið skoðaðar um barnabókmenntir og barnamenningu í víðari skilningi og um uppeldissögu almennt.⁶⁵

4. Einkenni barnablaða

Barnablöðin eru ein grein barnabókmennta, eins og fram hefur komið, og eins og nafnið gefur til kynna eru þau sérstaklega ætluð börnum. Til barnablaða teljast blöð með efni sem ætlað er börnum. Blöðin koma út reglulega; sum daglega, sum vikulega, önnur hálfsmánaðarlega eða mánaðarlega og önnur stundum enn sjaldnar, jafnvel árlega. Stundum koma barnablöðin út sem hluti af dagblaði fyrir fullorðna, sbr. barnapætti í dagblöðum, eða sem aukahefti með dagblöðum, eins og jólahefti eða hefti tengd ákveðnum atburðum eða degi, s.s. sumardeginum fyrsta. Á Íslandi komu einmitt út nokkur slík hefti eða blöð. Barnavinafélagið Sumargjöf, stofnað 1924, gaf út nokkur blöð á síðustu öld. Þar á meðal voru blöð sem voru tengd og bundin hátíðisdögum, eins og *Sumardagurinn fyrsti*, *Sumargjöfin*, *Sumardvöl*, *Barnadagsblaðið* og *Barnadagurinn*.

Stundum er ekki mikill munur á barnablöðum 20. aldarinnar og barnabókum, einkum ef bæði innihalda smásögur fyrir börn. Til einföldunar mætti segja að barnabækur séu ýmist fag-/fræðslubókmenntir eða fagurbókmenntir, en barnablöðin sameini þetta. Barnabókin hefur einn eða fáa höfunda og er hluti af bókamarkaðnum en barnablaðið ekki.⁶⁶

Efni barnablaðanna er fjölbreytt. Þau innihalda bæði skálðað og fræðilegt efni, með eða án mynda, bundið mál og laust, þýtt eða frumsamið. Þar má finna fræðilega umfjöllun um ýmis málefni, en líka ljóð, ævintýri, sögur; styttri sögur og framhaldssögur, gátur, krossgáttur, þrautir, leiki, myndir, skrýtlur og fleira. Efni barnablaðanna er stundum þýtt eða skrifað sérstaklega fyrir hvert blað en oft er líka um að ræða áður útgefið efni án þess að höfundar sé endilega getið, en þó er stundum tekið fram úr hvaða blöðum efnið var tekið.

⁶⁴ Carter, Nona L., „A study of Japanese children's magazines 1888–1949.“

⁶⁵ Frederiksen, Helene Marie, „Gavnligt og fornøjeligt,“ 15.

⁶⁶ Ibid., 15.

Barnablöð hafa oftast einn eða fleiri ritstjóra. Stundum voru ritstjórar *Æskunnar* tveir samtímis, eins og t.d. Aðalbjörn Stefánsson og Sigurjón Jónsson (1910–1922, Sigurjón var svo einn ritstjóri til ársloka 1927) og Margrét Jónsdóttir og Guðmundur Gíslason (1928–1932, en Margrét stýrði blaðinu síðan ein til ársloka 1941). Prátt fyrir að blöðin væru einkum hugsuð sem afþreyingarefni fyrir börn voru þau líka hugsuð til að fræða og hefðu þannig getað tekið undir einkunnarorð Mary Mapes Dodge fyrir *St. Nicholas Magazine*: „Lærið til að lifa og lifið til að læra.“ Ritstjórar íslensku barnablaðanna og þeir sem skrifuðu í blöðin voru gjarnan kennarar og þannig var það líka víða annars staðar, enda höfðu blöðin mikið fræðslugildi og voru jafnvel notuð sem námsefni.⁶⁷ Sigurður Júl. Jóhannesson hvetur til að mynda til þess í inngangsordum sínum árið 1934 að barnablaðinu *Baldursbrá*, sem gefið var út í Winnipeg, að blaðið verið notað til að efla íslenskukennslu þar sem heppilegt námsefni vanti til íslenskukennslu í heimahúsum.⁶⁸

Ritstjórar *Æskunnar* voru reyndar stundum einnig skáld og rithöfundar, eins og Sigurður Júl. Jóhannesson og Margrét Jónsdóttir, og skrifuðu og þýddu sögur og ljóð fyrir börn.

Að barnablöðunum eru margir höfundar. Ritstjórar blaðanna skrifuðu oft sjálfir í blöðin, og reyndar var það algengara en ekki á fyrstu áratugum barnablaðanna á Íslandi. Sigurður Júlíus hélt meira að segja áfram að skrifa í *Æskuna* eftir að hann var fluttur til Vesturheims. Þýddu ritstjórarnir jafnframt úr erlendum tungumálum stundum efni eftir þekkta erlenda höfunda.

Aðrir sem skrifa í barnablöðin, einkum á fyrri hluta 20. aldar, eru gjarnan fastir höfundar eða þýðendur sem snara styttri og lengri sögum, ljóðum og fleiru, skrifa reglulega í blaðið og eru kannski með fastan dálk eða framhaldssögur. Ef til vill hefur það verið ágæt æfing og auglýsing fyrir nýja rithöfunda að skrifa í barnablöðin, t.d. *Æskuna*. Þar var tækifæri til að ná til breiðs hóps lesenda út um allt land og með skrifum sínum í barnablöðin gátu þeir breikkað lesendahópinn. Frumsamið efni barnablaðanna er yfirleitt skrifað sérstaklega fyrir hvert blað, eins og *Æskuna*, og ekki birt annars staðar. Höfundar efnis í barnablöðunum voru til að byrja með yfirleitt ekki nafngreindir. Þeir skrifuðu um sögulegar persónur, en einnig um samtímmamenn sína, skáld, uppfiningamenn og lýsingar á öðrum löndum, þjóðum og kynþáttum ásamt því að skrifa um framandleg kynjadýr. Á Íslandi var einnig skrifað um hetjur Íslendingasagnanna og frækna fortíð. Höfundarnir skrifuðu oft líka ljóð og smásögur. Eins voru stundum lítil leikrit í blöðunum sem hægt var að setja á svið. Stundum skrifuðu gestapennar í blöðin, jafnvel börn og unglingsar, eins og eru dæmi um í *Æskunni* og *Barnablaðinu*.

⁶⁷ Birkeland, Tone, Risa, Gunnvor og Vold, Karin Beate, *Norsk Barnelitteraturhistorie*, 76. Barnablöðin voru víðar notuð sem námsefni um tíma, t.d. *Norsk Barneblad* í Noregi.

⁶⁸ *Baldursbrá* 1. árg., 1. tbl., 1.

Hægt var að verða áskrifandi að blöðnum gegn vægu gjaldi. Til að byrja með voru börn oft hvött til að láta binda hefti saman í þannig að þau litu á yfirborðinu út eins og barnabók. Þannig skrifaði Sigurður Júl. Jóhannesson,⁶⁹ fyrsti ritstjóri *Æskunnar* og síðar ritstjóri barnablaða í Vesturheimi í inngangi sínum að fyrsta tölublaðinu af *Æskunni*:

*Gætið þess, að halda saman blöðnum og láta binda þau saman í bók, þegar komið er nágu mikilvægi til þess, því ykkur getur þótt gaman að líta í þau síðar og einkum að skoða myndirnar.*⁷⁰

Myndir eru mikilvægur þáttur í barnablöðnum og bæta við nýrri vídd fyrir lesendur blaðanna. Þeir sem ekki voru enn orðnir læsir gátu þá skoðað myndirnar og haft ánægju af og upplifað sinn eigin söguheim út frá þeim. Blöðin voru til að byrja með ekki rík af myndum en þeim fór mjög fjölgandi þegar líða tók á öldina. Oft var myndum lofað í blöðum, t.d. í árdaga *Æskunnar* og *Barnablaðsins* – og undirtitill *Æskunnar* er „Barnablað með myndum“ – en þær urðu færri en vonast var eftir. Bríet Bjarnhéðinsdóttir gefur þá skýringu á myndaskortinum í *Barnablaðinu* (1897–1903) að ekki hafi verið hægt að fá þær prentaðar á viðunandi hátt. Myndir urðu síðan fleiri og betri eftir því sem leið á og voru þær notaðar til að laða að fleiri áskrifendur.

Í barnablöðnum á 20. öld er yfirleitt að finna auglýsingar frá fyrirtækjum og fleirum sem styrkja útgáfu blaðanna, einkum á síðari hluta aldarinnar. Í fyrstu íslensku barnablöðnum er þó lítið um auglýsingar en þeim fór fjölgandi eftir því sem leið á öldina. Líklegt má telja að fyrstu blöðin hafi lítið verið sold í lausasölu hér á landi en hafi að mestu verið gefin út í áskrift. Það er því ekki skrýtið að lesendur hafi í nær hverju blaði verið hvattir til að muna eftir að greiða fyrir áskriftina þar sem flest blöðin hafa byggst á því, einkum þau sem ekki höfðu góðan bakhjarl.

Barnablöðin höfðu náið samband við lesandann, náðu vel til hans og gátu þróast og breyst með breyttum þörfum barna. Oft var náið samband á milli lesanda og blaðs/ritstjóra og varð það til þess að þau gátu löguðu sig að óskum lesanda og áttu samtal við þá í gegnum blöðin.⁷¹ Hið nána samband varð mögulega til þess að blöðin komu út lengur en þau hefðu annars gert,⁷² en líklega skipti fjárhagslegur stuðningur við blaðið mestu máli í því tilviki.

⁶⁹ Bríet Bjarnhéðinsdóttir bauð líka lesendum sínum upp á að kaupa skrautband utan um *Barnablaðið* (1897–1903).

⁷⁰ *Æskan*, 1. tbl. 1. árg., 2.

⁷¹ „Introduction,“ „Children’s Periodicals,“ Children’s Literature Review, Encyclopedia.com.

⁷² Birkeland, Tone, Risa, Gunvor og Vold, Karin Beate, *Norsk Barnelitteraturhistorie*, 76. Sjá t.d. norsk barnablöð á borð við *Norsk Barneblad*, *Magne og Norske Gutter*.

4.1. Hlutverk og hugmyndafræðilegur boðskapur barnablaðanna

Barnablöðin höfðu hugmyndafræðilegan tilgang eins og aðrar barnabókmennir. Það birtist ef eitthvað er enn betur í þeim en í barnabókunum.⁷³ Barnablöðin kynntu fyrir sínum ungu lesendum viðhorf, tengsl og gildi í samféluginu, leiðbeindu þeim og útveguðu þeim áhugavert efni á mismunandi þroskastigum.⁷⁴ Í dönsku uppeldistímariti, *Vor Ungdom*, frá því um aldamótin 1900, fjallar danski rithöfundurinn Anna Erslev um hvað sé æskilegt lesefni fyrir börn:⁷⁵

*Maður á að „skemmta“ og „byggja“ upp á sama tíma, en barnauppeldið felst einmitt í því að segja frá og benda á hvaða afleiðingar lestir barnanna geta haft, eins og dramb, hégoði, gort, ósannsögli og óhlýðni! Í raun getur maður sagt að við eignum alltaf að skrifa fyrir óhlýðnu börnin, ekki fyrir þau þægu – í öllum tilfellum eignum við þá að hafa þau óþekkstu í huga.*⁷⁶

Erslev endar grein sína með orðunum:

*Gefið æskunni bækur sem vekja hjá þeim góðar hvatir en ekki slæmar!*⁷⁷

Það á sem sagt að láta börn hafa bækur sem hvetja til góðra gjörða, ekki slæmra. Það sjáum við aftur og aftur í barnablöðunum, einkum framan af. Maður á að vera góður við minnimáttar, bæði menn og dýr, virða foreldra sína og vera hlýðinn, hógvær og heiðarlegur.

Ritstjórar barnablaðanna lýsa gjarnan tilgangi blaðsins í inngangsorðum sínum. Þau áttu að svala fróðleiksfýsn og lestrarþrá barnanna. Efnið var valið með það fyrir augum að það gæti orðið börnum til gleði, fróðleiks og uppörvunar í því sem gott var og fagurt.⁷⁸ Litlar dæmisögur, fyrirmýndarsögur, voru hentugar í því tilliti því að í þeim gátu börnin speglað sig og lært af þeim. Einkennandi fyrir öll blöðin var fjölbreytt efnisval.

Barnablöðin eiga rætur sínar að rekja til upplýsingarinnar á 18. öld, eins og áður er nefnt. Hugsunin var að miðla áfram upplýsingum um þann heim sem við erum hluti af. Þar ríkti alfræðibókarhugsunin, þ.e. að vita eitthvað um allt – eða að minnsta kosti margt. Sífellt

⁷³ Winge, Mette, *Dansk børnelitteratur 1900–1945*, 431.

⁷⁴ Lang, Marjory, „Childhood’s Champions: Mid-Victorian Children’s Periodicals and the Critics,“ 27.

⁷⁵ Erslev, Anna, „Vore Børns Læsning. Et lille Oversyn for Fædre og Mødre,“ 715: „Det er en saare viktig Ting for Forældre at vælge god, sund Læsning for de unge.“ Erslev hefur grein sína með orðunum: „Det er en saare viktig Ting for Forældre at vælge god, sund Læsning for de unge,“ 715.

⁷⁶ Ibid., 729: „Man skal „more“ og „opbygge“ på en gang, men Børneopbyggelsen er jo netop at fortælle og paavise hvad Børnenes Fejl, som Hovmod, Forfængelighed, Praleri, Usandhed og selvfølgelig Ulydighed kunne føre til! Man kan i Grunden sige, at vi altid skrive for de ulydige Unger og ikke for de artige Børn – i alle Tilfælde have vi da mest de uartige i Tankerne.“

⁷⁷ Ibid., 740: „Giv Ungdommen Bøger, der vække de gode Drifter og ikke de daarlige!“

⁷⁸ *Æskan*, 7. árg., 1.–2. tbl., 1–3. Sr. Friðrik Friðriksson lýsir einmitt þeim tilgangi í inngangsorðum sínum: „Bréf til kaupenda Æskunnar.“

fleiri börn lærðu að lesa, en það varð sífellt áleitnari spurning hvað þau ættu að lesa. Það skipti máli því að það hafði áhrif á börnin og framtíð þeirra. Í lok 19. aldar kom mikið af misgóðu afþreyingarefnni fyrir evrópsk börn. Höfundaréttur var ekki í hávegum hafður þar, og oft var efni fengið frá öðrum löndum án þess að höfundar væri getið.⁷⁹

Markaðurinn stækkaði og það sem birtist í barnablöðunum endurspeglæði gjarnan viðhorf kennara og uppeldislega sýn á hvað væri gott lesefni fyrir börn. Það skapaði líka grundvöll fyrir skóla- og barnabókasöfn og skátaþreyfingar, dýraverndunarfélög, íþróttafélög og pólitískar ungliðahreyfingar. Nöfn blaðanna bera líka vott um hreinlyndi þeirra en þau hétu rómantískum og ungmannafélagslegum nöfnum, eins og *Æskan*, *Vorið*, *Unga Ísland*, *Ljósberinn*, *Stjarna*, *Sólskin*, *Sunna*, *Harpan* og *Sumargjöfin*.

Barnablöðin voru afþreyingarefnni fyrir börn í breyttum heimi, en sögulega séð eru þau þó nátengd skólastarfinu og voru ritstjórar barnablaðanna oft kennarar. Mikilvægt var að skrifa efnið á því máli sem börnin skildu, enda voru blöðin einkum skrifuð fyrir yngri lesendur en einnig fyrir lengra komna. Þau höfðu til breiðs hóps barna og vöktu áhuga þeirra álestri og fræddu þau um allt milli himins og jarðar. Efnið var fjölbreytt og við allra hæfi og gjarnan á áhugasviði barnanna en á mismunandi erfiðleikastigi. Þar sem kennsla barna var lítil og ill gátu þau mögulega fengið betri fræðslu um ákveðin efni í barnablöðunum en með formlegri kennslu í skóla. Blöðin gátu bætt orðaforða barnanna og stafsetningarkunnáttu, þau gátu frætt þau um heiminn og að sjálfsögðu æft þau í lestri. Blöðin léku því stórt hlutverk í óformlegri menntun barna.

Húmanisminn eða mannhygjan sem er uppistaðan í menntun og menningu borgaranna birtist ekki síst í samlíðan með þeim sem hafa orðið undir í samfélaginu og eiga bág. Mikil áhersla var lögð á það að vera góður við dýr eins og maður átti að vera góður við minnimáttar. Það tengist hugmyndinni um dýravernd sem var áberandi á 19. og 20. öld. Maður átti að trúa á guð og föðurlandið og koma vel fram við menn og dýr. Það átti að fara vel með dýr. Þau voru lifandi verur með sál. Ef maður kom illa fram við dýr var hætt við því að maður kæmi ekki heldur almennilega fram við fólk og þá gat maður ekki búist við að fá góða meðferð sjálfur.⁸⁰ Sögur af manngervðum dýrum sem tala og hugsa voru vinsælar í barnablöðunum. Þær voru notaðar sem dæmisögur og ætlað að byggja upp samlíðan barnanna með dýrum og lítilmögnum eins og þeim sjálfum.

Þegar frá leið urðu barnablöðin fyrst og fremst skemmtiefni og héldu þó siðmenntandi (d. „dannende“) og mótandi erindi sínu. Blöðin náðu vel til barna vegna þess hversu vinsæl og útbreidd þau voru. Þau voru tæki til að efla börnin í skólanum og byggja upp þjóðerniskennd þeirra – ekki síst Íslendinga í sjálfstæðisbaráttu sinni. Gildin sem boðuð voru í blöðunum tengjast bæði kristni og kapítalisma, hugmyndinni um að maður geti

⁷⁹ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 114.

⁸⁰ Weinreich, Torben, *Historien om Børnelitteratur*, 99–100.

breytt stöðu sinni, orðið ríkur þótt maður fæðist fátækur, orðið góður og jákvæður þrátt fyrir að byrja sem vondur og neikvæður. Hugmyndafræðilegur boðskapur blaðanna er tvenns konar, annars vegar óskuðu menn þess að börnunum vegnaði sem best innan og utan skólans og hins vegar vildu þeir undirstrika sameiginlega þjóðernislega sjálfsmynnd á kristnum grundvelli.⁸¹ Til þess var nauðsynlegt að barnið tryði á að samfélagsgerðin væri réttlát og allir ættu kost á að njóta mannkosta sinna.

4.2. Frá upplýsingu til tilfinningasemi

Eins og fram hefur komið hefur helsti tilgangur barnabókmennta í gegnum tíðina verið sá að innræta ákveðin gildi og hegðun hjá börnum, kenna þeim hvernig þau eiga að hegða sér til þess að verða góðir og nýtir borgarar í framtíðinni. Barnablöðin eru þar engin undantekning. Í þessu sambandi er hugtakið „dannelse“ lykilhugtak, sem rekja má til upplýsingarinnar og kom upp í bókmenntamenningu á síðari hluta 18. aldar.⁸² Þar var sú hugmynd að einstaklingurinn gæti þróast til að verða góður og fullgildur meðlimur í borgaralegu samfélagi með lestri bókmennta.⁸³ Bækur og annað efni fyrir börn var notað til að ala upp og siða einstaklinginn, þannig gat maður lagt eitthvað til til eigin þróunar og sálarþroska.⁸⁴

Ekki er til góð íslensk þýðing á danska orðinu „dannelse“. Á þýsku kallast það „Bildung“ og það orð er líka notað á ensku. Í *Dansk-íslenskri orðabók* er orðið „dannelse“ m.a. þýtt sem „siðfágun“ þótt það nái merkingunni ekki fullkomlega. Orðið „sálargöfgi“ er einnig notað yfir „hjertets dannelse“. „Dannelse“ eða siðfágun er margslungið hugtak og á síðari árum er það notað í ýmiss konar samhengi. Til að mynda er talað um pólitíkska, siðferðislega eða trúarlega siðfágun og ekki síst bókmenntalega siðfágun (d. litterær dannelse). „Dannelse“ er stundum þýtt sem „menntun“, en í tengslum við barnabókmenntir getur „dannelse“/siðfágun verið hugmyndin um að börn þrói persónuleika sinn með því að lesa um skáldaðar persónur sem ganga í gegnum þróunar-eða þroskaskeið sem ef til vill mætti kalla siðfágunarferli (d. dannelsesproces).

Í bók sinni *Videbegær* skoðar danski barnabókmenntafræðingurinn Nina Christensen texta fyrir börn frá upplýsingartímanum, barnablöð, og ber þá saman við nútímatexta fyrir börn. Christensen kannar hugmyndir um samspilið milli barns, þekkingar, skálðaðs efnis á upplýsingartímabilinu og siðfágunar. Um leið sýnir hún hvernig hægt er að greina þætti úr barnabókmenntum frá upplýsingartímanum í nútímatextum fyrir börn. Christensen talar einkum um bókmenntalega siðfágun, eða „litterær dannelse“, sem er það sem við

⁸¹ Frederiksen, Helene Marie, „Gavnligt og fornøjeligt,“ 22.

⁸² Schanz, Hans-Jørgen, ritstj., *50 idéer: der ændrede verdenen*, 25.

⁸³ Ibid., 16–17.

⁸⁴ Christensen, Nina, *Videbegær*, 16.

sjáum í barnablöðunum, þ.e. einskonar uppeldi með bókmenntum. Christensen skoðar dönsk barnablöð frá síðari hluta 18. aldar og ber þau saman við nútímatexta fyrir börn. Hún kemst að þeirri niðurstöðu að í nútímatextunum er að finna ýmsa þætti sem ættaðir eru úr upplýsingunni.⁸⁵ Uppeldið átti að hjálpa barninu að þróast þannig að mannkynið þróaðist í jákvæða átt og upplýsingin átti að hjálpa því til þess.⁸⁶

Kennimenn upplýsingarinnar vildu höfða til meðfæddrar forvitni og fróðleiksfýsnar barnsins og átti að örva það til að læra meðal annars með því að kanna náttúruna, en mikill áhugi var á uppeldi og kennslufræði á þessum tíma. Hugmyndin með hinum veraldlegu textum fyrir börn (ekki trúarlegu) var að þeir yrðu þeim bæði til gagns og gamans, að þeir myndu bæði göfga og skemmta.⁸⁷

Fyrstu íslensku barnablöðin bera augljós merki upplýsingarinnar með áherslunni á siðaboðskapinn. Uppeldisáherslan í *Æskunni* er mikil alveg frá byrjun og þar er einmitt lögð mikil áhersla á siðfágun, þ.e. að innræta ákveðin gildi hjá börnum og unglungum, en um leið er ætlunin að skemmta. Þetta sjáum við hjá öllum ritstjórnum, aðeins þó með mismunandi áherslum. Lögð er áhersla á kristnar dyggðir; auðmýkt, látleysi, sannsögli og hlýðni. Barnablöðin gegndu líka því hlutverki að treysta borgaralegar undirstöður. Maður hefur möguleika á að breyta stöðu sinni í samféluginu og verða ríkur þrátt fyrir að byrja sem fátækur, maður getur orðið góður þrátt fyrir að byrja sem illur. Þarna er lögð áhersla á möguleikinn á að breytast til hins betra.

Segja má að upplýsingartíminn og hafi runnið inn í tilfinningasemi síðrómantíkurinnar í sögum fyrir börn. Í rómantíkinni var barnið upphafið og hið skapandi ímyndunarafl barnsins dáð.⁸⁸ Í framhaldi af henni kom tilfinningasemin .⁸⁹

Tilfinningasemi rómantíkurinnar kemur inn í barnablöðin og blandast saman við upplýsingaráherslurnar. Hún tengist oft kapítalisma og neyslusamfélagi.⁹⁰ Reynt er að höfða til samlíðanar, að kalla á samúð með lítilmagnanum hjá lesandanum þannig að við finnum til á sama hátt, sem er hugmyndafræðileg undirstaða samneyslu og sömu drauma.⁹¹

Einkenni hins tilfinningasama skáldskapar er að lítilmagninn, söguhetjan, er góður, blíður, hugrakkur og æðrulaus þrátt fyrir erfitt hlutskipti. Hann er stundum munaðarlaus, fátækur og jafnvel bæklaður og oft beittur ranglæti af meðborgurum sínum. vekur samúð. Sögurnar enda oft með því að söguhetjan deyr en hún vekur samúð hjá lesandanum og líf

⁸⁵ Ibid., 215–220.

⁸⁶ Ibid., 11–12.

⁸⁷ Ibid., 12.

⁸⁸ Ibid., 261.

⁸⁹ Dangný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 47.

⁹⁰ Ibid., 262–263.

⁹¹ Ibid.

hennar verður fyrirmynnd fyrir lesandann. Eins getur sá sem er illur í byrjun endað sem góður. Slíkar sögur eru algengar í *Æskunni*.

Í „tilfinningasömu“ sögunum er dauðinn er gerður fallegur eða ásættanlegur. Barnið breytist í engil á dauðastundu. Gott dæmi um það er sagan „Hærra, minn guð, til þín“, sem birtist í 9. árg. *Æskunnar* 1905–1906. Það fjallar um fimm ára barn í Nýju Jórvík í Ameríku sem verður fyrir bíl:

Menn tóku upp veslings barnið meðvitundarlaust og báru það á sjúkrahús. Þar tókst læknunum loks eptir langvinnar tilraunir að lífga það aftur. Hjúkrunarkonan hélt á því í fanganu. Þá reis barnið upp í faðmi hennar, þó það ætti erfitt með það, og fór að syngja með veikum rómi: „Hærra, minn guð, til þín, hærra til þín, enda þótt öll sé kross upphefðin míni.“ [...] Rómurinn varð æ lágværari og lágværari, þangað til það var búið að syngja annað versið: „Villist ég vinum frá, vegmóður, einn ...“ [...] Þá hallaði það höfðinu að brjósti hjúkrunarkonunnar og var þegar örent. Læknarnir og hjúkrunarkonurnar urðu mjög gagntekin af þessum atburði, þó að bæði þeir og þær væru alvön því að standa hjá banasæng, manna. Það varð steinhljóð í salnum sem var fullur af sjúklingum. Maður einn lá þar með hjarta, steininum harðara, sem enginn hafði fundið neina blíða tilfinning hjá; nú fórnaði hann höndum og sagði kjökrandi með tárin í augunum: „Ó, að ég gæti líka einhvern tíma dáið eins og þetta barn!

– Óskið þið þess líka, kæru börn! Ó, að við gætum dáið eins og þetta barn! Ó, að við gætum notað þann tíma, sem við eignum eftir ólifaðan, til þess að komast æ hærra, nær guði, svo að við gætum að lokum komist svo næri honum, að við gætum hallað okkur að brjósti hans og fengið fullkomna hvíld.⁹²

Hin rómantíkska hugmynd um hreinleika og sakleysi bernskunnar birtist líka í því að það skipti máli hvað börnin lásu.⁹³ Vernda átti barnið og velja lestrarefni við hæfi fyrir það, efni sem væri gluggi út í hinn stóra heim. Hvíldi sú skylda á herðum foreldranna að velja lesefnið. Mikilvægt var að vernda bernskuna, varðveita hreinleika barnsins og sakleysi og styrkja óefnisleg gildi.⁹⁴ Það sem börnin læsu mótaði smekk þeirra.⁹⁵

Sögurnar í barnablöðum koma síðaboðskap sínum á framfæri með því að sýna hvernig góð börn höguðu sér. „Vondu“ börnin gerðu stundum bara eitt slæmt af sér sem leiddi þau í ógöngur, s.s. með því að vera vond við minni máttar, menn eða dýr, vera montin, óheiðarleg eða sýna foreldrum sínum vanvirðingu, en „góða barnið“ hjálpar því á rétta

⁹² *Æskan*, 9. árg., 15.–16. tbl., 64.

⁹³ Lang, Marjory, „Childhood’s Champions,“ 21.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

braut og allir verða glaðir. Þessar sögur kenndu börnum um mikilvægi þess að haga sér vel og fylgja því sem skólinn, foreldrarnir og samfélagið kenndu þeim.⁹⁶ Sögurnar enda vel til þess að lesandinn eygi von um betri tíð fyrir söguhetjuna, en hún þarf að vera góð manneskja.⁹⁷

4.3. Neysluhyggja og barnablöð

Neysluhyggja (e. consumerism) fór vaxandi á 18. öld í kjölfar iðnbyltingarinnar. Í Englandi er talað um neytendabyltingu í því sambandi sem snerti öll svið samfélagsins. Ýmislegt varð til þess að stuðla að vaxandi neysluhyggju, þar á meðal áhrif upplýsingarinnar og veraldlegri heimssýn, vinsældir kenninga John Locke um menntun, lenging skóla, aukið læsi, meiri velmegun og lýðfræðilegar breytingar sem þýddu aukinn fólksfjölða og minni barnadauða.⁹⁸

Framámenn á Viktoríutímabilinu þökkuðu sjálfum sér fyrir að hafa hafið öld barnsins,⁹⁹ og kemur áhugi þeirra á bernskunni mjög vel fram í bókum og tímaritum fyrir börn og unglings. Barnablöðin í Bretlandi voru frá upphafi hugsuð til að fá börn almennt til að lesa. Þau voru líka með því fyrsta sem gefið var út eftir að tækni iðnbyltingarinnar kom til sögunnar og auðveldaði fjöldaframleiðslu og dreifingu út um landið.¹⁰⁰ Barnablöðin fengu gífurlega útbreiðslu á 19. og 20. öld þar til teiknimyndasögurnar tóku við af þeim upp úr síðari heimsstyrjöld.¹⁰¹ Þá var neyslumenningin orðin talsvert meiri í afþreyingarefnni fyrir börn og unglings.

⁹⁶ Weiss, Erica, „Children’s Periodicals in the United States During the Nineteenth Century and the Influence of Mary Mapes Dodge.“

⁹⁷ Dagný Kristjánssdóttir, *Bókabörn*, 262.

⁹⁸ Dawson, Janis, „Trade and Plumb-Cake in Lilliput: The Origins of Juvenile Consumerism and Early English Children’s Periodicals,“ 175.

⁹⁹ Lang, Marjory, „Childhood’s champions: A Mid-Victorian Children’s Periodicals and the critics,“ 17.

¹⁰⁰ Kirsten Drotner: *English Children and Their Magazines, 1751-1945*, 4.

¹⁰¹ Ibid., 4.

Mynd 1. Æskan, 38. árg. 1. tbl., 1937, bls. 2.

af neyslumenningu 18. aldar. Þau voru afurð neytendabyltingarinnar, og börn eru sérstaklega næm, varnarlaus og viðkvæm fyrir áróðri og augljósingum.

Barnablöðin voru ódýr, aðgengileg, samtímaleg og í takt við tímann varðandi hugmyndir um börn og uppeldi. Sögulega séð eru barnablöðin meðal mikilvægustu þáttanna í neysluhyggju sem beinist að börnum (e. juvenile consumerism).¹⁰²

Börnin höfðu meiri frítíma og smám saman meiri fjárráð, markaðurinn fyrir lesefni fyrir börn fór vaxandi og jafnframt ólíkar skoðanir á því hvers konar lesefni væri holtt fyrir börnin. Því að það skipti máli hvað börnin lásu. Barnablöð voru sérstaklega „heppileg“ til þess að fræða og miðla hugmyndum til barna vegna þess að þau höfðu náið samband við þau. Þau voru ódýr, auðvelt var að nálgast þau og þau voru samtímaleg.

John Newbery (1713–1767) ritstjóri, bókaútgefandi og verslunareigandi, var brautryðjandi í þessum efnunum. Hann taldi að iðnaður og menntun væru lykillinn að félagslegri og fjárhagslegri velgengni. Millistéttarforeldrar voru félagslega metnaðarfullir og vildu gjarnan bæta stöðu sína og barna sinna og kaupa skemmtiefni fyrir börnin sín sem var um leið upplýsandi og þroskandi.¹⁰⁴ Í tímariti Newbery, eins og svo mörgum öðrum, voru börnin minnt á skyldur sínar og virðingu gagnvart foreldrum sínum,

Með breyttum hugmyndum um börn og bernsku urðu börn í fyrsta skipti markhópur fyrir ýmiss konar efni og varning. Börn urðu markhópur sem neytendur varðandi tísku, bókmenntir, leikföng og ýmiss konar skemmtan. Neysla og framleiðni héldust í hendur; neyslan kallaði á framleiðslu og framleiðslan á neyslu.

Pegar hin nýja bókmenntagrein, barnabókmenntir, varð til á 18. öld og sáu ýmsir sér leik á borði að beina sjónum sínum að börnum; þá þegar urðu þau nýr neytendahópur.¹⁰² Í fyrstu ensku barnablöðunum, *The Liliputian Magazine* (1751) og *The Juvenile Magazine* (1788), sjást augljós merki um að verið sé að gera börn að neytendum. Blöðin voru hluti

¹⁰² Ibid., 127.

¹⁰³ Ibid., 3.

¹⁰⁴ Ibid., 179.

kennurum, systkinum, og þeim sem minna mega sín, þar á meðal dýrum. Trúarleg tileinkun var undirstrikuð og góð hegðun verðlaunuð og henni lýst en refsáð var fyrir slæma hegðun. Lögð var áhersla á góð gildi eins og heiðarleika, tryggð og góðmennsku, en blöðin voru samt líka fyndin og skemmtileg og spennandi lesefni fyrir börn. Stundum fylgdu gjafir með blöðunum eins og medalíurnar hennar Mary Mapes Dodge.

Hér á Íslandi var ekki gengið jafn langt til að byrja með. Fljótlega var þó farið að lofa myndum í *Æskunni* til að gera blöðin meira spennandi. Reynt var að höfða til barna og hvetja þau til að kaupa *Æskuna* með því að lofa skilvísnum greiðendum myndum af Hallgrími Péturssyni eða Jóni Vídalín. Eins voru stundum verðlaun í formi bóka, og þá að sjálfsögðu bóka sem þóttu heppilegt lesefni fyrir börnin.

Myndir urðu algengar í *Æskunni*, sem og öðrum barnablöðum, eftir því sem líða fór á öldina og um 1940 voru leikaramyndir orðnar algengar í blöðunum. Samkeppnin milli blaða var ekki svo hörð þar sem *Æskan* var langstærsta blaðið og hafði líka sterkasta bakhjarlinn. Þó virðist hafa verið nokkur keppni til að byrja með á milli *Æskunnar* og *Barnablaðsins*, eins og nánar verður vikið að síðar. Stundum neyddust menn til að hækka verðið á áskriftinni, t.d. í kringum fyrri heimsstyrjöldina þar sem pappír var mjög dýr og kom *Æskan* ekki út árið 1920 vegna pappírsskorts. Til að byrja með voru auglýsingar í *Æskunni* ekki algengar, þá einkum bara auglýsingar á blaðinu sjálfu og jólakortum sem gefin voru út á vegum blaðsins. En auglýsingar á ýmiss konar varningi urðu tíðari í barnablöðum á Íslandi á þriðja áratugnum og á þeim fjórða jukust þær umtalsvert. Þar var m.a. verið að auglýsa bækur, blöð, fatnað og matvöru og upp úr síðari heimsstyrjöld jókst enn neysluhyggja hér á landi.

5. Íslensk barnablöð verða til

Bókmenntalegt umhverfi á Íslandi á 18. og 19. öld var talsvert frábrugðið því sem var á meginlandi Evrópu á þessum tíma og var þróunin í þessum efnum nokkuð á eftir hér á landi á miðað við það sem gerðist ytra.

Iðnvæðingin barst til Norðurlandanna frá Vestur-Evrópu upp úr miðri 19. öld en Ísland fór ekki að iðnvæðast fyrr en um aldamótin 1900. Um aldamótin 1900 var íslenskt samfélag að breytast úr sveitasamfélagi í þéttbýlissamfélag og Reykjavík fór að taka á sig bæjarform. Árið 1910 var þó rúmur helmingur íbúðarhúsa á Íslandi enn torfbærir.

Á síðasta fjórðungi 19. aldar fjölgaði menningarlegum viðburðum, fleiri frumsamdar bækur komu út og fleiri þýðingar. Farið var að gefa út ævintýri og ýmsa afþreyingu.¹⁰⁵ Ævintýri H.C. Andersen voru þýdd og birtust í blöðum, einnig í *Æskunni*, og eins birtust

¹⁰⁵ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 66.

þar sögur eftir Charles Dickens, Victor Hugo, Zachris Topelius og fleiri þekkta rithöfunda.

Stéttaskiptingin var mikil og munurinn á möguleikum fólks til mennta var umtalsverður þrátt fyrir að árið 1880 væri lögboðið að bæði stúlkur og drengir skyldu læra að skrifa og reikna. Öll börn áttu að kunna að lesa og var það á ábyrgð heimilanna að sjá til þess að kenna börnum að lesa og var það liður í fermingarundirbúningi. Heimakennslan var þá opinber skipan barnafræðslu. Þá byggðist fræðsla barna á Íslandi annars vegar á tilskipan Danakonungs frá 1790, þar sem prestar máttu ekki ferma börn án þess að þau væru læs, og hins vegar á lögum um fræðslu barna í lestri og reikningi sem samþykkt voru frá Alþingi 1789.

Um aldamótin 1900 var mikil umræða á Alþingi um hvernig barnafræðslu skyldi hártað og náðist ekki sátt um leið leiðir til að koma á lögum um hvernig standa skyldi að henni.¹⁰⁶ Í Danmörku höfðu verið sett fræðslulög (d. folkeskoleloven) árið 1903. Hér á landi tóku fræðslulög gildi árið 1907 og voru ráðandi næstu áratugina á eftir.¹⁰⁷ Með þeim var innleidd almenn skólaskylda, en langt fram á 20. öld fengu börn víða í sveitum farkennslu.

Íslendingar fengu heimastjórn og sinn fyrsta ráðherra 1904 en löggjafarvald og dómsvald breyttist ekki við það. Framkvæmdarvaldið breyttist hins vegar mun meira. Áhrif Reykjavíkur styrktust enn frekar með hinum nýju stjórnarháttum og bærinn fór stækkandi.¹⁰⁸ Næstum 1/10 hluti þjóðarinnar bjó í Reykjavík og fór þeim sífellt fjölgandi sem bjuggu í þéttbýli. Þéttbýlinu fylgdu skólar og minna varð um að börn tækju þátt í daglegum störfum á heimilinu til að framfleyta fjölskyldu sinni. Markaður skapaðist fyrir sérstakt efni fyrir börn, barnabækur og ekki síður barnablöð. Silja Aðalsteinsdóttir segir um þetta tímabil:

*Pað var ekki fyrr en með borgaralegu þjóðfélagi þar sem börn fara að ganga í skóla og lífa lífi sem er í grundvallaratriðum öðruvísi en líf fullorðinna sem bryn þörf kemur upp fyrir sérstakar bækur handa börnum sem hafa ofan af fyrir börnum í nýjum frítíma sem skapast eftir að þau eru farin að ganga í skóla og hætt að taka þátt í daglegum störfum, speglar aðstæður þeirra og laga sig að þjóðfélagini sem þau eru ekki lengur þátttakendur í.*¹⁰⁹

¹⁰⁶ Ragnar Þorsteinsson, „Lög um barnafræðslu í 100 ár.“ mbl.is 21.8. 2008 Sótt 10.8. 2016 af: <http://www.mbl.is/greinasafn/grein/1237109/>. Árið 1901 ákvað Alþingi að styrkja Guðmund Finnborgason til að kynna sér fræðslu barna annars staðar á Norðurlöndunum. Skrifadaði hann skýrslu um rannsókn sína árið 1905 þar sem hann segir að „uppeldis- og menntamál þjóðar vorrar séu ekki í svo góðu lagi sem vera ætti“. Skýrslan varð grunnur að frumvarpi að fræðslulögum sem samþykkt voru frá Alþingi árið 1907.

¹⁰⁷ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 119. Sjá einnig Torben Weinreich, *Historien om Børnelitteratur*, 46. Í Danmörku tóku fyrstu lögum um barnaskóla, „folkeskoleloven“, gildi árið 1814 en barnafræðslulögum á Íslandi voru sett árið 1903.

¹⁰⁸ Heimir Þorleifsson, *Frá einveldi til lýðveldis*, 121–122.

¹⁰⁹ Silja Aðalsteinsdóttir, *Raddir barnabókanna*, 12.

Barnaskóli Reykjavíkur var stofnaður 1862, Miðbæjarskólinn tók við af honum árið 1898 og vegna mikillar fjölgunar í skólum í Reykjavík var Austurbæjarskólinn stofnaður 1930. Þaðan koma síðan margir höfundar og ritstjórar barnablaðanna á Íslandi, einkum *Æskunnar*, t.d. Margrét Jónsdóttir og Guðjón Guðmundsson. Það þarf ekki að koma á óvart að hér á landi eins og annars staðar voru það einkum kennarar og skólafólk sem komu að útgáfu og gerð barnablaðanna og voru barnablöðin í sumum tilfellum notuð sem kennsluefni, eins og nánar verður vikið að síðar.

Það má þannig segja að forsendur íslenskra barnablaða hafi verið þéttbýlið með sínum félagslegu innviðum og menntakerfi sem bar fræðslu og velferð barna fyrir brjósti.

5.1. Staða barnablaða í íslenskri bókmenntasögu

Þrátt fyrir vinsældir og útbreiðslu barnablaða á Íslandi hefur ekki verið fjallað mikið um þau í íslenskri bókmenntasögu. Þar eru þau yfirleitt nefnd í framhjáhlæpi þegar fjallað er um íslenskar barnabækur. Silja Aðalsteinsdóttir og Dagný Kristjánsdóttir fjalla stuttlega um barnablöð í barnabókmenntasögum sínum *Íslenskar barnabækur 1780–1979* (1981) og *Bókabörn* (2015), en vissulega er aðalumfjöllunarefnid þar barnabækur en ekki barnablöð. Dagný skrifaði raunar sérstaklega um barnablöð Vestur-Íslendinga í greininni „„Við hérna í vestrinu“: Um bernsku og barnaefni í íslenskum barnablöðum í Vesturheimi,“ (2014).¹¹⁰

Ljóst er að þörf er á frekari rannsókn á sögu barnablaða á Íslandi almennt. Í þeim er falinn mikill fjársjóður sem varpað getur ljósi á barnamenningu, ekki síður en barnabækurnar, og hugmyndir um börn frá upphafi barnablaðanna.

5.2. Flokkun barnablaðanna

Samkvæmt gagnagrunninum www.leitir.is eru yfir 50 titlar barnablaða ef leitað er eftir leitarorðinu „„barnablöð“, en vissulega eru barnablöðin miklu fleiri sem gefin hafa verið út á Íslandi ef telja á með öll skólablöðin, skátablöðin, íþróttablöðin, kristileg blöð og ýmis félagablöð víðs vegar um landið sem ekki eru skráð sem barnablöð og varðveitt á Landsbókasafni. Til að mynda hefur fjöldinn allur af skólablöðum verið skrifaður og fjörlitaður/gefinn út í gegnum tíðina en er ekki varðveittur. Erfitt er að henda reiður á þeim öllum þeim og því verða aðeins talin hér upp blöð sem skráð eru í leitir.is. Upplýsingar eru ófullkomnar, t.d. hvað varðar útgefendur og útgáfutíma, en tímalína sem fylgir í viðauka gefur hugmynd um fjölda blaða á mismunandi tímabilum.

¹¹⁰ Dagný Kristjánsdóttir, „„Við hérna í vestrinu.“ Um bernsku og barnaefni í íslenskum barnablöðum í Vessturheimi,” *Ritið* 1 (2014), 103–119.

Af þeim blöðum sem finna má við leitir.is er meirihlutinn sagður vera barnablöð. Öll eiga þau það sameiginlegt með barnabókunum að vera skrifuð og gefin út af fullorðnum fyrir börn. Öll vilja þau vera til skemmtunar og fróðleiks fyrir börn og unglings en flest eru þau gefin út af samtökum eða hópum með einhvers konar hugmyndafræðileg skilaboð til barnanna. Þau eru þessi:¹¹¹

Kristileg blöð fyrir börn og unglings: *Barnablaðið*, Fíladelfía: Akureyri: (1938–1997), Mánaðarblað KFUM, (1926–1938), *Nemo: kristilegt blað handa börnum og unglungum*, Boye Holm, Siglufirði (1926), *Ungi hermaðurinn*, Hjálpræðisherinn: Siglufirði, (1908–1933), *Viljinn*, Aðventistar, Reykjavík (1937/1938), *Ljósberinn*, Reykjavík (1921–1960), *Máninn*, Reykjavík (ekkert ártal), *Helgin: sunnudagaskólablað*, Reykjavík (1959–1962), *Myndablað barnanna*, Fagnaðarboð, Hafnarfirði (1951), *Sagt til vegrar*, barnastarfíð á Dalvík, (1959–1960).

Barnablöð æskulýðshreyfinga ýmissa samtaka: *Æskan*, Stórstúka Íslands (1897–1994/2005), *Smári*, UMFE, Eyrarbakka (1966), *ABCD*, Frjálst framtak (1980), *Sumarliljan*, málagn skáta, Akureyri (1919), *Úti, drengjablað*, Skálahreyfingin, Reykjavík (1928–1943), *Dýravinurinn* Hið íslenzka þjóðvinafélag, Reykjavík (1885–1916), *Dýraverndarinn*, Dýraverndunarsamband Íslands (1915–1983), *Æskulýðsblaðið*, *Æ.S.K.*, Hólastifti (1949–1973).

Barnablöð stjórnmálaflokkanna: *Barnagull Tímans* (1957–1961), Barnablöð Þjóðviljans: *Óskastundin* (1955–1962), *Kompan* (1975–1979).

Barnablöð í Vesturheimi. *Kennarinn: Mánaðarrit til notkunar við uppfræðslu barna í sunnudagaskólum og heimahúsum* (1897–1903), *Börnin*, (ekkert ártal), *Framtíðin* (1908–1910), *Sólskin: barnablað Lögbergs* (1915–?), *Sólöld* (1918–1919), *Baldursbrá* (1934–1940).

Barnablöð með uppeldismarkmið/menntun og menningu: *Barnablaðið* Bríet Bjarnhéðinsdóttir, Reykjavík (1897–1903), *Vorið: tímarit fyrir börn og unglings* (Hannes J. Magnússon og Eiríkur Sigurðsson (1932–1975), *Sunna*, Aðalsteinn Sigmundsson og Gunnar M. Magnúss (1932–1933) *Harpan* (1937), *Barnablaðið Lestrarhesturinn*, Prentverk (1968), *Unga Ísland*, Barnavinirnir, síðar Rauði krossinn (1905–1955), *Fanney: Rit handa unglungum*, Eiríkur Baldvinsson (1905–1909).

Sum barnablöðin voru ársrit sem komu út einu sinni á ári, eins og *Tíbrá Torfhildar Hólm* (tvö hefti) og nokkur í tengslum við ákveðna daga eins og sumardaginn fyrsta (*Sumardagurinn fyrsti*, *Sumargjöf*, *Sumardvöl*, *Barnadagsblaðið* og *Barnadagurinn*).

¹¹¹ Listinn er ekki tæmandi, eins og áður segir. Mörg tímaritanna komu aðeins út í eitt til tvö ár eða mjög stopult og barnablöð dagblaðanna koma og fara. Tilgreind eru ártöl á þeim blöðum og tímaritum fyrir börn sem koma lengi og samfellt út. Tímalína fylgir í viðauka. Hún sýnir dreifingu blaðanna og hversu lengi þau komu út, ef ártalið er skráð.

5.3. Barnablöð á Íslandi um 1900

Mikið af efni barnablaða á Íslandi var þýtt og þannig var það líka annars staðar. Íslendingar fengu mikið efni frá Noregi og Danmörku og þýddu það yfir á íslensku. Danir fengu hins vegar stóran hluta af efni í barnablöðin frá Þýskalandi. Nýjar samfélagslegar og viðskiptalegar aðstæður höfðu áhrif á barnabókmenntirnar og fyrir 1850 var mest allt danskt barnaefni flutt inn frá Þýskalandi. Eftir 1850 breyttist það hins vegar og meginhluti barnaefnis var fluttur til Danmerkur frá Englandi því að England var orðið mikilvægara land í viðskiptalegu og framleiðslulegu tilliti á kostnað Þýskalands og Frakklands.¹¹² Mestur hluti barnaefnis í Danmörku 1800–1850 voru þó þýðingar úr þýsku, næstum 50%, og þar sem íslensk barnablöð fengu mikið af efni frá Danmörku er því ýmislegt þar með þýskan uppruna. Eftir 1850 breytist það og meira verður um þýðingar úr ensku, en lítið var þýtt úr frönsku. Oft voru sögur eftir fræga erlenda höfunda þýddar og þannig kynntar fyrir íslenskum börnum, s.s. Charles Dickens, H.C. Andersen, Selmu Lagerlöf, Victor Hugo og fleiri.

Barnablöðin voru talsvert útbreidd á Íslandi, einkum stór blöð eins og *Æskan*. Ekki höfðu allir efni á því að kaupa barnabækur fyrir börnin sín en barnablöðin voru almennt ódýr og voru þess vegna aðgengilegri en bækurnar. Hjá örsnauðum fjölskyldum gat þó munað um áskriftargjaldið að barnablaðinu og foreldrar neyðst til að neita barninu um þessa gleði. Það hefur ekki verið létt fyrir foreldrana og náttúrlega mjög þungt fyrir fjárhag blaðaútgáfandanna. Á Íslandi hafa barnablöðin fengið talsverða útbreiðslu, einkum langlíft blað eins og *Æskan*, sem dreift var um allt land. Barnablöðin hafa líka stuðlað að því að tengja íslensk börn um allt land við umheiminn. Þar fengu börn víða um land innsýn í heim sem annars hefði verið þeim ókunnur. Nokkuð er til dæmis um að börn í Vesturheimi hafi lesið *Æskuna* og eignast íslenska vini gegnum hana og jafnvel deilt við íslensk börn í sínum blöðum.¹¹³

Það er áberandi að í hópi þeirra sem standa að útgáfu barnablaða á Íslandi, að minnsta kosti í upphafi, tengjast margir ritstjórar og/eða útgefendur gjarnan skólum, eru kennrarar, skólastjórar og hafa áhuga á uppeldismálum. Þannig var það einnig víða annars staðar, t.d. í Danmörku. Útgáfa barnablaða í Danmörku hafði líka mikil áhrif á útgáfu barnablaða á Íslandi.

Að baki blöðunum stóðu gjarnan ýmis félög, stór og lítil, eða stofnanir og hreyfingar, eins og skátahreyfingin, ungmennafélög, trúarhreyfingar; aðventistar, Hjálpræðisherinn o.fl., Rauði krossinn, eða blaða- og bókaútfgefendur, en einnig stóðu einstaklingar eins og Torfhildur Holm, Bríet Bjarnhéðinsdóttir, Aðalsteinn Sigmundsson og Gunnar M. Magnús, Boye Holm, og fleiri, að sínum eigin blöðum. Mörg blöð komu út aðeins út í

¹¹² Henriksen, Bodil, Jacobsen, Torben og Nistrup, Karen Margrethe, *Børnelitteratur: historie og analyser*, 23.

¹¹³ Dagný Kristjánsdóttir, „Við hér í vestrinu,“ 111–112.

stuttan tíma, stundum aðeins eitt eða fáein ár, stundum aðeins í fáein ár, eins og *Tíbrá*, *Barnablaðið* og fleiri, á meðan önnur, sem höfðu traustan bakhjarl og gekk talsvert betur, s.s. *Æskan* með styrk Stórstúku Íslands. Hið þýdda blað, *Dýravinurinn*, var upphaflega gefið út af Dýraverndunarfélagi danskra kvenna í Danmörku, þ.e. fyrsta hefti þess, og var það gefið Þjóðvinafélaginu.¹¹⁴ Hið íslenzka þjóðræknisfjelag kom síðar að útgáfu blaðsins og var Tryggi Gunnarsson alþingismaður ritstjóri blaðsins 1885–1916.

Í lok 19. aldar komu út þrjú barnablöð á Íslandi; *Tíbrá*, *Barnablaðið* og *Æskan*, en barnablöðum fjölgangi verulega þegar líða fór á 20. öldina. Í kjölfarið, í byrjun 20. aldar, komu blöð eins og *Unga Ísland*, *Ljósberinn* og *Sumargjöfin*.

Unga Ísland, *barnablað með myndum* (1905–1955), var fyrst í stað gefið út af Barnavinunum¹¹⁵ og var Lárus Sigurjónsson fyrsti ritstjóri blaðsins. Síðar gaf Rauði krossinn blaðið út. *Unga Ísland* hafði yfir sér sterkan þjóðernislegan blæ, enda hóf það göngu sína í byrjun 20. aldar þegar sjálfstæðisbaráttan var í algleymingi. Strax í fyrsta tölublaði eru stefna blaðsins og markmið skýrð. Þar segir m.a.: *Hver sú þjóð er dauða dæmd, sem ekki klekur upp hraustum, frjálsum og hugsandi æskulýð*.¹¹⁶

Ljósberinn, smárit barnanna (1921–1960), var trúarlegt blað fyrir börn og unglings sem átti að glæða hið góða og færa börnin nær frelsara sínum. Ritstjóri var Jón Helgason. *Sumargjöfin* (1925–1929), var „uppeldismálarit“, gefið út af Barnavinafélaginu Sumargjöf. Í fyrsta tölublaðinu er tilkynnt: Siðprúðir drengir og stúlkur geta fengið að selja *Ljósberann*.¹¹⁷

Barnablöðin komu stundum út með öðrum blöðum, eins og *Barnablaðið* (1897–1903) sem Bríet Bjarnhéðinsdóttir gaf út með *Kvennablaðinu*. Verði á blöðunum var yfirleitt haldið í lágmarki en oft voru þau dýrarí úti á landi en í Reykjavík, væntanlega vegna sendingarkostnaðar.

Oft skrifuðu þekktir íslenskir rithöfundar í blöðin, sumir reglulega, og sömuðu bæði ljóð og sögur eða þýddu efni. Einhverjir höfundar hófu rithöfundaferil sinn með skrifum í

¹¹⁴ Dýraverndarinn, „Dýravinurinn Tryggi Gunnarsson átræður,“ [Höf.: B.B.] 1. árg. 1915 4. tbl., 50–51. Dýraverndunarfélag danskra kvenna lagði til efni í blaðið en Tryggi fékk Pál Briem til að þýða það. Síðar varð *Dýravinurinn* alíslenskt blað sem stuðlaði að því að vekja fólk til umhugsunar um dýravelferð. Tryggi hvattí til bættrar meðferðar á dýrum og til þess að dýraverndunarfélag yrði sett á fót á Íslandi. Það var gert og var hann sjálfur fyrsti formaður þess.

¹¹⁵ Ekki kemur fram hverjir Barnavinir voru, en Eiríkur Sigurðsson segir að ungir menntamenn hafi komið að útgáfunni. Líklegt má telja að fyrsti ritstjórinn, Lárus Sigurjónsson skáld, og annar ritstjórinn, Einar Gunnarsson, hafi verið í hópi hinna ungu menntamanna sem stóðu að útgáfu blaðsins. Sjá: Eiríkur Sigurðsson, „Íslensk barnablöð, lausleg athugun á tíu tímaritum,“ *Tíminn – sunnudagsblað*, 32. tbl., 1970, 749.

¹¹⁶ *Unga Ísland*, 1. árg. 1. tbl., 2.

¹¹⁷ *Ljósberinn*, 1. árg., 1. tbl., 8

barnablöðin. Guðrún Lárusdóttir, önnur konan sem kjörin var á Alþingi,¹¹⁸ var afkastamikill rithöfundur og skrifaði í upphafi ferils síns mikið fyrir *Æskuna*.¹¹⁹

5.4. Barnablöð á íslensku í Vesturheimi

Á Íslendingaslöðum í Vesturheimi voru gefin út nokkur íslensk barnablöð, meðal annars til að viðhalda og auka íslenskukunnáttu barna þar. Þau áttu að tengja börnin uppruna sínum og minna þau á íslenskan menningararf. Þau gegndu líka hlutverki námsefnis því að námsbækur vantaði fyrir börnin, einkum til íslenskukennslu.

Sr. Björn B. Jónsson var fyrsti ritstjóri fyrsta barnablaðsins í Vesturheimi. Það hét *Kennarinn: Mánaðarrit til uppfræðslu barna í sunnudagaskólum og heimahúsum* (1898–1905), gefið út í Minnesota-ríki.¹²⁰ Þar var m.a. lögð áhersla á íslenskukennslu og kristindómsfræðslu.

Steingrímur Thorlaksson ritstýrði barnablaðinu *Börnunum* (1905–1908) sem hafði á sér þjóðernislegan blæ. Það var fyrsta vestur-íslenska barnablaðið þar sem talað var til barnanna og þau hvött til að lesa og kaupa blaði.¹²¹ Steingrímur stýrði einnig barnablaðinu *Framtíðinni* (1908–1910)¹²² þar sem ágæti Íslands, Íslendinga og tungumálsins var tíundað.

Sigurður Júlíus Jóhannesson fluttist til Winnipeg 1899 og var iðinn við að halda íslensku skemmti- og fræðusluefni að vestur-íslenskum börnum. Hann var ritstjóri barnablaðsins *Sólskins* (1915–1918) og *Sólaldar* (1918–1919) sem fylgdu blöðunum *Lögbergi* og *Voröld* sem gefin voru út í Winnipeg. Sigurður stýrði einnig barnablaðinu *Baldursbrá, ungmannablaði Þjóðvinaffelagsins* (1934–1940).¹²³ Sigurður lagði ríka áherslu á að kenna og fræða, m.a. íslensku og stafsetningu til þess að börnin lærðu að tala og skrifa vel á móðurmálinu.

Barnablöð Íslendinga í Vesturheimi virðast hafa haft það viðhalda þjóðrnislegri sjálfsmynnd íslenskra barna í Vesturheimi, kenna börnum íslensku og viðhalda tengslum við gamla landið.

¹¹⁸ Guðrún Lárusdóttir sat á Alþingi 1930–1938.

¹¹⁹ *Æskan*, 3. árg., 1. tbl., 4.

¹²⁰ Dagný Kristjánsdóttir, „Við hérna í vestrinu,“ 106–107.

¹²¹ Ibid, 108.

¹²² Ibid, 109–110.

¹²³ Björn Jónsson, „„Og vera í lífinu sjálfum sér trúr.“ Afmælisgrein um Sigurð Júl. Jóhannesson í *Æskunni*,“ 6–7.

5.5. Tíbrá

Segja má að útgáfa barnablaða á Íslandi hafi hafist í lok 19. aldar, nánar tiltekið 1892, þegar skáldkonan Torfhildur Þorsteinsdóttir Holm gaf út barnablaðið *Tíbrá, ársrit fyrir yngri börn og eldri* (1892–1893). Torfhildur var þar með fyrst kvenna til að skrifa fyrir börn og ungmenni og sagðist eingöngu skrifa fyrir þann hóp, þótt það sé ekki alls kostar rétt því að hún skrifaði líka fyrir fullorðna. Torfhildur var fyrst rithöfunda til að skrifa sögulegar skáldsögur fyrir fullorðna (*Brynjólfur biskup*, 1882, o.fl.).¹²⁴ *Tíbrá* var fyrst og fremst hugsuð fyrir börn og ungmenni. Torfhildur var vel menntuð, meðal annars í tungumálum og þýddi ýmislegt úr ensku og dönsku. Hún bjó í Vesturheimi 1876–1889 og gaf þar m.a. út bókmenntatímaritið *Draupni* (1891–1908) og tímaritið *Dvöl* (1901–1917). Torfhildur var líka fyrsti atvinnurithöfundurinn. Hún fékk fyrst Íslendinga listamannalaun, 500 kr. á ári, sem voru reyndar lækkuð og kölluð ekknabætur í kjölfar deilna sem risu um það hvort hún ætti rétt á listamannalaunum.¹²⁵ Hún sá fyrir sér með hannyrdum og ritstörfum en það var ekki heiglum hent í upphafi aldarinnar. Umræðan um Torfhildi var oft óvægin og sætti hún gagnrýni meðal samlanda sinna fyrir að halda fram sínum hlut.

Barnablaðið *Tíbrá, ársrit fyrir yngri börn og eldri*, var blað með kristilegum og siðaboðskap fyrir börn og unglunga í bland við fróðleik. Á titilsíðu *Tíbrár* segir að Torfhildur Holm hafi samið og þýtt efni blaðsins. Torfhildur tiltekur ekki sérstaklega tilganginn með útgáfu simni á *Tíbrá* en í eftirmála að *Barnasögum* (1890) segir hún frá því hvers vegna hún semur sögurnar:

*Tilgangur saga [svo] er sá sami og í hinum öðrum verkum mínum, að glæða hugmyndina um nauðsyn siðferðilegs lífernис, og um ábyrgð þá, sem hvílir á herðum hvers einstaklings gagnvart guði og mannfélaginu.*¹²⁶

Petta gildir líka um sögur Torfhildar í *Tíbrá*. Þær eru dæmisögur og siðaboðskapur er í lok hverrar sögu, boðskapur á borð við: „Góð orð færa gott bergmál. [...] Gottmannorð er mikilsvert. Enginn er svo ríkur að hann megi missa það.“¹²⁷ Og: „Sá getur aldrei orðið mikill maður sem er ósannsöggull og huglaus.“¹²⁸ Sögurnar falla ekki beint undir siðbótarsögur en fjalla um mikilvægi þess að breyta rétt.¹²⁹

Sögurnar eru bæði þýddar og frumsamdar af Torfhildi sjálfri. Hún notað mikið dæmisöguform í sögum sínum sem eru siðbætandi sögur með táknum sem undirstrika

¹²⁴ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 63.

¹²⁵ Ibid., 61.

¹²⁶ Silja Aðalsteinsdóttir, *Íslenskar barnabækur 1789-1979*, 61.

¹²⁷ *Tíbrá*, „Bergmálið,“ 35.

¹²⁸ *Tíbrá*, „Sannsögli drengurinn,“ 40.

¹²⁹ Ibid., 63.

merkinguna.¹³⁰ Í *Tíbrá* er að finna sögur á borð við „Góðu börnin“, „Feldu guði vegu þína“, og fræðandi grein um dýr; „Ofurlítið um dýralíf í heitu löndunum“. Torfhildur hafði líka ákveðnar skoðanir á uppeldismálum¹³¹ eins og upplýsingarmenn fyrri tíma og kemur það vel fram í sögum hennar. Í lok hverrar sögu, ekki þó í fræðslusögunum, er talað til barnanna með siðaboðskap eins og: „Sá getur aldrei orðið mikill maður sem er ósannsögull og huglaus.“¹³² Hún var ekki að upphefja börn og bernskuna eins og rómantísku höfundarnir eða fylgjandi frjálsræði í uppeldismálum.¹³³ Kostir á borð við ráðvendni og góðsemi eru tíundaðir og lestir, eins og heimska og reiði, hefna sín. Og alls staðar er guð nálægur.

Aðeins komu út tveir árgangar af *Tíbrá*, 1892 og 1893, með einu blaði á hvoru ári, enda var það ársrit. Blöðin voru þó nokkuð efnismikil, annars vegar 75 síður og hins végar 76 síður að lengd og yfir 35 smásögur eru í fyrra heftinu, frumsamdar eða þýddar og við barna hæfi. Í því síðara eru 17 frumsamdar sögur eftir Torfhildi. Blaðið var prentað í Ísafoldarprents miðju og kostaði 50 aura fyrir áskrifendur en 55 aura fyrir aðra.¹³⁴

Til viðmiðunar má nefna að tímakaup verkamanns hjá Thomsens-verslun í Reykjavík árið 1892 og 1897 var 20 aurar, en verkakonur fengu 15 aura á tímann. Verkamaðurinn hefur því verið 2,75 tíma og verkakonan 3,66 tíma að vinna fyrir árshefti Torfhildar, *Tíbrá*. Líklegt má telja að ritinu hafi aðeins verið dreift í Reykjavík.¹³⁵

5.6. Barnablaðið

Um sama leyti og *Æskan*, haustið 1897, kom út setti Bríet Bjarnhéðinsdóttir á fót barnablað sem hét einfaldlega *Barnablaðið*. Það fylgdi fyrst um sinn með *Kvennablaðinu* sem Bríet átti og ritstýrði frá 1895, stundum fylgdi „standard móðblað“ *Kvennablaðinu* og einnig uppskriftarblöð með sniðum af ýmsum búningum og barnafötum. Bríet rak *Kvennablaðið*, og nú *Barnablaðið*, og *Fjallkonuna* ásamt eiginmanni sínum, Valdimar Ásmundarsyni, sem var ritstjóri Fjallkonunnar.¹³⁶ *Barnablaðið* kostaði 50 aura á ári fyrir áskrifendur *Kvennablaðsins* en 75 aura fyrir aðra, en reyndar aðeins 60 aura í Reykjavík. Blaðinu virðist líka hafa verið dreift í Ameríku því að í því er tekið fram að þar kosti „blaðið 35 cents, og á að borgast fyrir fram“.¹³⁷ Duglegir sölumenn fá í sölulaun

¹³⁰ Silja Aðalsteinsdóttir, *Íslenskar barnabækur 1780-1979*, 59-60.

¹³¹ Ibid, 61.

¹³² *Tíbrá I*, 1. árg. 1892, 40.

¹³³ Dagný Kristjánsdóttir, *Bókabörn*, 63

¹³⁴ Eiríkur Sigurðsson, „Íslenzk tímarit og ársrit handa börnum,“ 124.

¹³⁵ Guðmundur Jónsson, tölvupóstur til Dagnýjar Kristjánsdóttur 15.1. 2017.

¹³⁶ Bríet og Valdimar ráku umfangsmikla útgáfustarfsemi. Auk þess að gefa út *Barnablaðið*, *Kvennablaðið* og *Fjallkonuna* ráku þau bókaútgáfu þar sem Sögusafn Fjallkonunnar var m.a. gefið út. *Fjallkonan* var um tíma var útbreiddasta blaðið á Íslandi. Sótt 16.12. 2016 af:

<http://www.press.is/index.php/component/journalist/20?view=items&layout=detail&catid=102>.

¹³⁷ *Barnablaðið*, 3. árg., 2.-3. tbl., 12.

skrautbindi á blaðið sem þeir geta bundið blöðin í. Blaðið var prentað í Prentverki Jóns Ólafssonar.

Fyrsta tölublað *Barnablaðsins* kom út í desember 1897. Blaðið kom út einu sinni í mánuði og var hálf örklengd. Bríeti fannst vanta lesefni fyrir börn og sagðist hafa verið hvött til þess að gefa út blað fyrir þau. Hún vildi að kaupendur *Kvennablaðsins* og aðrir hefðu hentugt lesefni fyrir börnin sín á lágu verði. Raunar kemur þó í ljós að ástæður fyrir útgáfunni voru líka tengdar deilum Bríetar og Sigurðar Júlíusar í *Fjallkonunni* og *Dagskrá*, eins og komið verður að síðar. Efni *Barnablaðsins* var að miklu leyti skrifað og þýtt af Bríeti sjálfri. Hún fékk þó líka aðra höfunda til að skrifa í blaðið.

Í fyrsta tölublaði lýsir Bríet því hvers vegna hún hafi farið út í það að gefa út barnablað:

Pegar jeg stofnaði Kvennablaðið fyrir 3 árum, og sá, hvað því var vel tekið, kom mjer til hugar að börf væri á koma líka á fót blaði handa börnum og unglungum [...] Nú hafa ýmsir kaupendur Kvennablaðsins skrifað mjer, og hvatt mig til að halda út þess konar blaði í sambandi við Kvennablaðið, því bæði þeir og aðrir vildu fá eitthvað að lesa handa börnum sínum og þeir vildu fúslega borga nokkra aura á ári fyrir þann viðauka. [...] Jeg vil fegin stuðla að því eftir mætti, að kaupendur Kvennablaðsins, og aðrir sem vildu, gætu fengið hentugt lesmál handa börnum sínum kostnaðarlítið. [...] Allar íslenzkar mæður sem nokkur efni hafa til að kaupa eitthvað handa börnum sínum að lesa, ættu að kaupa Barnablaðið eitt ár til reynslu. Jeg skal gjöra mitt, til að þær iðri þess ekki.¹³⁸

Í blaðinu er að finna „skemmtisögur og ýmsar skemmtandi og fræðandi frásögur með myndum og fleira sem til saklausrar dægrastytingar má verða“. Efnið og orðfærið skyldi vera við hæfi barna á ýmsum aldri. Bríet hvetur mæður til að kaupa *Barnablaðið* fyrir börnin sín en afsakar að myndir fylgi ekki í fyrstu blöðunum. Erfitt var að sögn Bríetar að fá myndirnar prentaðar á viðunandi hátt. Þarna er einnig fræðsluefni, t.d. um landkönnuði, víkingaskip og framandi lönd, kvæði eftir íslensk skáld (t.d. Steingrím Thorsteinsson) og erlend (t.d. Ingemann), leikir, gátur og þrautir. Þarna er einnig að finna hegðunarreglur fyrir börn, „Tólf reglur fyrir börn“,¹³⁹ en sambærilegar reglur má víða sjá í barnablöðum frá þessum tíma, ekki síst í *Æskunni*.

Stundum skrifuðu gestapennar í *Barnablaðið*, þar á meðal 13 ára drengur sem kallaði sig Víking. Hann semur m.a. kvæði og þýðir sögur, eins og söguna af hundinum Dogg, sem er upphaflega ensk en hann þýðir hana úr dönsku. Bríet afsakar aðkomu Víkings að blaðinu af því að skáldskapur hans sé ekki til fyrirmynadar, en hún vonar að hann verði alla vega gott mannsefni sem vinni þjóð sinni gagn og sóma.

¹³⁸ *Barnablaðið*, 1. árg., 1. tbl., 1.

¹³⁹ *Barnablaðið*, 1. árg., 8. tbl., 32.

Mikið af efninu í *Barnablaðinu* virðist hafa verið skrifað eða þýtt úr norsku, dönsku af Bríeti sjálfri. Finna má þjóðernislegan boðskap í blöðunum, m.a. í greinum um föðurlandið, *Föðurlandið I og II*, sem líklega eru skrifaðar af Bríeti sjálfri. Þar eru börnin minnt á að hugsa um föðurland sitt, muna hvers vegna þeim eigi að þykja vænt um það og þau hvött til að vinna því gagn, sem er alveg í sama anda og sjá má í *Æskunni* og *Unga Íslandi*.

Nokkur samkeppni var milli *Barnablaðsins* og *Æskunnar*, eins og síðar verður vikið að. Sigurður Júl. Jóhannesson ritstjóri auglýsti *Æskuna* í *Dagskrá* strax í ágúst 1897 og Bríet auglýsti *Barnablaðið* í *Fjallkonuni* og þar má líka finna auglýsingar fyrir blöðin hennar, *Kvennablaðið* og *Barnablaðið*. Hún skrifaði einnig sjálf í *Fjallkonuna* nokkrum sinnum. Þar segir m.a. blaðið eigi að mennta börnin og glæða hjá þeim góðar tilfinningar. Það sé vandlega lagað eftir skilningsþroska barnsins og eigi að geta orðið hið nauðsynlegasta til uppeldis og menntunar meðal barna og unglingsa hér á landi.¹⁴⁰

Barnablaðið kom aðeins út í fimm ár, frá 1897–1903. Líklega hefur reynst erfitt að halda úti barnablaði í samkeppni við blað eins og *Æskuna* sem hafði sterkan bakhjarlí Stórstúku Íslands.

6. *Æskan* verður til

Í kjölfar *Tíbrár* kom barnablaðið *Æskan* árið 1897. *Æskan* er lífseigasta barnablaðið sem gefið hefur verið út á Íslandi. Undirtitillinn var „barnablað með myndum“. Það kom út meira og minna í 108 ár. Hugmyndina að stofnun barnablaðsins átti sr. Friðrik Hallgrímsson, síðar Dómkirkjuprestur.¹⁴¹ Sjálfur hafði hann skrifað talsvert af efni fyrir börn og unglingsum sem auðvelt þótti að lesa og skilja. Víða í löndunum í kringum okkur voru komin fram barnablöð og hér á landi þótti vanta hæfilegt lestrarefni fyrir börn.

Hugmyndir höfðu komið úr ýmsum áttum um stofnun barnablaðs og hafði þáverandi gæslumaður ungtmplara, Þorvarður Þorvarðarson, fengið fjölmargar ábendingar frá ýmsum góðtemplarastúkum um að Stórstúka Íslands, I.O.G.T., ætti að gefa út barnablað „til eflingar bindindi, góðu siðferði, framförum og menntun unglingsa yfir höfuð“.¹⁴² Málið var tekið fyrir á fundi Stórstúkunnar og mæltu einkum fimm með því að ráðist yrði í útgáfu barnablaðs; Þorvarður Þorvarðarson, Sigurður Júlíus Jóhannesson, Ólafía Jóhannsdóttir, Indriði Einarsson og Einar Finnsson. Á 7. ársþingi Stórstúku Íslands árið 1897 kom fram nefndarálit Unglingareglunefndarinnar þar sem sagði:

¹⁴⁰ *Fjallkonan*, XIV, 50. 17. desember 1897, 1.

¹⁴¹ Sigurjón Jónsson: „Æskan sextíu ára,“ 139-141.

¹⁴² Ibid., 140.

... að æskilegt væri að koma á fót unglingsblaði, helst með myndum, er bæði snerti bindindi með vínföng og tóbak, og væri líka að öðru leyti lagað handa æskulýðnum, bæði til að efla gott siðferði og aðrar framfarir og menntun unglings yfirhöfuð. Nefndin álítur að það væri mjög æskilegt að koma á svona lögðuðu unglingsblaði. Hún vonar að slíkt blað gæti fengið svo marga kaupendur, að það gæti borið sig, ef góður ritstjóri fengist, svo það þyrfti ekki að vera Stórstúkunni byrði, aðeins þyrfti hún að styrkja fyrirtækið í upphafi.¹⁴³

Björn Jónsson, ritstjóri *Ísafoldar* og síðar ráðherra, bauðst til að kosta útgáfu blaðsins fyrsta árið, þ.e. að sjá um prentun á blaðinu og dreifingu þess gegn því að fá andvirði blaðsins og rétt til að vera með í ráðum við val á ritstjórn og jafnframt á nafni blaðsins og innihaldi. Hann lagði til að fyrirhugaður styrkur frá Stórstúkunni fær til þess manns sem ritstjórnina hefði á hendi. Tilboðinu var tekið. Kosin var þriggja manna nefnd sem fékk kennara og bindindismenn til að skrifa í væntanlegt blað.¹⁴⁴ Lagt var til að Stórstúkan legði til stofnfé upp á 100–150 kr. til að hefja útgáfu barnablaðs og þótti það talsverður peningur á þeim tíma. Stórstúka Íslands stóð því að útgáfu blaðsins og fékk blaðið styrk úr landssjóði. Alþingi veitti Stórstúkunni styrk til bindindisboðunar frá árinu 1893 og var það í fyrsta sinn sem opinberu fé var veitt til upplýsingastarfsemi um skaðsemi vímuefna.¹⁴⁵

*Æskan, barnablað með myndum, kom fyrst út 5. október árið 1897. Hún er fyrsta eiginlega barnablaðið á Íslandi sem gefið var út oft og reglulega þó að ársritið Tíbrá hafi komið út tvívar sinnum nokkrum árum áður. Fyrsti árgangur *Æskunnar* 1897–1898 er 94 síður að lengd og var blaðið prentað í 500 eintökum.*

Æskan kom út mánaðarlega, og lengi vel tvívar í mánuði, á hverju ári með fáum undantekningum, frá 1897–1995, ef undan eru skilin tvö ár og þrír mánuðir, þ.e. hún kom ekki út í þrjá mánuði árið 1908 og kom ekki út allt árið 1909 vegna fjárhagsörðugleika. Árið 1920 kom blaðið ekki út vegna pappírsskorts á landinu. Samt sem áður er hún er langlífasta barnablaðið sem gefið hefur verið út á Íslandi.

Árið 1995 sameinaðist *Æskan* barnablaðinu ABC og kom út undir heitinu *Æskan og ABC* 1995–1997. Þá kom hún aftur út undir *Æskunafninu* en þó ekki mánaðarlega nokkur ár enn. Árið 2005 var síðasta árið sem barnablaðið *Æskan* kom út, en þá komu aðeins út tvö tölublöð og síðustu árin hafði hún komið út nokkuð óreglulega. Útgáfa *Æskunnar* ruddi brautina fyrir önnur blöð og hefur kannski vakið almenning til vitundar um nauðsyn þess að hafa sérstakt lesefni fyrir börn og unglings, þeim til gagns og gamans. *Barnablaðið*, sem Bríetar Bjarnhéðinsdóttir gaf út með *Kvennablaðinu*, og áður hefur verið minnst á,

¹⁴³ Kristján Guðmundsson. „Barnablaðið *Æskan* 1897-1979.“ *Góðtemplarareglan á Íslandi 100 ára*, 24.

¹⁴⁴ Ibid, 24.

¹⁴⁵ Ólafur Haukur Árnason: „Áfengismálastefna Íslendinga 1100-1992. Stutt sögulegt yfirlit.“ Sótt 5.12. 2016 af: <http://www.forvarnir.is/id/3059>

kom strax í kjölfarið og *Unga Ísland* hóf göngu sína árið 1905. Fleiri barnablöð fylgdu á eftir.

Um 1900 var upplag *Æskunnar* 1000 eintök, árið 1908 var það komið upp í 1600 eintök, árið 1924 var það 3500 eintök og árið 1940 var blaðið gefið út í 6000 eintökum. Árið 1959 var fjöldinn kominn upp 9000 eintök, sem mun þá hafa verið vera hæsta kaupendatala sem nokkurt barnablað hefur haft hér á landi og met á öllum Norðurlöndunum ef miðað er við höfðatölu! Blaðið kostaði upphaflega 1 kr. í Reykjavík og 1,20 kr. út á land. Fjelagsprentun prentaði blaðið. Það kom út fyrsta og þriðja þriðjudag í hverjum mánuði eftir október 1897.

Árið 1930 var stofnuð bókaútgáfa á vegum *Æskunnar* sem gaf barnabækur árið 1930. Fyrsta bókin sem Bókaútgáfa *Æskunnar* gaf út var *Sögur Æskunnar* eftir Sigurð Júl. Jóhannesson.

6.1. Ritstjórar *Æskunnar*

Ritstjórar *Æskunnar* voru eftirfarandi:

Sigurður Július Jóhannesson (1897–1899).

Ólafia Jóhannsdóttir (1899–1900).

Hjálmar Sigurðsson (1900–1903).

Friðrik Friðriksson (1904–1908)

Æskan kom ekki út síðustu þrjá mánuði ársins 1908 og allt árið 1909 vegna fjárskorts en útgáfa hennar hófst aftur 1910.

Aðalbjörn Stefánsson og Sigurjón Jónsson (1910–1922).

Sigurjón Jónsson (1910–1927).

Æskan kom ekki út árið 1920 vegna pappírsskorts.

Magrét Jónsdóttir og Guðmundur Gíslason (1928–1932).

Magrét Jónsdóttir (1928–1941).

Guðjón Guðjónsson (1942–1955).

Grímur Engilberts (1956–1984)

Ólafur Haukur Árnason (1956–1957), ritstjóri ásamt Grími.

Helgi Tryggvason (1956–1957), ritstjóri ásamt Grími.

Heimir Hannesson (1957–1958), ritstjóri ásamt Grími.

Grímur Engilberts, Karl Helgason og Eðvarð Ingólfsson um tíma saman ritstjórar (1984).

Karl Helgason og Eðvarð Ingólfsson (1985–1988).

Karl Helgason (1985–1994).

Æskan og ABC sameinuðust 1994/1995 en Karl Helgason var einnig ritstjóri þau tvö ár sem blöðin komu út saman (1995–1997).

Magnús Scheving var ritstjóri ásamt Karli Helgasyni frá 5. tbl. 1997 til 6. tbl. 1998.

Karl Helgason var einn ritstjóri frá og með 7. tbl. 1998 til og með 5. tbl. 2000.

Kristín Birgisdóttir var ritstjóri 2000 (frá og með 6. tbl. og út árið 2000).

Elín Elísabet Jóhannesdóttir (1.–5. tbl. 2001).

Vigdís Stefánsdóttir (frá og með 6. tbl. 2001–2003).

Karl Helgason (2004).

Halldóra Sigurðardóttir (2005).

Hér á eftir verður sagt frá ritstjórum *Æskunnar* frá 1897–1941 með áherslu á fyrsta og síðasta ritstjóra tímabilsins.

6.2. Sigurður Júl. Jóhannesson, ritstjóri *Æskunnar* 1897–1899:

Fyrsti ritstjóri *Æskunnar*, Sigurður Júl. Jóhannesson (1868–1956), var 29 ára gamall þegar hann var fenginn til að ritstýra *Æskunni*. Sigurður gegndi starfi ritstjóra fyrstu tvö árin, 1897–1899, og var, eins og áður sagði, jafnframt einn af stofnendum *Æskunnar*. Hann var þá í læknanámi, var skáld og rithöfundur og þótti laginn að skrifa fyrir börn.

Sigurður var fæddur á Læk í Ölfusi 9. janúar 1868. Hann var elstur átta systkina og ólst upp við þróngan kost. Faðir hans var ofdrykkjumaður og var æskuheimili Sigurðar leyst upp þegar hann var 11 ára. Þá var fjölskylda hans flutt hreppaflutningum í Borgarfjörð. Sigurði var fyrst komið fyrir á bænum Flóðatanga og síðar varð hann vinnumaður á Svarfhóli í Stafholtstungum. Sigurður fór í Lærða skólann í Reykjavík og lauk þaðan stúdentsprófi 1897. Meðfram náminu vann Sigurður við blaðið *Dagskrá*, sem þá var undir stjórn Einars Benediktssonar. Hann hóf nám í Læknaskólanum varð síðan ritstjóri *Æskunnar* árið 1897. Sigurður tók heimspekipróf frá Læknaskólanum í Reykjavík 1898 og tók jafnframt við ritstjórn *Dagskrár* um skeið. Um þann tíma segir Sigurður sjálfur í *Blaðamannabókinni* 1948:

Er það löng saga og verður ekki sögð hér. [...] Þess nægir að geta að ég lenti í harðvítugum blaðadeilum og varð fyrir málsókn út af þeim og var dæmdur til að greiða háar sektir eða sæta fangelsisvist, ef sektirnar yrðu ekki greiddar. Ég hafði

*ekkert til að borga þær með, en fannst þá óhugsandi að fara í fangelsi, þó ég líti á það öðrum augum nú. Ég afréði það hví með sjálfum mér að komast af landi burt og strjúka til Vesturheims.*¹⁴⁶

Einnig er sagt að hann hafi hrökklast til Kanada vegna stóryrða sinna í íslensku frelsisbaráttunni¹⁴⁷ en Sigurður var kappfullur maður og mikill þjóðernissinni og fylgdi m.a. Einari Benediktssyni þar að málum. Hinar harðvítugu blaðadeilur sem Sigurður nefnir voru við Jón Ólafsson, ritstjóra *Nýju aldarinnar*, og að einhverju leyti við Valdimar Ásmundarson, ritstjóra *Fjallkonunnar*. Einnig átti hann harkaleg orðaskipti við Bríeti Bjarnhéðinsdóttur í *Dagskrá* og hún svarar honum í *Fjallkonunni*, eins og síðar verður rakið. Sigurður flutti sem sagt vestur um haf árið 1899 og tók þá Ólafía Jóhannsdóttir, sem var góð vinkona hans, við ritstjórn *Æskunnar*.

Sigurður lauk læknisprófi frá Chicago 1907 en bjó og starfaði í Kanada hátt í 60 ár. Fyrst um sinn hélt hann áfram að skrifa efni fyrir *Æskuna*. Hann varð ritstjóri *Lögbergs* og *Veraldar* í Winnipeg auk þess að stunda læknisstörf og ritstörf. Auk þess ritstýrði hann barnablöðunum *Sólskini* (barnablaði *Lögbergs*), *Sólöld*, barnablaði *Veraldar* (kom út tvívar í mánuði) og síðar *Baldursbrá*, sem Þjóðræknisfélag Íslendinga í Vesturheimi gaf út. Blöðin komu út í Winnipeg. Barnablöðin í Vesturheimi höfðu það m.a. að markmiði „að efla íslenzkt þjóðerni og varðveita íslenzka tungu þar vestra“.¹⁴⁸ Sigurður sendi frá sér fjórar ljóðabækur, sögur og kvæði og kom einmitt safn ljóða og sagna út í Winnipeg 1900–1903. Barnavinafélagið Sumargjöf gaf jafnframt út safn barnaljóða eftir Sigurð. *Sögur og kvæði* kom út í Winnipeg í tveimur bindum 1900–1903 og fjórar ljóðabækur eftir hann komu út í Reykjavík.

Sigurður var afar virkur í félagsmálum vestra og var forvígismaður í bindindismálum Vestur-Íslendinga og virkur í Þjóðræknisfélagi Íslendinga í Vesturheimi. Sigurður var mikill sósíalisti og einn af stofnendum Jafnaðarmannafélagsins í Winnipeg og þar að auki þjóðernissinni og einlægur friðarsinni. Hann neitaði að gegna herþjónustu í Kanada í fyri heimsstyrjöldinni og lenti í útistöðum við kanadísk yfirvöld vegna þess. Sigurður kom aðeins einu sinni í heimsókn til Íslands eftir að hann flutti til Ameríku.

Sigurður var greinilega vel metinn af síðari ritstjórum og aðstandendum *Æskunnar* og er hans minnst reglulega í blaðinu á stórafmálum *Æskunnar*. Hann var sæmdur riddarakrossi hinnar íslensku fálkaorðu árið 1939 og fékk skáldalaun frá íslenska ríkinu árið 1941. Sigurður lést 12. maí 1956 í Kanada, þá 88 ára að aldri.

¹⁴⁶ Beck, Richard, „Skáldið og hugsjónamaðurinn Sigurður Július Jóhannesson,“ 11.

¹⁴⁷ *Menningar-Staður*, vefsetur félagsheimilisins Staðar, Eyrarbakka.

¹⁴⁸ *Æskan*, 42. árg., 2. tbl., 21.

7. *Æskan*, umfjöllun og blaðaskrif

Æskan var nýmæli þegar hún kom út 1897 og var alls ekki óumdeild á sínum tíma. Blaðadeilur virðast hafa verið alltíðar á þessum tíma þar sem blöðin gagnrýna hvert annað og umræður fuðra upp af minnsta tilefni eins og á samfélagsmiðlum dagsins í dag.

Farið var að auglýsa útgáfu *Æskunnar* nokkru áður en blaðið kom út í fyrsta sinn í vikublaðinu *Dagskrá*, þar sem Sigurður Júlíus var blaðamaður. Ábyrgðarmaður blaðsins á þessum tíma var Einar Benediktsson. Strax í ágúst 1897 birtust auglýsingar í *Dagskrá* um væntanlega útgáfu hins nýja barnablaðs og var jafnframt auglýst eftir áskrifendum.¹⁴⁹ Þar segir meðal annars:

*Nýtt blað! Barnablað með myndum hefur stórstúka Íslands ákveðið að gefa út og byrjar það 1. október. Blaðið á að heita *Æskan* og verða til þess að efla trú og siðgæði meðal æskulýðsins og vekja hjá honum tilfinningar fyrir öllu sönnu og fögru, réttu og góðu, og jafnframt vera svo fræðandi og menntandi sem unnt er.*¹⁵⁰

Jafnframt er talað um að efnið eigi að vera sem auðskildast og einfaldast og flytja fagrar og siðbætandi smásögur því að ekki megi gleyma börnunum því að barnablöð séu til hjá öllum „siðuðum þjóðum“.

Talað er um að reynt sé að halda verði blaðsins svo lágu sem mögulegt sé. Í 1. tölublaði *Æskunnar* segir Sigurður Júl. Jóhannesson ritstjóri:

*Vjer vitum það vel að mörg börn eru svo fátæk, að þau geta ekki keypt það, sem dýrt er eða foreldrar þeirra handa þeim og það er þess vegna, að vjer höfum blaðið svona ódýrt, til þess að flest af fátækum börnum geti keypt það.*¹⁵¹

Líklega hefur það farið í taugarnar á þeim sem ekki fengu styrki til blaðaútgáfu sinnar eins og þeir sem stóðu að útgáfu *Æskunnar*, að *Æskumenn* skyldu hrósa sér af því að geta gefið út ódýrt blað þannig að allir, líka fátæku börnin, gætu notið þeirra og eins að gefið væri í skyn að önnur blöð væru hugsuð til að græða á þeim. Það hefur óneitanlega verið talsvert auðveldara fyrir *Æskumenn* að halda verði blaðsins í lágmarki með sinn sterka bakhjarl, Stórstúku Íslands.

Rétt eftir að 1. tölublað *Æskunnar* kom út skrifar Jón Ólafsson,¹⁵² ritstjóri *Nýju aldarinnar*, um hið nýja barnablað og hæðist þar að inngangsorðum Sigurðar Júl. Jóhannessonar og finnst nokkur prangarábragur á þeim: „[Drottinn, ég þakka þér, að ég er ekki eins og þessi tollheimtumaðr!]“¹⁵³ Jón gagnrýnir líka að Sigurður skuli benda lesendum sínum á að taka eftir og reyna að læra af stafsetningu og greinarmerkjasetningu

¹⁴⁹ Sjá: *Dagskrá*, 16. ágúst 1897, 159.

¹⁵⁰ *Dagskrá*, 16. ágúst 1897, 159.

¹⁵¹ *Æskan*, 1. tbl. 1. árg., 1.

¹⁵² Nýja öldin kom út 1897-1899. Hún var eitt af fjölmörgum blöðum sem Jón Ólafsson ritstýrði. Jón, sem var mikill ævintýramaður, hefur verið kallaður faðir nútíma blaðamennsku á Íslandi. Ásamt því að vera ritstjóri fjölmargra blaða á ævinni var hann skáld og um tíma alþingismaður. Hann sagði þó þrisvar af sér þingmennsku.

¹⁵³ Nýja öldin, 1. árg., 4. tbl. 16.10. 1897, 14.

í *Æskunni* því að þar megi finna fjölmargar villur og annað sem ekki sé til efturbreytni. Jón tiltekur ýmislegt fleira sem betur mætti fara í *Æskunni* og segir:

Ef blaðið hefði látið minna yfir sér og ekki verið svona drýgindalegt, þá hefðum vér varla farið að nefna þessa galla. Svona er það að skora á fólk að veita snild sinni eftirtekt.

Þrátt fyrir þetta endar Jón grein sína á því að fagna útgáfu „litlu“ *Æskunnar* og hvetur foreldra til að kaupa blaðið handa börnum sínum.

Skömmu eftir að Jón skrifaði greinina í *Nýju öldina* birtist lítil grein í *Fjallkonunni*, sem Valdimar Ásmundarson, eiginmaður Bríetar Bjarnhéðinsdóttur, ritstýrði. Yfirskrift greinarinnar var: „Lyginni líkt.“ Þar segir:

Allra nýjasta blaðið „Æskan“, sem gefið er út af guðfræðingunum Friðriki Hallgrímssyni, Jóhannesi Sigfússyni og Sigurði P. Sívertsen og læknaskólanema Sig. Júl. Jóhannessyni, segir í 1. blaði sínu: „Af því þetta blað er ekki gefið út til að græða á því, eða hafa það fyrir atvinnuveg eins og hin blöðin, þá getum við haft það svo ódýrt, 1 kr. í Rvk. og 1 kr. 20 au. út um land.“ Enn þegar blað þetta er borið saman við hin blöðin verðr það einmitt dýrasta blaðið á landinu.¹⁵⁴

Enginn er skrifaður fyrir þessum greinarstubbni en telja má líklegt að Valdimar hafi sjálfur skrifað hann.

Það þarf ekki að orðlengja að Sigurður brást illa við greinunum í *Nýju öldinni* og *Fjallkonunni* og svarar þeim fullum hálsi í *Dagskrá* 18. desember sama ár í greininni „Á þeim tíma urðu þeir Herodes og Pílatus vinir“. Undirtitillinn er: „Sækjast sér um líkir.“ Þar segir Sigurður að Jón Ólafsson og Valdimar Ásmundarson hafi komið sér saman um að gera það sem í þeirra valdi stæði til að hnekkja útbreiðslu *Æskunnar*, annað hvort af öfund yfir því að þeim skyldi ekki detta í hug sjálfum að gefa út barnablað eða af einhverjum öðrum ástæðum. Sigurður skýtur föstum skotum að Jóni og þakkar fyrir að hann komi ekki að útgáfu *Æskunnar* og að komið hefði í ljós boð Jóns um hjálp hefði sem betur fer bara verið fólgíð í því að níða blaðið. Sigurður gagnrýnir líka málfar, stafsetningu og greinarmerkjasetningu í *Nýju öldinni* og hvetur hann til að vanda betur til verka svo það verði lengra í að *Æskan* „standi yfir moldum hennar“.

Sigurður lætur sér ekki nægja að svara Jóni og Valdimar heldur skrifar hann grein í sama tölublað *Dagskrár*, 18. desember 1897, þar sem hann skýtur föstum skotum í greininni að Bríeti og blöðunum hennar, *Barnablaðinu* og *Kvennablaðinu*, í greininni „Hann spillir fyrir konunni sinni“. Undirtitill greinarinnar er: „Sjer grefur gröf þótt grafi“. Útgáfa *Barnablaðsins* hafði þá hafist fyrr í þeim mánuði.

Sigurður er mjög pirraður yfir greininni í *Fjallkonunni* þar sem sagði að *Æskan* væri dýrasta blaðið á landinu, og segir að Valdimar hafi þar spiltt fyrir Bríeti konu sinni.

¹⁵⁴ *Fjallkonan*, 22. október 1897, 42. tbl. 14. árg., 167.

Sigurður gerir mikinn samanburð á verði *Æskunnar* og *Barnablaðsins* og kallar *Barnablaðið* nafnlausa blaðið og dýra-blaðið. Hann segir m.a.:

Pó kastar fyrst tólfunum þegar ritstýra dýra-blaðsins kveðst ekki hafa getað fengið það af sjer að gefa það [Barnablaðið] út í fyrra, af því að blöðin hafi þá verið svo mörg! en nú þegar þau eru orðin enn þá fleiri, þá vílar hún það ekki fyrir sjer. Petta ber sorglegan vott um hnignandi brjóstgæði hjá henni, blesсаðri frúnni.¹⁵⁵

Bríet svarar grein Sigurðar í *Fjallkonunni* skömmu síðar, eða 23. desember 1897 í greininni „Til Dagskrár-Sigurðar“. Hún vandar Sigurði ekki kveðjurnar og hefur grein sína með þessum orðum:

Sigurðr Júlíus heldr enn þá áfram klíningi sínum í „Dagskr.“, þó öllum hafi fyrir löngu boðið við honum.¹⁵⁶

Hún heldur áfram:

Pað gerir nú í raun og veru lítið til, hvort Kvbl. væri dýrara eða ódýrara, því það er ekki aðaltilgangr blaða, að þau séu ódýr, heldr að þau séu góð og gagnleg, heiðvirð í rithætti og áreiðanleg, o.s.frv., í einu orði: að kaupendrnir séu ánægðir að skifta við þau. Enn hvort ritstjórar eða útgefendr blaða meta verk sín einksis og gera því enga kröfу til launa, eða þeir vilja þau þess verð, að þau séu borguð fullu verði, fer eftir geðþótta og lundarfari hvers eins. — Almenningr metr blöðin ekki eftir verði.

Bríet bendir á að *Æskan* sé gefin út af auðugu félagi sem hafi mikinn styrk úr landssjóði. Hún gagnrýnir ýmsa þætti, m.a. að ekki séu myndir í *Æskunni* sem þó hafi verið lofað og segir að fleiri myndir hefðu fylgt *Barnablaðinu* ef hægt væri að fá þær prentaðar á viðunandi hátt í prentsmeðjunni. Bríet gagnrýnir líka blaðið hafi átt að vera bindindisblað en þess sjái þó varla stað. Hún segir:

Pegar litið er á alt þetta, er „Æskan“ sannarlega langt of dýr, bæði fyrir kaupendr og landssjóð.

Í inngangsorðum að *Barnablaðinu* í desember 1897 segir Bríet að hún hafi stofnað blaðið af því að henni hafi fundist vanta lesefni fyrir börn og hafi verið hvött til að gefa út blað fyrir þau. *Æskan* hafði þó á þeim tíma komið út á hálfsmánaðarfresti frá því í október sama ár, alls fjögur blöð sem voru hálf örк hvert eins og Barnablað Bríetar. Í svari sínu í *Fjallkonunni* til „Dagskrár-Sigurðar“ segir Bríet ástæðuna fyrir útgáfu barnablaðsins þó vera aðra:

Hvað það snertir, að Sigurðr Júlíus hafi orðið hissa, þegar ég fór að gefa út „Barnablaðið“, þá get ég vel trúð því. Hann er að líkendum ekki orðinn svo auðugr að lífsreynslu og þekkingu, að það sé nýtt fyrir hann að reka sig á ýmislegt,

¹⁵⁵ Sigurður Júlíus Jóhannesson, „Hann spillir fyrir konunni sinni.“ *Dagskrá* 18.12. 1897, 344.

¹⁵⁶ Bríet Bjarnhéðinsdóttir, „Til Dagskrár-Sigurðar.“ *Fjallkonan*, 23. desember 1897, 51.-52. tbl., 14. árg., 203-204.

sem hann skilur ekki í. Enn ég skal með ánaegju fræða hann um það, að það er hann sjálfur, Sigurðr Júlíus, sem mest hefir ýtt undir útkomu Barnablaðsins. Þegar ég sá hina fátæklegu fýndni hans í „Æskunni“ er fylgdi skrípamyndum úr gömlum blöðum, sem hann hafði lánað, kom mér einmitt til hugar, að fara nú að koma út barnablaðinu mínu, til þess að almenningr ætti kost á að velja um annað enn heimskulega keskni og andlaust bull handa börnum sínum. — Meðan „Æskan“ samsvaraði að eins nafni sínu með því að vera viðvaningslegt bull, mátti fyrir gefa henni og vonast eftir framförum, enn þegar ritstjórinн sýnir svo spiltan hugsunarhátt, svo mikinn skort á siðgæðistilfinningum og svo mikinn misskilning á ætlunarverki blaðs síns að hann fer að hafa fyrir börnunum persónulega keskni, þá sýnir hann að hann er óhæfr til að standa fyrir barnablaði, og er þá rétt og skylt að stuðla að því, að almenningr glæpist ekki á slíku.¹⁵⁷

Parna vísar Bríet að öllum líkindum í 3. tölublað *Æskunnar* þar sem Sigurður birtir skrípamynd og tvær skrýtlur (eða eina skrýtu í tveimur hlutum með skrípamynd á milli) sem fjalla um two karla. Annar er öfundsjúkur og hinn er illgjarn:

Einu sinni voru tveir menn, annar var öfundsjúkur en hinn illgjarn. Þeir máttu báðir óska sjer einhvers, en sá illgjarni átti að hafa helmingi meira en sá öfundsjúki. Hinn öfundsjúki sá ofsjónum yfir því og vildi því heldur verða af óskinni. „Jeg óska mjær þess“, sagði hinn illgjarni, „að stungið sje úr mjær annað augað, því þá verður að stinga bæði úr hinum og það þykir mjær vel tilvinnandi.

Fyrir neðan skrýtluna er svo skrípamynd af tveimur körlum og fyrir neðan hana er önnur skrýtla, líklega framhald af þeirri fyrri, sem fjallar um karlana V og J:

V: Það er farið að gefa út barnablað; það er ljóti skollinn, jeg held að það ætli að fá töluverða útbreiðslu.

J: Hvað gjörir það til? Það var einmitt þörf á barnablaði, og ég gleðst af því að það er orðið til.

V: Já, það er satt, það var þörf á því en það var ólukku klaufaskapur af mjær að verða ekki fyrri til, jeg hefði ef til vill getað grætt á því, ég verð að finna upp einhver ráð til að koma blaðinu fyrir kattarnef.

J: Blessaður, láttu engan mann heyra þetta! Sjerðu ofsjónum yfir þótt bezta bindindisfjelag landsins hefði einhvern hagnað af blaðinu, sem það svo auðvitað verði til eflingar hinu þarfasta velferðarmáli þjóðarinnar, bindindismálunum? En ef þjer er það mjög mikið kappsmál, að niðra blaðinu, þá er helzt fyrir þig að finna að því, hvað það er dýrt; þá verður hætt að kaupa það.

¹⁵⁷ Bríet Bjarnhéðinsdóttir, „Til Dagskrár-Sigurðar.“ *Fjallkonan*, 23. desember 1897, 51.–52. tbl., 14. árg., 203–204.

V: Það er alveg satt; það er nú reyndar lang-ódýrast allra blaða, ef tekið er tillit til þess, að auglýsingarnar borga að miklu leyti kostnaðinn við hin blöðin, en ég skal samt reyna hvernig það gengur, ég held að menn taki ekki eptir því.¹⁵⁸

Það þarf ekki mikið ímyndunarafl til að geta sér þess til að þarna sé Sigurður að skjóta á Valdimar Ásmundarson (V), eiginmann Bríetar og ritstjóra *Fjallkonunnar*, og Jón Ólafsson (J), ritstjóra *Nýju aldarinnar*, sem bádir höfðu baunað á Sigurð vegna útgáfu *Æskunnar*. Bríeti finnst ótækt að Sigurður noti barnablað sitt til þess að ná fram persónulegri hefnd á þeim sem gagnrýna hann, og vill bjóða börnum upp á betra lesefni. Hún segir jafnframt:

Ég vona, að Sigurðr Júlíus sjái, að mér hefir ekki farið aftr með brjóstgæðin, því nú óska ég þess, að hann mætti öðlast þá vitsmuni, að hann héldi sig framvegis við nám sitt [læknanámið], svo hann gæti leyst það vanvirðulaust af hendi, eða gengi að einhverju starfi sem væri við hans hæfi, enn hætti ritstörfum, sem hann auðsjáanlega er óhæfr til.

Bríet segir að lokum:

Vegna kaupenda Kvbl. hefi ég svarað þessum höfundi. Enn ég mun ekki framvegis svara jafnillgirnislegum og strákslegum greinum og þessari grein Sigurðar Júlíusar.¹⁵⁹

En Sigurður er í vígamóð og hvergi hættur. Hann svarar Bríeti Bjarnhéðinsdóttur og Jóni Ólafssyni í tveimur greinum í *Dagskrá* 1. janúar 1898. Í greininni „Uppdráttarblöðin hennar Bríetar“ ber Sigurður enn saman verð blaðanna, *Barnablaðsins*, *Kvennablaðsins* og *Æskunnar*, og gagnrýnir Bríeti fyrir að telja uppdráttarblöð þau er fylgja *Kvennablaðinu* með sem efni í blaðið. Sigurður afþakkar ráðleggingar Bríetar um að hætta skrifum fyrir börn. Hann segir jafnframt:

*Pótt þjer hafið reiðst því að skrípamyndir komu út í *Æskunni* og þótt svo kynni að vera að yður hefði þótt önnur þeirra eitthvað svipuð manninum yðar, þá get jeg með engu móti gjört að því, náðuga frú, hvað yður kann að sýnast; en ef yður þykir það lýsa ósæmilegum og spilltum hugsunarhætti að hafa skrípamyndir í barnablöðum, þá verðið þjer að bæta hugsunarhátt allra barnablaðstjóra í heimi, því þeir hafa allir skrípamyndir í blöðum sínum og það mun ritstjóri „Æskunnar“ ekki forðast heldur. Þjer segið annars að „Æskan“ hafi enga mynd flutt og segið þó, að í henni hafi verið skrípamyndir; er það samkvæmni? Þjer teljið þó víst ekki skrípamyndir sama sem ekkert — og allra síst ef yður kynni að sýnast þær líkar manni yðar.¹⁶⁰*

¹⁵⁸ *Æskan*, 1. árg. 3. tbl., 12.

¹⁵⁹ Bríet Bjarnhéðinsdóttir, „Til Dagskrár-Sigurðar.“ *Fjallkonan*, 23. desember 1897, 51.–52. tbl., 14. árg., 203–204

¹⁶⁰ Sigurður Júl. Jóhannesson, „Uppdráttarblöðin hennar Bríetar.“ *Dagskrá* 86. tbl. 1.1. 1897, 2. árg. 1897–1898, 350–351.

Segja má að með þessu gangist Sigurður í raun við því að hafa gert grín að Valdimar og Jóni með skrípamýndinni og skrýtlunum í *Æskunni*. Bríet stendur þó við orð sín og svarar ekki grein Sigurðar.

Að lokum svarar Sigurður í sama tölublaði Jóni Ólafssyni, ritstjóra *Nýju aldarinnar*, í mjög langri grein sem ber heitið: „Viltu meira Jón?“ þar sem hann vandar Jóni ekki kveðjurnar. Sigurður rekur feril hans sem ritstjóra ýmissa blaða og gagnrýnir Jón m.a. fyrir óheiðarleika, fyrir að vera óáreiðanlegur og fyrir slæmt málfar og illt orðbragð og jafnvel föðurlandssvik:

Hvor okkar hefur optar orðið sjer til vanvirðu fyrir það að hann kunni ekki rjetta setning að orða? hvor okkar hefur optar unnið til fangelsis og fjarútláta fyrir ósvífni, ókurteisi, illt orðbragð, ósannindi og ærumeiðandi skammir um heiðvirða menn? og hvor okkar hefur fylgt betur heilræði því, er Jón gefur sjálfur: svíktu þinn guð og sannleikann og soldu þitt eigið fósturláð?

Deilurnar milli Sigurðar og Bríetar virðast ekki hafa orðið lengri, þótt áfram hafi verið harðvítugar blaðadeilur milli Jóns (og Valdimars) og Sigurðar. Þær ruku strax upp í óskiljanlega heift í augum nútímalesenda sem getur ekki annað en spurt sig hvort hér sé deilt um annað og meira en verðlagningu barnablaðanna. Snerist málið um baráttuna um barnssálina, móturn og áhrif á komandi kynslóðir eða snerist málið um trúarskoðanir og bindindisstefnu? Snerist það kannski um peninga þegar allt kom til alls? Menntamenn og rithöfundar voru fáir en þó kannski of margir til að geta lifað á hinum litla og fátæka íslenska markaði? Það myndi sprengja ramma þessarar rannsóknar að reyna að svara þessum spurningum. Deilunum lauk svo að Sigurður hætti sem ritstjóri *Æskunnar* og flutti til Vesturheims og bar brottför hans nokkuð brátt að.

Það hefur varla verið tilgangur Jóns Ólafssonar að ryðja *Æskunni* og Sigurði Júlíusi út af blaðamarkaðnum. Honum virðist meira í mun upphaflega að hæðast svolítið að honum (og Einari vini hans í leiðinni) en mögulega hefði Bríeti og Valdimar verið ósárt um að *Æskan* yrði ekki eldri. Það varð hins vegar *Barnablaðið* sem varð ekki langlít, síðasta tölublað þess kom út 1. júlí 1903 þannig að blaðið kom aðeins út í tæp sex ár. *Æskan* lifði hins vegar góðu lífi alla 20. öld og aðeins fram á þá 21.

7.1. *Æskan, barnablað með myndum*

Strax í inngangsorðum fyrsta tölublaðs *Æskunnar*, 5. október 1897, er lögð fram skýr stefna blaðsins. Það er ritstjórinn, Sigurður Júlíus Jóhannesson sem gefur tóninn fyrir ritstjórana sem á eftir koma, og þótt áherslur þeirra ritstjóra *Æskunnar* sem á eftir komu hafi ekki verið alveg þær sömu voru þær í sama anda.

Sigurður byrjar á því að segja að farið sé að gefa út barnablöð í öðrum löndum og því sé eflaust kærkomið fyrir íslensk börn að fá blað við sitt hæfi og höfðar til fróðleksfýsnar barnanna, löngunar þeirra til að fá að vita meira um heiminn:

*[V]jer erum sannfærðir um það að börnin á Íslandi eru eins fróðleksfús og annars staðar.*¹⁶¹

Sigurður leggur síðan áherslu á að börnin eigi að fá eitthvað skemmtilegt og gagnlegt að lesa:

*Vjer vonumst til, að börnunum þyki gaman að því, að fá alltaf eitthvað nýtt og skemmtilegt til að lesa; þau hafa sjaldan gagn af því, sem er í hinum blöðunum, það er vanalega of þungt og einungis fyrir fullorðna fólk ið; en þetta á að verða handa þeim í staðinn.*¹⁶²

Blaðið á að verða börnum til *gagns* og *gamans*, þau eiga að læra af því, bæði hvernig þau eiga að koma fram og um heiminn, lífið og tilveruna. Hér kemur því strax fram upplýsingaráherslan á að efni fyrir börn eigi að vera bæði gagnlegt og skemmtilegt og ekki síst uppfræðandi.

Inngangsorð ritstjóra skiptast í two hluta. Í fyrri hluta inngangsorðanna ávarpar Sigurður innbyggðan lesanda í þriðju persónu. Sigurður talar almennt um blaðið framan af og stefnu þess. Hér talar hann bæði til barnsins sem lesanda og hins fullorðna lesanda og höfðar til beggja t.d. með því að tala um að sum börn séu fátæk og hafi ekki efni á blaðinu, þess vegna sé blaðið svona ódýrt svo sem flest af fátæku börnunum geti keypt blaðið.

Barnaefni er yfirleitt skrifað af fullorðnum fyrir börn og hefur tvöfaldan innbyggðan lesanda.¹⁶³ Hér er um að ræða tvöfalt ávarp (e. double address) þar sem sögunaður talar til lesenda sem eru barn og fullorðinn, þ.e. sögunaður gerir ráð fyrir bæði ungum og gömlum lesanda og talar til hins fullorðna lesanda um barnið á góðlátlegan eða um leið yfirlætislegan hátt, eða eins og danski barnabókmenntafræðingurinn Torben Weinreich kallar það; „skrát nedad“. Tvöfalt ávarp var mikið notað í eldra barnaefni sem hafði uppeldis- og fræðslumarkmið þar sem höfundar láta hinn fullorðna lesanda vita að sagan hafi góðan boðskap og sé holl fyrir barnið.¹⁶⁴ Í sögulok eru gjarnan dregnar ályktanir af sögunni og barnið jafnvel beðið að velta fyrir sér ákveðnum atriðum í sögunni og draga af henni lærðom. Það fór að breytast eftir því sem leið á 20. öld sem skrifað er fyrir

¹⁶¹ Æskan, 1. tbl. 1. árg., 1.

¹⁶² Ibid. Sjá einnig: Ommundsen, Åse Marie, *Djevelfrø og englebarn. Synet på barn i kristne barneblader i perioden 1875–1910* (Oslo: Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap. Seksjon for nordisk språk og litteratur / Universitetet i Oslo, 1998), 99.

¹⁶³ Dagný Kristjánsdóttir, „Við hérna í vestrinu,“ 109. Í barnabókmenntum er talað um þrenns konar frásagnaraðferðir; þ.e. þegar sögunaður ávarpar einn lesanda eða áheyrandu, sem er barnið og setur sögunaður sig í spor þess, þegar um tvöfalt ávarp er að ræða er hinn innbyggði lesandi líka fullorðinn og talað um barnið við hann. Loks er tvíþætt ávarp þar sem sögunaður talar bæði til barns og fullorðins lesanda á tveimur bylgjulengdum sem lesandi/áheyrandi skilur hvor á sinn hátt eftir þroska.

¹⁶⁴ Dagný Kristjánsdóttir, „Við hérna í vestrinu,“ 109.

börn.¹⁶⁵ Ritstjóri setur sig til dæmis í hærri stöðu en lesandann með því að þúa hann en nota „vjer“ um sjálfan sig.

Í síðari hluta inngangsorðanna breytir Sigurður um stefnu og beinir máli sínu beint til barnalesendanna, talar til þeirra í annarri persónu og setur þau í hlutverk hins innbyggða lesanda. Þar gefur Sigurður börnunum nákvæmar leiðbeiningar í boðhætti um hvernig þau *eigi* að lesa og umgangast blaðið:

*Í hvert skipti, sem þið fáið „Æskuna“ eigið þið að lesa hana með athygli og ef þið skiljið ekki eitthvað, þá skuluð þið fá skýringu á því hjá fullorðna fólkini, t. d. foreldrum ykkar. [...] Þegar gátur koma í „Æskunni“, þá eigið þið að hugsa um þær sjálf, sitt í hverju lagi, og reyna að ráða þær, án þess að láta fullorðna fólk ið hjálpa ykkur; svo skuluð þið skrifa upp hjá ykkur ráðningar þær, er ykkur detta í hug, geyma þær þangað til næsta blað kemur og bera þá saman til þess að vita hvort þið hafið ráðið rjett.*¹⁶⁶

Sigurður setur sig í stöðu kennara og segir börnunum að halda saman blöðunum og láti binda þau í bók, en það leggur hann líka til í þeim barnablöðum sem hann ritstýrði í Vesturheimi.¹⁶⁷ Barnabækurnar voru vissulega dýrari en blöðin og með þessu móti var hægt að safna í heila barnabók.

Parna koma líka fram hugmyndir upplýsingarinnar um mikilvægi þess að kenna barninu að hugsa sjálft, en samkvæmt þýska heimspekingnum Immanuel Kant er aðalatriðið í barnauppledí að barnið lærði að nota meðfædda skynsemi sína sjálfstætt, það gerði það og aðra hamingjusamari.¹⁶⁸ Til þessa er oft reynt að höfða í barnablöðunum og lögð áhersla á að börn velti sjálf fyrir sér boðskap blaðanna.

Sigurður, sem virðist frekar tala til yngri barna en unglunga, leggur mikla áherslu á að kenna börnum og vill að börnin læri eins mikið og hægt væri af því sem þau lesa, þar á meðal réttitun. Hann vill nota blaðið sem tæki til kennslu, t.d. við að kenna börnum stafsetningu og greinarmerkjasetningu, og hvetur börnin til að taka eftir hvernig orðin eru skrifuð svo þau læri af því. Raunar má líka sjá það í þeim blöðum sem Sigurður ritstýrði síðar í Vesturheimi. Þar eru blöðin beinlínis notuð sem námsefni vegna þess að þar vantaði íslenskt kennsluefni fyrir börnin til að kenna þeim íslenskt mál og vekja löngun og áhuga til að læra málið. Þau sem skrifa blöðunum tjá líka þakklæti sitt og óska þess að blöðin kæmu miklu ofar.

¹⁶⁵ Silja Aðalsteinsdóttur, „Raddir barnabókanna,“ 81-82.

¹⁶⁶ *Æskan*, 1. árg., 1. tbl., 1.

¹⁶⁷ Sjá t.d. ávarpsorð barnablaðsins *Baldursbrár*, 1. árg. 1. tbl., 3.

¹⁶⁸ Christensen, Nina, *Videbegær*, 11.

Í 1. árgangi *Æskunnar* 1897–1898¹⁶⁹ er mikið um sögur, bæði þýddar og frumsamdar, eftir ritsjóra blaðsins. Yfirleitt er um að ræða siðferðilegar dæmisögor þar sem lögð er áhersla á kristnar dyggðir eins og auðmýkt, látleysi, sannsögli, hlýðni og dugnað. Lærðomur sagnanna er nær undantekningarlaust sá að óhlýðni, drykkjuskapur, ósannsögli, leti og jafnframt virðingarleysi (fyrir foreldrum, einkum móður) hefnir sín, en hið gagnstæða; hlýðni, bindindi, heiðarleiki, dugnaður og virðing fyrir foreldrum (móður) borgar sig. Þar má nefna sögur eins og söguna um Dóra, dreng á 10. ári sem á drykkfelldan föður. Dóri óhlýðnast móður sinni og bragðar áfengi. Honum hefnist illilega fyrir það og óbeinar afleiðingar óhlýðni hans verða þær að faðir hans deyr og móðir hans og börnin fara á sveitina.

Um vorið var mamma hans flutt á sveitina með öll börnin. Dóri litli var láttinn smala þar sem honum var komið fyrir. Þegar fært var frá, sat hann yfir lömbunum, og þegar þau jörmuðu og sögðu: „ma-a-a, ma-a-a“, þá minntist hann þess með sárum söknuði, þegar hann varð að skilja við hana mömmu sína og litlu systkinin sín.

En Dóri iðrast beisklega og iðrunin er mikilvæg.

Nú er Dóri orðinn fullorðinn maður og hefur aldrei bragðað vín síðan. Hann minnist opt þeirrar stundar, er slarkararnir unnu svig á honum og hann hefur fellt mörg tár fyrir yfirsjón sina. Jeg þekki Dóra, og þessi saga er sönn. S.J.J.¹⁷⁰

Mikið er um framhaldssögur sem iðulega eru skrifaðar eða þýddar af Sigurði sjálfum. Siðaboðskapurinn kemur alltaf í lok hverrar sögu og oft leggur höfundur út af sögunni og talar til barnanna.

Framhaldssagan *Steinunn gamla*, eftir Sigurð sjálfan, fjallar um lúna þvottakonu sem á 15 ára fatlaðan son, Tobba (sem heitir reyndar Tommi um skeið í sögunni). Hún reynir að vinna fyrir þeim báðum en einn daginn er hún svo þreytt og lúin að hún kemst ekki heim úr þvottalaugunum. Hún biður ýmsa um hjálp en þeir bregðast ókvæða við. Tveir drengir sem hún biður um hjálp heimta af henni borgun fyrir hjálpinum, sem hún getur ekki veitt þeim af því að hún er að spara aurana sína til jólanna. Þeir fara þá á krána og kaupa sér vín og stela peningum af drukknum manni til að kaupa sér „öl, vindla og kaffi“ og drukku og reyktu þar til þeir voru orðnir viti sínu fjær. Hundurinn Tryggur, sem Steinunn gamla og Tobbi höfðu eitt sinn bjargað frá vondu fólk, áttar sig á því að Steinunn gamla hlýtur að vera í vanda stödd og lætur Tobba vita með gelti og látum. Tobbi sækir sér hjálp og fer af stað ásamt Jóni vinnumann og finnur mömmu sína aðframkomna við laugarnar. En allt fer vel að lokum. Steinunni gömlu er hjálpað, Tryggi var þökkuð hjálpin og

¹⁶⁹ Fyrst um sinn voru árgangaskipti *Æskunnar* í október þar sem blaðið kom fyrst út 5. október 1897, en síðar breyttist það og árgangaskipti urðu um áramót.

¹⁷⁰ *Æskan*, 2. tbl., 1. árg., 8.

drengirnir sem stálu peningunum af drukkna manninum voru kallaðir á skrifstofu bæjarfógeta, enda höfðu þeir „opt unnið ýmislegt ljótt áður“. Síðan koma jólin og Steinunn gamla segir við Tobba:

„*Gleðileg jól, elsku drengurinn minn*”, sagði Steinunn gamla. „*Þú getur boðið mjer gleðileg jól með góðri samvizku, þú hefur verið góður og siðsamur piltur. Jeg er hamingjusöm móðir að eiga eins gott barn og þú ert; en aumingja foreldrar drengjanna, sem tóku peningana!* Þeir eiga ekki skemmtilegum jólum að fagna, og vesalings drengirnir sjálfir, dæmalaust hljóta þeir að skammast sín, þegar þeir óska foreldrum sínum gleðilegra jóla, og þetta er allt af því að þeir drukku.

Og í lok sögunnar spyr Sigurður lesendur sína hreint út:

*Nú er búin sagan af Steinunni og honum Tobba litla. Til hvers haldið þið að hún hafi verið sett í „Æskuna“? Hvað getið þið lært af henni? Hugsið þið vel um það þangað til „Æskan“ kemur næst, og spyrjið þið foreldra ykkar að því, ef þið getið ekki fundið það sjálf. Lesið þið svo yfir alla söguna ef þið eruð ekki búin að týna hinum blöðunum, sem jeg vona að ekki sje.*¹⁷¹

Þarna kemur ritstjóri inn fjölmögum íhugunarefnum fyrir börnin auk smá samviskubits er þau hafi ekki passað upp á blöðin. En boðskapurinn er klár: Það fer illa fyrir þeim sem koma illa fram við minnimáttar; gamalt fólk, fátækt fólk, fatlað fólk og dýr, og það fer sérstaklega illa fyrir þeim sem drekka, reykja og stela. Þarna er líka minnt á náungakærleik, fórnfýsi og móðurást, hjálpsemi, vinnusemi. Þetta eiga börnin að íhuga sjálf, helst án hjálpars fullorðinna.

Bindindisáherslan í *Æskunni* er mikil í ritstjórn Sigurðar, enda er blaðið rekið af Stórstúku Íslands og fjölskyldusaga hans sjálfss dæmi um skaðsemi áfengisins. Á þessum tíma voru stofnaðar bindindishreyfingar víða á Norðurlöndunum og bárust áhrifin hingað til lands. Á Íslandi var fyrsta góðtemplarareglan, Ísafold, stofnuð 1907 á Akureyri.¹⁷²

Börnin eru oft áminnt um að vera góð við dýr. Sigurður leggur sérstaka áherslu á allir séu góðir við dýrin og fjalla margar sagnanna í *Æskunni* undir ritstjórn hans um börn og fullorðna sem eru vond við dýr en hefnist fyrir það. Sigurður sendir sérstakar ábendingar til barnanna um að þau eigi að vera góð við dýrin og skammar þau ef hann hefur orðið vitni að því að óknyttastrákar hafi t.d. verið að stríða hestum í eða kringum Reykjavík.

Hluti afmannúðarhugsun 18. og 19. aldar var að maður átti ekki bara að vera góður við börn, fátæka og sjúka, heldur átti maður líka að vera góður við þá sem ekki gætu tjáð sig,

¹⁷¹ *Æskan* 7. tbl. 1. árg. 1897–1898, bls. 27. Sagan heitir *Steinunn gamla* en Steinunn á 15 ára son og hefur því ekki verið ævagömul! Jafnframt er talað um Tobba *litla* í lok sögunnar þótt hann sé orðinn 15 ára.

¹⁷² Hilmar Jónsson, *Góðtemplarareglan á Íslandi 100 ára*, 6.

dýrin voru líka lifandi verur og höfðu sál. Þar af leiðandi bar mönnum að hafa samlíðan með þeim og dýrasögur voru mikið notaðar í barnabókum til að sýna samlíðan með þeim sem eiga bágt. Ef maður fer illa með dýr þá missir maður líka hæfileikann til að koma almennilega fram við fólk og það er manni sjálfum fyrir verstu. Og þá er heldur ekki hægt að ætlast til þess að aðrir komi vel fram við mann. Þá hugsun áttu börn að tileinka sér.¹⁷³ Á 19. öld voru víða stofnuð dýraverndunarfélög í Evrópu. Hér á Íslandi var Dýraverndunarfélag Íslands stofnað að tilstuðlan Tryggva Gunnarssonar alþingismanns árið 1913 og ritstýrði hann einnig blaðinu *Dýravininum* (1885–1916).¹⁷⁴

Í blöðunum eru gjarnan kvæði og vísur, bæði þýdd og frumsamin, stundum eftir þekkta höfunda en einnig eftir Sigurð sjálfan, og fjalla oft um móðurina. Móðurdýrkunin er áberandi hjá Sigurði. Hann minnir á að maður eigi að elska móður sína sem fórnar sér fyrir mann og er alltaf góð og til staðar fyrir börn sín. Það fer illa fyrir þeim sem óhlýðnast mömmu sinni og maður á að launa henni góðvildina.

Móðurdýrkunin verður áberandi í ýmsu íslensku barnaefni og hefst fyrir alvöru með barnabókum Sigurbjörns Sveinssonar upp úr aldamótunum 1900, eins og *Bernskunni*,¹⁷⁵ og síðar í Nonnabókunum. Í 19. aldar sögum eru feður mun meira áberandi en mæður, þeir ala upp börnin, kenna þeim og aga þau og stundum sjást mæðurnar ekki, en það breytist í sögum Sigurbjörns. Silja Aðalsteinsdóttir segir að í *Bernskunni* og öðrum frásögnum í nýrómantískum anda megi fyrst sjá skýrt þá móðurdýrkun sem einkennt hafi íslenskt barnaefni.¹⁷⁶ Móðurástina er þó að finna í ljóðum sumra íslenskra 19. aldar skálða, eins og Jónasar Hallgrímssonar, Steingríms Thorsteinssonar og Matthíasar Jochumssonar. Sigurður skrifar margar sögur og kvæði og þýdir efni um móðurina. Móðurdýrkunin er því þegar komin inn í *Æskuna*, bæði í bundnu og óbundnu máli, í lok 19. aldar.

Meðal efnis í blöðunum eru gátur og kvæði (þýdd og frumsamin) og einnig spakmæli, oft tengd áfengis- og tóbaksbölínu, fræðsluefni, t.d. um náttúruna, plöntur og dýr, og þáttur sem kallast *Smávegis* með ýmiss konar efni, þar á meðal og skrýtlu á borð við þessa:

Anna: „Hvernig geturðu fengið það af þjer, Vilhjálmur, að láta svona illa?
Mamma þín liggur veik og pabbi þinn líka; hann hefur handleggsbrotnað”.

¹⁷³ Weinreich, Torben, *Historien om Børnelitteratur*, 99–100.

¹⁷⁴ Ýmis hérland skáld höfðu beint sjónum sínum að dýravernd í sögum sínum, þ.á.m. Gestur Pálsson og Þorgils gjallandi.

¹⁷⁵ *Bernskan* eftir Sigurbjörn Sveinsson kom út árið 1907. Þar er móðurdýrkunin líklega táknað þess öryggis sem Sigurbjörn naut sem barn, það eina sem var stöðugt í því rótleysi sem hann bjó við í bernsku.

¹⁷⁶ Silja Aðalsteinsdóttir, *Raddir barnabókanna*, 13.

Vilhjálmur: „*Fyrst hann pabbi er handleggsbrotinn, þá getur hann ekki barið mig og þá er mjer óhætt að láta illa!*“

— *Haldið þið, að hann hafi verið gott barn?*¹⁷⁷

Ritstjóri vill að börnin velti fyrir sér hvort það hafi verið fallegt af Vilhjálmi að nýta sér aðstæður með þessum hætti — hann á að bera virðingu fyrir foreldrum sínum. En í nútímasamhengi verður spurningin merkilega skrýtin!

Í þættinum *Fræðabálki* er ýmiss konar gagnlegur fróðleikur um lönd, náttúru, þjóðir, manninn og fleira. Þar eru t.d. gefin góð ráð um daglegt líf, um hegðun og mælt með því að gera það sem hollt er, t.d. að liggja frekar á hægri hliðinni eða á bakinu því að „liggi menn á vinstri hliðina, tefur það hjartsláttinn meira eða minna“. Einnig segir þar:

*Pað er hollt að hafa aptur munninn, þegar maður sefur. Fyrst og fremst getur það opt komið fyrir, að ýmsar þöddur skrifði upp í mann, ef sofið er með opinn munninn og í öðru lagi andar maður að sjer ryki, sem þannig kemst auðveldar niður í lungun; því í nefinu verður slímhimnan því til fyrirstöðu, en allt ryk er mjög óhollt.*¹⁷⁸

Í 14. tbl. er að finna dálk sem heitir *Spurðu sjálfa(n) þig!* sem er langur „gátlisti“ fyrir góða og æskilega hegðun. Þar segir meðal annars:

*Hvernig hefurðu breytt á vetrinum, sem kvaddi í gær? Hefurðu verið hlýðin(n) mömmu og pabba? [...] Hefurðu allt af munað eptir því að vera kurteis og vingjarnleg(ur) við alla menn? Hefurðu gjört allt, sem þú hefur getað til að leiðbeina leiksystkinum þínnum og hjálpa þeim til að vera góð börn? Hefurðu aldrei verið vond(ur) við skepnurnar, sem ekki geta kvartað, þótt illa sje farið með þær? [...] Hefurðu allt af munað eptir því, að guð veit, sjer og heyrir allt, sem þú hugsar, gjörir og talar? [...] Spurðu sjálfa(n) þig að öllu þessu og vittu, hverju þú getur svarað.*¹⁷⁹

Þarna er höfðað til samvisku barnanna og spurt um hlýðni, þakklæti og virðingu gagnvart foreldrum, kurteisi og kærleik gagnvart náunganum, dýragæsku og guðsótta.

Hið nýja neyslusamfélag er aðeins byrjað að láta á sér kræla í blöðum aldamótanna. Auglýsingar eru þó fáar á þessum tíma, þá bara fyrir *Æskuna* sjálfa og jólakort frá *Æskunni*.

Fljóttlega var þó farið að lofa myndum í *Æskunni* til að gera blöðin meira spennandi. Reynt var að höfða til barna og hvetja þau til að kaupa *Æskuna* með því að lofa skilvísum

¹⁷⁷ *Æskan*, 5. tbl. 1. árg., 20.

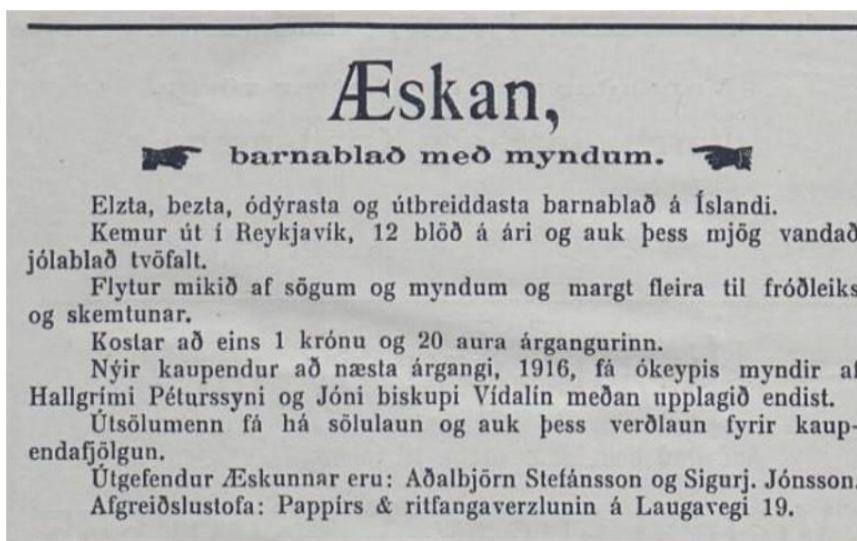
¹⁷⁸ *Æskan*, 15. tbl. 1. árg., 58.

¹⁷⁹ *Æskan*, 14. tbl. 1. árg., 56.

greiðendum myndum af Hallgrími Péturssyni eða Jóni Vídalín. Má því segja að *Æskan* hafi snemma farið að birta myndir af „poppstjörnum“ til að höfða til lesenda sinna.

Eins voru stundum verðlaun í formi bóka, og þá að sjálfsögðu bóka sem þóttu heppilegt lesefni fyrir börnin.

Myndir urðu algengar í *Æskunni*, sem og öðrum barnablöðum, eftir því sem líða fór á öldina og um 1940 voru leikaramyndir orðnar algengar í blöðunum. Samkeppnin milli blaða var ekki svo hörð þar sem *Æskan* var langstærsta blaðið og hafði líka sterkasta bakhjarlinn. Þó virðist hafa verið nokkur keppni til að byrja með á milli *Æskunnar* og *Barnablaðsins*, eins og nánar verður vikið að síðar. Stundum neyddust menn til að hækka verðið á áskriftinni, t.d. í kringum fyrri heimsstyrjöldina þar sem pappír var mjög dýr og kom *Æskan* ekki út árið 1920 vegna pappírsskorts.

Mynd 2. *Æskan*, 17. árg. jólablað, 1915, baksíða.

Auglýsingar á ýmiss konar varningi urðu tíðari í barnablöðum á Íslandi á þriðja áratugnum og á þeim fjórða jukust þær umtalsvert. Þar var m.a. verið að auglýsa bækur, blöð, fatnað og matvöru og upp úr síðari heimsstyrjöld jökst enn neysluhyggja hér á landi. Alþýðan fór að taka þátt í neyslumenningunni þar sem hagur hans hafði vænkast og höfðað var til barna og unglingsa með ýmiss konar varningi.

7.2. Ólafía Jóhannsdóttir, ritstjóri *Æskunnar* 1899–1900

Næsti ritstjóri á eftir Sigurði Júl. Jóhannessyni var Ólafía Jóhannsdóttir (1863–1924) frá febrúar 1899–1900, í 10.–11 tbl. 2. árgangs, en Sigurður skrifaði þó áfram í blaðið. Ólafía var góð vinkona Sigurðar og tengd Einari Benediktssyni, vini og velgjörðamanns hans. Hún settist í ritstjórnarstólinn þegar Sigurður hætti vegna kæru sem hann fékk á sig og flutti til Vesturheims. Sigurður tilkynnir það í *Æskunni* 1899:

*Ég hefi beðið ungfrú Ólafíu Jóhannsdóttur, sem er í ritstjórnarnefnd „Æskunnar”, að vera ritstjóri hennar þangað til að fullnaðarúrskurður er fallinn í kæru þeirri, er ég varð fyrir. Mér þykir svo vænt um „Æskuna” og börnin, sem lesa hana, að ég vil ekki að neinn geti í þessu falli beitt óvildarhug sínum til mín til þess að skaða þau eða hana.*¹⁸⁰

Ólafía stofnaði Íslandsdeild alþjóðafélagsins Hvítabandsins 1895, sem var alheimsbindindisfélag kvenna. Hún vann að líknarmálum á Íslandi og í Noregi þar sem hún barðist fyrir réttindum kynsystra sinna, bindindi, frelsi og réttsýni. Hún þótti „betur töluð en aðrar konur á Íslandi og svo mikill var kraftur sannfæringarinnar í ræðum hennar, að þeir, sem hana heyrðu, fá honum eigi gleymt“.¹⁸¹ Hún varð fyrir trúarreynslu á miðjum aldri og helgaði fyrir vikið líf sitt boðskap Biblíunnar.¹⁸² Um það skrifaði hún í bókinni *Frá myrkri til ljóss* (1925). Ólafía hefur verið kölluð dýrlingur og líkt við móður Theresu.¹⁸³ Hún skrifaði merka bók, *Aumastar allra* (1923), um vændis- og ógæfukonur í Osló. Hún hélt úti athvarfi fyrir vændiskonur, fátæka og alkóhólista í Osló þar sem hún bauð upp á mat og svefnstað.¹⁸⁴ Hún var vel metin fyrir störf sín og er gata nefnd eftir henni í Osló, Olafiagangen. Olafiaprisen er viðurkenning sem veitt er í minningu Ólafíu og heilsumiðstöðin Olafiaklinikken er kennd við hana. Ólafía var ritstjóri *Æskunnar* í eitt ár, frá 1899–1900.

7.3. *Æskan 1899–1900*

Ólafía skrifar engan formála að blaðinu þegar hún tekur við því nema að hún taki við ritstjórninni í fjarveru Sigurðar svo lengi sem hann óski þess. Ekki verða stórar breytingar á *Æskunni* þann stutta tíma sem Ólafía var ritstjóri, enda heldur Sigurður áfram að senda siðbætandi efni í blaðið frá Vesturheimi. Hann skrifar og þýðir sögur og kvæði, oft um áfengisbólið og afleiðingar þess. Sögurnar hafa augljósan boðskap (bindindisboðskap og siðaboðskap) og eru mjög einfaldar þannig að ekki ætti að vefjast fyrir börnunum að skilja þær.

Í ritstjórnartíð Ólafíu er áfram lögð áhersla á kristileg efni og barist gegn áfengi og tóbaki eins og hjá Sigurði. Ólafía vill líka efla samskipti við íslensk börn og hvetur þau, bæði stráka og stelpur, til að skrifa til blaðsins. Í blaðið skrifar m.a. 12 ára austfirsk stúlka, Guðrún Lárusdóttir, sem síðar varð önnur þingkonan á Alþingi Íslendinga á eftir Ingibjörgu H. Bjarnason. Sagt er frá blaði hennar, *Mínervu*, sem sé fyrsta blaðið sem gefið hafi verið út af kvenmanni á Íslandi, 1. október 1893.

¹⁸⁰ *Æskan*, 2. árg. 10.-11. tbl., 37.

¹⁸¹ Brynleifur Tobiasson, *Bindindishreyfingin á Íslandi*, 86.

¹⁸² Páll Ásgeir Ásgeirsson: „Dýrlingurinn frá Mosfelli.“ Heimur.is, 10. nóvember 2014.

¹⁸³ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, *Ólafía: Ævisaga Ólafíu Jóhannsdóttur*, 473.

¹⁸⁴ Wikipedia: *Ólafía Jóhannsdóttir*.

*Ungfreyja Guðrún Lárusdóttir hefir eftirlátið „Æskunni“ nokkrar sögur úr Mínervu, og hélt ég, að ykkur þætti enn meira gaman að þeim, þegar þið vissuð um ætt þeirra og uppruna, og svo hélt ég, að ykkur þætti gaman að því, að lítil stúlka skyldi vera svona dugleg.*¹⁸⁵

Það er reyndar ekki alveg rétt að Guðrún litla sé fyrst kvenna til að gefa út blað því að Torfhildur Holm gaf út *Tíbrá* sína 1892–1893. Engu að síður er áhugavert að sjá sögur eftir Guðrúnu Lárusdóttur í *Æskunni* og hún átti eftir að senda ýmiss konar efni, kvæði og sögur í *Æskuna*. Guðrún var afkastamikill rithöfundur og sendi frá sér frumsamdar sögur, ljóð og þýðingar, þar á meðal þýðingar sínar á sögum eftir Topelius.

Gátur, vísur, kvæði, skrýtlur eru áfram í blaðinu og fræðabálkurinn heldur áfram og auk hans er ýmiss konar fræðsluefnir, t.d. um vatnið og prentlistina. Umfjöllun og fræðsla um aðrar þjóðir er vinsæl í barnablöðum frá þessum tíma, og er *Æskan* engin undantekning. Um þetta leyti fer *Æskan* að birtir greinar um ýmis þjóðarbrot.

Umfjöllunin þætti þó oft ansi fordómafull á nútímamælikvarða, eins og greinin um Sama, eða „Lappa“, eins og þeir eru kallaðir þarna. Greinin er skrifuð í anda sögubóka þess tíma og er Löppum lýst sem móleitum, góðlyndum, en lötum og fremur huglitum og ósköp hjátrúarfullum. Börnin eru að lokum minnt á hvað þau séu heppin að fá að læra að lesa og hvött til að læra að lesa og skrifa svo þau geti kennt Löppunum það ef þau heimsæki þá þegar þau verða stór.

Þjóðernisleg áhersla er ekki mjög áberandi hjá þessum tveimur fyrstu ritstjórum *Æskunnar* en hún fer vaxandi eftir því sem líður á öldina.

Í ritstjórnartíð Ólafíu fer þýðingum fjölgandi. Í blaðinu er að finna ýmsar þýddar sögur, m.a. eftir H. C. Andersen, Charles Dickens og Zacharias Topelius. Oft er tekið fram að sögurnar séu fengnar í norsku barnablöðunum *Børnenes Blad og Magne*. Stundum er Sigurður skrifaður fyrir þýðingum á sögunum og efni úr Almanaki Vestur-Íslendinga, en oft er nafns þýðanda alls ekki getið. Er líklegt að hin norska áhersla komi frá Ólafíu sjálfri sem bjó og starfaði lengi í Noregi, eins og áður segir, og að hún hafi sjálf þýtt mikið efni úr norsku í blaðið án þess að hún tæki það fram.¹⁸⁶

Ólafía var aðeins ritstjóri *Æskunnar* í eitt ár en þá tók Hjálmar Sigurðsson við ritstjórninni. Hann stýrði blaðinu raunar um tíma með Ólafíu sem ferðaðist á hestbaki um land allt til að boða bindindi, sótti heimsfund góðtemplarareglunnar í London og alþjóðafund Hvítabandsins í Edinborg á þessu sama ári, aldarmótaárinu 1900.¹⁸⁷

¹⁸⁵ *Æskan*, 3. árg., 1. tbl., 4.

¹⁸⁶ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, „Kona kvennanna,“ 205–231.

¹⁸⁷ Sigríður Dúna Kristmundsdóttir, „Kona kvennanna,“ 221.

7.4. Hjálmar Sigurðsson, ritstjóri *Æskunnar* 1900–1903

Hjálmar Sigurðsson barnakennari (1857–1903) tók við ritstjórni *Æskunnar* af Ólafíu. Hann var um tíma ritstjóri blaðsins ásamt henni en tók svo alveg við stjórninni árið 1900 og stýrði blaðinu til 1903. Hann lést sama ár.

Hjálmar var kennari að mennt, eins og margir aðrir ritstjórar *Æskunnar*. Hann hafði að sögn yndi af því að leiðbeina og kenndi við Barnaskólann í Reykjavík. Hann var þar að auki stúkumaður og stofnaði barnastúku á Eyrarbakka árið 1899. Hann skrifaði kvæði og þýddi og þótti ágætt skáld þótt lítið liggi eftir hann.¹⁸⁸ Hjálmar var um tíma ritstjóri *Norðurljóssins*.

Hjálmar hafði mikinn áhuga á uppeldismálum og skrifaði grein í tímarit um uppeldi sem hétt „Um menntun og uppeldi barna“¹⁸⁹ þar sem hann fjallar m.a. um erlend áhrif á tungumálið og menninguna og koma þar fram allþjóðernislegar hugmyndir. Þær eru ekki mjög áberandi í skrifum hans og efnisvali í ritstjórnartíð hans í *Æskunni* til að byrja með en fara aðeins vaxandi eftir því sem á líður.

7.5. *Æskan* 1900–1903

Hjálmar skrifaði sjálfur hluta efnisins eins og aðrir ritstjórar blaðsins. Í ritstjórnartíð hans verða ekki stórvægilegar breytingar á *Æskunni* og þar eru fastir liðir eins og venjulega; siðbótarsögur þar sem varað er við óhlýðni; farið getur illa fyrir þeim sem ekki hlýðir, enda er leti síst til eftirbreytni eins og sagan *Lati drengurinn* ber vitni um:

„Í öllum löndum er pottur brotinn“ segir máltaekið og það mætti líklega segja líka: Latir drengir eru um allan heim. [...] Latir drengir eru einhverjar þær leiðinlegustu skepnur, sem til eru á jörðinni. [...] Sumir nenna naumast að borða, lygna augunum aftur, og hengja höfuðið. Sé talað við þá, nenna þeir ekki að svara, og svari þeir, láta þeir neðri vörina hanga og nenna ekki að hreyfa varirnar. Verður þá málid ljótt, óskyrt og þvoglulegt. [...] [P]að er svo undur hætt við, að lati drengurinn haldi leti sinni áfram fram eftir æfinni. Og hvernig fer þá fyrir honum, þegar bæði pabbi og mamma eru dáin, og hann er einn orðinn eftir, og á að fara að hafa ofan affyrir sér?“¹⁹⁰

Ekki verða stórvægilegar breytingar á efnisvali í ritstjórnartíð Hjálmars í *Æskunni* en þó fer aðeins meira fyrir þjóðlegum áherslum þar en áður. Til dæmis er farið að fjalla um íslensk skáld. Þar eru áfram frumsamdar sögur og þýddar, t.d. eftir H.C. Andersen,

¹⁸⁸ Ólafur Kristjánsson, *Kennarartal á Íslandi I*, 289.

¹⁸⁹ Hjálmar Sigurðarson, „Um menntun og uppeldi barna,“ *Tímarit um uppeldi og menntamál*, 3. árg. 1890, 86. Greininni lýkur með þessum orðum: „Sá, sem glatar þeirri þekkingu, er hann hefur notið á æskuárum, hann hefur kæft það frækorn, er hann átti að frjóvga, svo það bæri ávexti fyrir alla hans ókomnu æfi.“

¹⁹⁰ *Æskan*, 5. árg. 22.–23. tbl., 86.

skrýtlur, gátur, dæmi, bindindisboðskapur, móðurdýrkun ærin og ýmiss konar fræðsluefni um dýr, víindi, lönd og þjóðir og kynþætti, m.a. er vafasöm grein um „svertingja“, ekki ósvipuð þeirri um „Lappana“:

Svertingjar eru ekki fríðir sýnum eða að minsta kosti ekki í okkar augum. Eins og nafn þeirra bendir á. eru þeir svartir á hörundslit, og ekkert hvítt á þeim nema skinnhimnan í augunum og tennurnar. Peir eru ákaflega frammyntir og varaphykkir og kemur það af því, að tanngarðurinn stendur skáhalt út á við í báðum góum, en hjá okkur standa tennurnar beint upp og ofan.¹⁹¹

Í 5. árgangi *Æskunnar* skrifar Hjálmar ávarp til lesenda blaðsins. Þar skerpir hann áherslur blaðsins og kemur skýrt fram hvert markmið þess er. Hjálmar segir að *Æskan* vilji fullnægja *lestrarpörf* og *lestrarþrá* barnanna og láta þau hafa eitthvað sem þau hafi gagn og gaman af að lesa. Hann minnir þau líka á að nota tímann vel og leggur ríka áherslu á að börnin séu glöð, annars séu þau ekki sönn börn. En til þess að geta orðið glöð verða þau líka að vera góð:

En svo er nú fleira, sem „Æskan“ vill. Hún kemur ekki einungis til að skemta börnunum, [...] hún vill svo gjarnan, að börnin geti verið glöð börn. Gleðin, æskugleðin, á að vera eins óaðskiljanleg frá börnunum, eins og ilmurinn blóminu. Gleðin heyrir barnsaldrinum til. Ef börnin geta ekki verið glöð, eru þau ekki sönn börn; þau eru þá orðin fullorðin fyrir tímann. Sá maður, sem aldrei heflr fundið æskugleðina, hann hefir farið óendanlega mikils á mis. Æfin hans verður aldrei heil, hversu gamall, sem hann verður. Hún verður eins og bók, sem vantar framan við. [...] Finni börnin ekki æskugleðina, á meðan þau eru börn, þá finna þau hana aldrei. Barnæskan þeirra er þá týnd fyrir fult og alt. En æskugleðina, sanna og hreina æskugleði, geta börnin ekki fundið, nema þau séu góð börn. Getið þið kankske verið glöð, ef þið hafið gert eitthvað, sem þið vitið að þið áttuð ekki að gera? Enginn maður, því síður nokkurt barn, getur notið sannrar gleði, nema það viti sig í sátt við guð og menn. Annars verður æfinlega einhver skuggi á gleðinni, eitthvað, sem stingur inst inni, þó alt líti ef til vill nógu glæsilega út hið ytra. „Æskan“ vill gera alt, sem hún getur, til þess að taka burt þennan skugga, burtrýma þessum sára broddi, sem meinar svo mörgum börnum að njóta sannrar og hreinnar æskugleði. Hún vill hjálpa börnunum til að verða góð börn. Þess vegna velur hún sögumar þannig, að lesendurnir geti lært eitthvað gott af þeim, sýnir þeim, hve illar afleiðingar fylgja slæmri hegðun, en að „gott má af góðum

¹⁹¹ *Æskan*, 4. árg., 6. tbl., 23-24: Þó erfitt kunni að vera fyrir nútímalesanda að lesa texta af þessu tagi getur það verið hollt að minnast þess að mikið hefur breyst frá því að kynþáttaníð af þessu tagi var sjálfsagt og jafnvæl talið lofsvert í fræðsluefni fyrir börn.

*hljóta", að sá, sem góður er, verður bæði sjálfum sér og öðrum til gagns og gleði.*¹⁹²

Í þessu felst næstum því hótun sem er felld inn í röklegt orsakasamhengi; séu börnin ekki góð geta þau ekki orðið glöð og þá geta þau aldrei orðið heilar eða hamingjusamar manneskjur. Sögur *Æskunnar* gegna því samkvæmt þessu mikilvægu hlutverki í því að gera börnin góð, glöð og almennilegar manneskjur.

Hjálmar leggur líka ríka áherslu á upplýsinguna og jafnframt að börnin nýti tímann meðan þau eru börn, því að óvist sé að þau fái tækifæri til þess síðar:

*Loks vill „Æskan" stuðla að því að börnin verði upplýst börn. „Því eru fíf, að fátt er kent". Sá sem ekkert nemur í æskunni, fær trauðlega tækifæri til að læra svo mikið á fullorðinsárunum, að hann verði vel upplýstur maður. Æskan er undirbúningstími undir lífið; á fullorðinsárunum á maðurinn að hagnýta sér það, sem hann hefir lært í æskunni. Það er því afar áríðandi, að öll börn hafi það hugfast að nota tímann sem bezt á meðan þau eru ung, til þess að fræðast um alt það, sem þeim má að gagni koma síðar í lífinu. [...] „Æskan" vill hjálpa þeim til þess með því að flytja þeim ýmsan fróðleik, og vonar hún, að þessi hluti starfs hennar verði eigi sízt með bökkum meðtekinn.*¹⁹³

Æskan gerir þær kröfur til barnanna að þau lesi og íhugi það sem blaðið flytur þeim og ekki síst að þau standi í skilum og borgi fyrir blaðið! Hjálmar beinir þar máli sínu bæði til barnanna og foreldranna eins og Sigurður.

Hjálmar var ritstjóri *Æskunnar* til dauðadags í september 1903.

7.6. Sr. Friðrik Friðriksson, ritstjóri *Æskunnar* 1903/4–1908

Sr. Friðrik Friðriksson (1868–1961) æskulýðsleiðtogi, stofnandi KFUM á Íslandi, varð ritstjóri *Æskunnar* í október 1903 eftir lát Hjálmars Sigurðssonar. Hann var m.a. öflugur í ýmis konar félagsstarfi og tók m.a. þátt í stofnun knattspyrnufélaga, Vals í Reykjavík og Hauka í Hafnarfirði, stofnun bókasafns, bindindisfélags, lúðrasveitar, kórs og fleira, auk þess sem hann kom að stofnun skátafélags og sumarbúðastarfí fyrir drengi í Vatnaskógi. Friðrik varð heiðursdoktor í guðfræði og sæmdur stórkrossi fálkaorðunnar 1948 fyrir starf sitt í þágu ungmenna.¹⁹⁴ Friðrik var skáld gott og orti mikið af sálum, kvæðum og söngvum, einkum fyrir drengi. Hann lést árið 1961.¹⁹⁵

¹⁹² *Æskan*, 5. árg. 24.–25. tbl., III–IV.

¹⁹³ Ibid., IV.

¹⁹⁴ Ólafur P. Kristjánsson, *Kennaratal á Íslandi I*, 142–143.

¹⁹⁵ Gunnlaugur Haraldsson, ritstj., *Guðfræðingatal 1847–2002 I*, 339-341.

7.7. Æskan 1903/4–1908

Í inngangsorðum sínum að 7. árg. *Æskunnar* talar Friðrik til barnanna: „Kæru ungu vinir“, og segist vilja reyna „að velja svo efnið, að það geti orðið [þeim] til gleði, fróðleiks og uppörfunar í því, sem gott er og fagurt“. Hann segir:

Aðal skilyrðið til þess er að lesa alt með athygli, og hugsa um það sem lesið er, þá verður alt af eitthvert gagn af því.¹⁹⁶

Þessi lýsing er í sama anda og hjá Sigurði og Hjálmari; sögumaður, Friðrik, notar hér tvöfalt ávarp og talar til lesandans, sem er barn, og segir hvernig hann vill láta lesa blaðið. Hann vill að börnin hugsi um kvæðin og innhald sagnanna og biður þau að „taka eftir þeim persónum sem koma fyrir í [þeim], og sjá hvernig þær koma fram, og hvort [þau geti] lært nokkuð af þeim annaðhvort til eftirbreytni eða viðvörunar“ og segir þau hafa meira gagn af því að lesa sögur með eftifarandi hætti.

Pið eigið alt af að leggja fyrir ykkur þessar spurningar, er þið lesið: Um hvað er nú sagan? Hvaða persónur koma fyrir í henni? Hvernig er lundarlag og framkoma þeirra? Hvernig er þessu varið? Hver er orsök að þessu atviki? Hvað leiðir af þessu verki? Hvað getum við lært af þessari sögu?

Friðrik hvetur börnin til að senda sér athugasemdir og kveður með þessum orðum:

Ég óska þess innilega að „Æskan“ geti stuðlað að því að æska ykkar verði hrein, og ástundunarsöm og gleðirík, full af sólskini og söng.

Friðrik leggur áherslu á hreinleikann hér og það er gert víða annars staðar. Þar er aftur hugmyndin um heilbrigða sál í hraustum líkama.¹⁹⁷ Líkams- og heilsudýrkuninni fylgia ströng hreinlætisboðorð, börn eiga að þvo sér, greiða hárið og halda sér hreinum, en líka í yfirfærðri merkingu, þ.e. líkaminn á ekki að þjóna óhreinum löngunum og þrám.¹⁹⁸

Friðrik skrifar og þýðir mikið af því efni sem kemur í *Æskunni* í ritstjórnartíð hans, bæði sögur og kvæði. Minna er um gátur, skrýtlur, dæmi og fræðsluefni hjá sr. Friðriki en hjá hinum ritstjórunum, en meira er um siðbætandi og trúarlegar sögur/bindindissögur, s.s. „Böl hlýzt af ölæði“, sem hann þýðir gjarnan, einkum úr dönsku, eða skrifar sjálfur.

Friðrik talar fyrst og fremst til drengja og ávarpar þá stundum beint. Þeir eru oftast aðalpersónurnar í sögunum, en síður stúlkur. Friðrik beinir máli sínu drengja í greininni „Góð ráð fyrir drengi“.

Veldu þér góða drengi fyrir leikbraður. Slæmir drengir gera þér skaða. Farðu aldrei illa með börn, sem eru minni en þú. [...] Taktu ekki bezta stólinn, og hafir

¹⁹⁶ *Æskan*, 7. árg. 1.–2. tbl., 1.–3.

¹⁹⁷ Weinreich, Torben, *Historien om Børnelitteratur*, 99.

¹⁹⁸ Ibid., 99.

*pú sezt í hann, þá stattu upp ef einhver kemur inn. Vertu eins kurteis við hana mömmu þína, eins og væri hún ókunnug þér, þegar hún er dáin, muntu ekki sjá eftir kurteysi þinni. [...] Purkaðu vel af þér, áður en þú gengur inn i stofuna. Láttu hurðirnar hægt aftur, er þú gengur um; því leiðir eru hurðaskellir. [...] Ef þú komur í vondan félagsskap, þá forðaðu þér sem fljótast burt úr honum. Illur félagsskapur spillir góðum síðum.*¹⁹⁹

Sterk þjóðernishyggja er í *Æskunni* í ritstjórnartíð sr. Friðriks. Hann kann að meta náttúru- og föðurlandskvæði Steinþorsteinssonar og fjallar sérstaklega um hann í blaðinu. Fleiri greinar eru um hetjur Íslendingasagnanna og landnámsmennina. Friðrik fjallar m.a. um forna frægð víkinganna og segir við lesandann (dreng) í lokin:

*Ég ráðlegg þér því að lesa sem mest um þessar frægu hetjur; má þá og verða að þú sjálfur verðir hetja, þótt uppá annan máta verði.*²⁰⁰

Friðrik mælir gjarnan með bókum við börnin sem þroska og göfga og ýta undir ættjarðarást. Einnig mælir hann með bókinni *Bók æskunnar* eftir C. Skovgaard-Petersen, tileinkuð íslenzkum æskulýð. Hann segir:

*Það er bezt fyrir þann, sem ekki vill lesa *Bók æskunnar*, að tala sem minnst um áhuga sinn á menningu, framförum og ættjarðarást, því það er hætt við að það sé ekki annað en gaspur, ef hann lætur ónotað sér til framfara slíkt þroskunarmeðal sem þessi bók er.*²⁰¹

Friðrik mælir líka með bókinni *Gullöld Íslendinga* eftir Jón J. Aðils og segir að hann vildi að allir skynsamir og fróðleiksfúsir drengir ættu kost á að lesa hana og gerðu það.

Í doktorsritgerð sinni *Hinn sanni Íslendingur* (2004), fjallar Sigríður Matthíasdóttir um hugmyndir Jóns Aðils í ritinu *Íslenskt þjóðerni* (1903).²⁰² Þar voru einkum tvær hugmyndir, sem höfðu áhrif á íslenskar þjóðernishugmyndir á 20. öld:

*Annars vegar er þjóðin skilgreind á grundvelli tungumálsins sem lífræn heild eða persóna með sameiginlega hagsmuni og sameiginlega sjálfsmýnd. Hins vegar er goðsögnin um þjóðlega gullöld gerð að helstu fyrirmund þjóðríkis nútímans.*²⁰³

Byggt var á þeirri hugmynd að þjóðarsagan skiptist í gullöld, niðurlægingartímabil og endurreisnartímabil og að sögn Sigríðar var sú skipting lögð til grundvallar þjóðernislegrí

¹⁹⁹ *Æskan*, 7. árg., 5.–6. tbl., 23.

²⁰⁰ *Æskan*, 7. árg., 22.–23. tbl., 90.

²⁰¹ *Æskan*, 12. árg. 1910, 23.–24. tbl., 94.

²⁰² Sigríður Matthíasdóttir, *Hinn sanni Íslendingur. Þjóðerni, kyngervi og vald á Íslandi 1900–1930*.

²⁰³ Sigríður Matthíasdóttir, „Þjóðerni og karlmennska á Íslandi við upphaf 20. aldar,“ 119–120.

sögusýn hér á landi.²⁰⁴ Hugmyndin um endurreisn íslensks þjóðveldis sem skapað hafði hina fyrstu gullold á Íslandi var sterk í byrjun aldarinnar og var stór hluti við mótnum þjóðernislegrar sjálfsmynnar og notuð í sjálfstæðisbaráttunni.²⁰⁵ Sigríður bendir á að barnablöðin hafi verið meðal öflugustu þátttakendanna við að festa þjóðernisgoðsögnina í sessi í huga landsmanna og hafi gefið glögga sýn á þau gildi sem talið var mikilvægt að kenna börnum á Íslandi á þeim tíma.²⁰⁶ Þetta kom vel fram hjá sr. Friðriki og áherslum hans í *Æskunni*.

Samkvæmt Sigríði styðst sr. Friðrik við hugmyndir þýska heimspekinsins Johann Gottfried Herder (1744–1803) um þjóðina sem lífræna heild með einstaklingseinkenni þjóðaranda og þjóðarsál, þar sem hann talaði einkum til drengja. Helsta markmiðið var að fræða börnin um „fornöldina“ og „innræta þjóðernislega sjálfsmund og þjóðernisást.“²⁰⁷ Friðrik vakti m.a. athygli barnanna á forfeðrum og gullöldinni í greininni „Bernska og æska feðra vorra.“²⁰⁸ Fornöldin átti að vera fyrirmund í uppeldi íslenskra barna og í því skyni hélt sr. Friðrik samkeppni um besta svarið við spurningunni: Hver var meiri maður Bolli eða Kjartan?“ Svarið átti síðan að birtast síðar í *Æskunni*.²⁰⁹

Í greininni „Ættjarðarást“ spyr ungar drengur (eða er sagður spyrja) um hvað ættjarðarást sé.²¹⁰ Friðrik svarar því í löngu máli og útskýrir ættjarðarást fyrir barninu og líkir henni við móðurást. Ættjarðarástin á þó upptök í barninu sjálfa. Friðrik útskýrir fyrir drengnum og lesendum að ættjarðarást sé lítils virði komi hún ekki fram í verki, ekki sé nóg að tala bara um hana því að hrafnar og páfagaukar geti líka „lært að stagast á orðinu „ættjarðarást“!“²¹¹

*Sé ættjarðarástин okkar sönn kemur hún ekki aðeins fram í orðum og tilfinningum, heldur í verki. Það verður að sýna sig hvort við eigum nokkra ættjarðarást að gagni, í því, sem vér viljum gjöra og leggja í sölurnar fyrir ættjörðina.*²¹²

Þetta er kjarninn í íslenskum þjóðernishugmyndum framan af öldinni. Maður átti að vinna fyrir ættjörðina og lifa fyrir hana.²¹³

²⁰⁴ Ibid., 50–53.

²⁰⁵ Ibid., 43.

²⁰⁶ Ibid., 20. Sigríður talar einnig um barnablaðið *Unga Ísland* í þessu sambandi, þar sem þjóðernishygjan er jafnvel meiri en í *Æskunni*.

²⁰⁷ Ibid., 62.

²⁰⁸ *Æskan*, 11. árg., 5.–6. tbl., 17–19 og 7.–8. tbl., 30–31.

²⁰⁹ *Æskan*, 11. árg., 25.–26. tbl., 99–100.

²¹⁰ *Æskan*, 11. árg., 15.–16. tbl., 57.–61

²¹¹ Ibid., 58.

²¹² Ibid., 59.

²¹³ Sigríður Matthíasdóttir, *Hinn sanni Íslendingur*, 71–72.

Í sama anda leggur Friðrik mikla áherslu á að börnin (drengir) leggi líka rækt við móðurmálið, en tungumálið tengdi einstaklinginn við þjóðina og forfeðurna. Hið sérstaka þjóðareðli birtist einkum í tungumálinu sem geymdi sameiginlega reynslu þjóðarinnar.²¹⁴ Öll íslensk börn áttu því að leggja sérstaka rækt við móðurmálið því að þá sýndu þau ræktarsemi við alla þjóðina.

Árið 1907 var breytt um árgangamót á blaðinu og hófst árgangurinn upp frá því um áramót í stað þess að hefjast 1. október eins og verið hafði fram að því. Kom hún þá ekki út mánuðina október til desember það ár en byrjaði aftur með árinu 1908. *Æskan* hætti þó að koma út í lok árs 1908 vegna fjárhagsörðugleika og lá niðri síðustu þrjá mánuði þess árs, október–desember, og allt árið 1909.

7.8. Aðalbjörn Stefánsson, ritstjóri *Æskunnar* 1910–1922, og Sigurjón Jónsson, ritstjóri *Æskunnar* 1910–1927

Ýmsum blaðsins þótti miður að blaðið legðist niður og því tók þá nýstofnað unglingsaráð Suðurumdæmisins við málínu og fyrir tilhlutun þess buðust tveir gæslumenn ungtmplara, Aðalbjörn Stefánsson og Sigurjón Jónsson, til að gefa út blaðið á eigin ábyrgð árið 1910 fyrir Stórstúkuna svo það legðist ekki alveg niður.²¹⁵ Þeir voru saman ritstjórar blaðsins til ársloka 1922 en þá tók Sigurjón einn við ritstjórninni og stýrði blaðinu til ársloka 1927.

Aðalbjörn Stefánsson (1873–1938) var prentari og einn af stofnendum Prentarafélagsins. Hann var meðlimur góðtemplarastúkunnar Verðandi og aðalgæslumaður fyrir unglingsastúkuna *Æskuna* í mörg ár. Hann þótti vel hagmæltur og stóð að útgáfu barnablaðsins *Fanneyjar* 1905 ásamt Jóni Helgasyni.²¹⁶ Aðalbjörn tók svo við ritstjórn *Æskunnar* árið 1910 ásamt Sigurjóni Jónssyni.

Sigurjón Jónsson (1882–1957) tók við stjórn *Æskunnar* ásamt Aðalbirni. Hann varð síðar bóksali og skrifstofumaður hjá Reykjavíkurbæ. Hann var í stjórn K.F.U.M. lengst af frá 1908 og í framkvæmdaneftnd Stórstúku Íslands 1915–1917. Sigurjón stofnaði ásamt fleirum stúkuna Framtíðina.²¹⁷

7.9. *Æskan* 1910–1927

Sigurjón skrifar inngangsorð að 1. tbl. *Æskunnar* 1911. Þau eru á kristilegum nótum og ritstjóri minnir börnin á hlutverk sitt í heiminum. Hann talar beint til barnanna og biður þau um:

²¹⁴ Ibid., 25.

²¹⁵ *Æskan*, 25. árg. 10. tbl., 79.

²¹⁶ *Æskan*, „Aðalbjörn Stefánsson, prentari,“ 40. árg., 4. tbl., 45.

²¹⁷ *Æskan*, „Sigurjón Jónsson, fyrrv. ritstjóri *Æskunnar*,“ 59. árg., 1. tbl., 7.

*... að vera ljós í heiminum og gera hann bjartari og hreinni með ástúðlegri framkomu í orðum og verkum. [...] Æskan vill vera sendiboði hans til ykkar og hjálpa ykkur ofurlítið til að vinna þetta hlutverk, sem nú hefir verið minst á. Hún vill leitast við að glæða hjá ykkur alt gott og göfugt, og vara ykkur við öllu illu og skaðvænu. Lesið hana því með eftirtekt og hjálpið henni til að ná til sem allra flestra.*²¹⁸

Hér er enn lögð áhersla á hið góða og göfuga eins og hjá fyrri ritstjórum *Æskunnar*. Hér er líka teftt saman andstæðum; bjartur/dimmur, hreinn/óhreinn, gott/illt, göfugt/skaðvænlegt. Víðar er lögð áhersla á það hlutverk barnanna að vera ljós í heiminum og hugsa um hvaða áhrif maður geti haft á aðra með breytni sinni:

Grafsskrift. Í kirkjugarði einum er gröf, er geymir síðustu leifar ungrar og góðrar stúlku. Í hvíta steininn, sem stendur á leiðinu, eru greypt eftirfarandi orð: — „Hér hvílir ung stúlka“ — Leiksystkin hennar gáfu henni pennan vitnisburð: „Við áttum hægara með að vera góð, þegar hún var hjá okkur.“

Og eins er höfðað til samvisku barnanna út yfir gröf og dauða:

*Petta er yndisleg grafsskrift, og skiljanlegt er, að stúlkan hafi notið ástúðar og samfélags frelsara síns. Hugsaðu um það, hver áhrif þú hefir á vini þína og félaga. Verða þeir betri og ástúðlegri við það, að vera með þér? Eða vekur þú illar tilhneigingar hjá þeim? Freistar þú þeirra til syndar? Mörg börn, sem góð hafa verið að upplagi, hafa leiðst út í synd við það, að vera með slæmum félögum. Hvernig verður grafsskriftin yfir þér?*²¹⁹

Umfjöllun um ýmis mikilmenni og veraldlegar fyrirmyn dir eykst, s.s. skáld, ví sindamenn og aðrar góðar fyrirmyn dir. Um Tomas Alva Edison segir:

*Iðjusemi og hugvit, reglusemi og sparssemi eru þeir kostir, er leitt hafa hann í þann öndvegis-sess, er hann nú skipar.*²²⁰

Þarna eru tíndar til þær dyggðir sem ritstjórum finnst æskilegt að börnin taki sér til fyrirmyn dir. Bent er á ástæður fyrir velgengni frægra manna sem geta og hafa orðið mikilmenni þótt þeir hafi ekki verið það til að byrja með. Þar kemur aftur boðskapurinn um að maður geti orðið betri og baett stöðu sína þótt maður sé illur í upphafi.

EKKI verða grundvallarbreytingar á *Æskunni* í ritstjónartíð Aðalsteins og Sigurjóns. Þó má nefna að myndum fjölgar aðeins í blaðinu og geta nýir kaupendur jafnvel fengið fínar bækur eða „hina sívinsælu“ mynd af Jóni Vídalín á meðan upplag endist.

²¹⁸ *Æskan*, 13. árg., 1.–2. tbl., 2.

²¹⁹ *Æskan*, 12. árg., 11.–12. tbl., 47.

²²⁰ *Æskan*, 12. árg., 9.–10. tbl., 39.

Bindindisboðskapurinn er áfram fyrirferðarmikill hjá Aðalbirni og Sigurjóni eins og hjá öðrum ritstjórum *Æskunnar*, enda miklir stúkumenn þar á ferð. Reglulega eru sagðar stíkufréttir og kristileg áhersla er mikil. Oft eru bindindissögurnar sagðar í formi mikilla raunasagna eða jafnvel hrollvekja um menn sem fara í hundana en er stundum naumlega bjargað af hjartahreinum bindindismönnum. Boðskapur sagnanna er hér sem áður iðulega útlistaður í lok sögu.

Kominn er þjóðernislegur tónn í bland við bindindisumræðuna og þjóðernisáherslan eykst enn, enda varð Ísland sjálfstætt og fullvalda ríki á þessum tíma. Enn eru greinar um hetjur fornsagnanna, ættjarðarljóð, Íslandsmyndir, greinar um tungumálið, þjóðina og ættjarðarást. Nokkuð er um myndir í blöðunum, oftast teknað úr erlendum blöðum, mjög óíslenskar, og gjarnan skrifnað út frá þeim, t.d. ort kvaði um myndir af börnum eða annars konar vangaveltur um hvað börnin gætu verið að gera og segja á myndunum.

Umræða um þjóðleg málefni heldur áfram og t.d. er fagnað 100 ára afmæli Jóns Sigurðssonar, „sem hafði ást til alls sem íslenskt er“, og fjallað um hvítblámann, nýja fánann. Fjallað er um Jón Sigurðsson á 100 ára afmæli hans þar sem saga hans er rakin og honum lýst eins og Íslendingasagnahetju:

[...] því hann var hverjum ungum sveini friðari, augun björt, svipurinn hreinn, málrómurinn skýr og málfaerið snjalt og gáfurnar miklar og góðar.²²¹

Og lögð er áhersla á hið íslenska:

*Snemma kendu [foreldrar hans] honum alt það, sem þeim var hjartfólglast af íslenzkum ljóðum og sögum. [...] Snemma lögðu þau grundvöllinn til ræktarsemi hans við land og þjóð, með því að innræta honum ást til alls, sem íslenzkt var.*²²²

Árið 1917 skrifar ungur drengur, Halldór Guðjónsson, grein í blaðið sem kallast „Opið bréf til æskulýðsins á Íslandi“. Þar hvetur Halldór í föðurlegum tóni ungt fólk, þá aðeins 15 ára gamall, til að blóta ekki, vera orðvart og gæta íslenskunnar:

*Pað ríður jafnmikið orðvendni beggja [kynja], því bæði þeir og þær standa sem öflugar stoðir undir velmegun þjóðarinnar.*²²³

Slíkt efni eykst frekar í ritstjórnartíð Sigurjóns þegar hann stýrir blaðinu einn 1922–1927 og meira verður af efni um Ísland, landið, Íslendingasögurnar og skáldin.

Börn eru hvött til að senda inn efni í blaðið á ritstjórnartíma Aðalbjarnar og Sigurjóns og eru lesendur mjög duglegir við að senda inn alls konar bréf, gátur, skrýtlur og þrautir. Efnið er þó vandlega ritskoðað af ritstjórunum og þarf að standast ákveðnar kröfur til að

²²¹ *Æskan*, 13. árg., 11.–12. tbl., 41–42.

²²² Ibid.

²²³ *Æskan*, 19. árg., 8. tbl., 63.

það sé birt. Börnum er iðulega bent á í lok hvers blaðs hvað betur megi fara, að þau verði að vanda sig betur, vanda málið, „rjettritun“, kveðskap og fleira. Þannig var það einkum til að byrja með. Í lok Æskublaðs í ársbyrjun 1915 er til að mynda orðsending til drengs á 11. ári:

*Vísur e. Guðm. Böðvarsson á Kirkjubóli verða ekki teknar í blaðið. Þær þykja ekki nágu vel gerðar hvað hugsunina snertir, og verður höf. að vanda sig betur, ef hann vill að Æskan taki ljóð hans til birtingar.*²²⁴

Guðmundur litli hefur tekið ábendinguna alvarlega og farið að vanda sig ef miðað er við það hvernig rættist úr honum.

Stundum koma bréf frá lesendum, stundum undir dulnefni, þar sem börn eru hvött til að stunda „bindindisskap“. „Arnfirðingur“ skrifar „Til æskulýðsins“, þar sem hann biður hann um að reykja ekki eða drekka og ekki blóta og 16 ára piltur varar við tóbakinu sem komið sé frá villimönnunum.

Margar sögurnar í *Æskunni* undir stjórn Aðalbjörns og Sigurjóns eru þýddar og ýmsir erlendir höfundar kynntir fyrir íslenskum börnum. Meðal höfunda þýddra sagna í *Æskunni* frá þessum tíma eru Selma Lagerlöf og Johanna Spyri. Meðal íslenskra skálða sem skrifa í *Æskuna* eru Sigurbjörn Sveinsson, Hulda og Guðrún Lárusdóttir. Guðrún skrifar í þjóðernislegum anda um „góða sonu og dætur svo ættjörðin hafi bæði sóma og gagn af þeim“.

Ýmiss konar fræðsluefni um náttúruna er í blöðunum frá þessum tíma, fróðleikur um ritöldina, aðrar þjóðir, manninn, dýrin og margt fleira.

Ekki er mikið fjallað um samtínaviðburði, það sem er að gerast í samféluginu og heiminum, þrátt fyrir mikla umbrotatíma á þessum árum; fyrri heimsstyrjöldin geisar 1914–1918, Íslendingar fá fána 1915, íslenskar konur, 40 ára og eldri, fá kosningarrétt 1915 (en það þarf reyndar ekki að koma á óvart að ekki hafi verið fjallað um það í *Æskunni*), Ísland verður frjálst og fullvalda ríki 1918, frostaveturinn mikli er 1918 og spænska veikin herjar á landsmenn 1918–1919, svo eitthvað sé nefnt.

Á forsíðu *Æskunnar* í janúar 1917 má þó sjá mynd af dreng sem reynir að slökkva ófriðarbál með garðkönnu sem á er skrifað ártalið 1917. Þar er líka vísa skrifuð í kringum myndina:

*Sjá ófriðarbálið, sem leikur um löndin,
og leggur á þjóðirnar óheillaböndin.
Ó, nýja ár kom þú með kærleikansmálið*

²²⁴ *Æskan*, 17. árg., 1. tbl. 8.

*og kæfðu hjá þjóðunum ófriðarbálið.*²²⁵

Í janúar 1918 segir einnig:

*Hvert barnið, sem komið er af óvitaárnum, hlýtur að verða þess áskynja af tali fullorðna fólksins, að voðatímar séu nú yfir. Að viða sé hungur og harðrétti meðal manna og hin mestu bágindi á ferðum. Það er gullvæg regla fyrir öll þau börn, er nokkur auraráð hafa, ekki sízt á þessum tínum, að draga alveg af sér brjóstsykrið og bíóin — ég tala nú ekki um „klinkið“ — og leggja afsíðis alla þá aura, sem fyrir það hefðu farið, til að gefa fátækum.*²²⁶

Barnið skal verndað fyrir ljótum fréttum og alla jafnan eru ekki sagðar fréttir í *Æskunni*. Það er því undantekning að talað sé um voðatíma í heiminum eins og hér. Fréttir af samtínaviðburðum og pólitísku ástandi koma þó aðeins meira inn í *Æskuna* síðar. Þótt ekki séu sagðar beinar fréttir úr sjálfstæðisbaráttunni á þessum tíma birtist baráttan óbeint í *Æskunni* með aukinni umfjöllun og áherslu á menningararfinn, gulloldina, skáldin og fleira.

Útgáfa *Æskunnar* lá niðri frá janúar 1920 vegna pappírsskorts og dýrtíðar. Í febrúar 1921 kemur *Æskan* aftur út en áfram fjárhagur blaðsins er bágur. *Æskan* kemur því stopult út árið 1921. Næsta blað kemur í júní 1921. Þjóðernisáherslan er áfram í blaðinu og í bréfi til *Æskunnar* segir meðal annars:

*Alt efnið, sem „Æskan“ flytur, er fræ, sem sáð er í menningarakur íslenzku þjóðarinnar, og þess er vænst, að þau blómgist og beri margfalda ávexti, og ég efast ekki um, að lesendurnir vilji láta þessa von rætast og færí sér því efnið í nyt eftir því, sem hver og einn getur. En efnið, sem „Æskan“ flytur, er svo auðvelt og auðskilið, að hægt er að færa sér það í nyt. „Æskan“ vill gleðja ykkur og veita til ykkar hreinum og hollum straumum, sem prýða og göfga hvern mann, en hún vill líka, að þið venjið ykkur á fallega og göfgandi siði, en hafnið öllu því ljóta, sem viðgengst í þjóðlíf voru.*²²⁷

Auglýsingum í blaðinu fjölgar í ritstjórnartíð Sigurjóns og þjóðernishygga fer örlítið vaxandi með ættjarðarljóðum og Íslandsmyndum. Börnin eru hvött til að lesa Íslendingasögurnar, hugsa um þjóðina, íslenskuna og ættjarðarást. Sigurjón Jónsson er svo einn ritstjóri *Æskunnar* 1922–1927 ásamt því að sinna fullu starfi hjá Reykjavíkurbæ.²²⁸

²²⁵ *Æskan*, 19. árg., 1. tbl., forsíða.

²²⁶ *Æskan*, 20. árg., 1. tbl., 3–4.

²²⁷ *Æskan*, 22. árg., 7. tbl., 56–57.

²²⁸ *Æskan*, 59. árg., 1. tbl., 7.

7.10. Guðmundur Gíslason og Margrét Jónsdóttir, ritstjórar *Æskunnar* 1928–1932

Á þingi Stórstúkunnar sumarið 1927 var samþykkt að Stórstúkan tæki við útgáfu blaðsins frá 1. janúar 1928. Þá tók Stórstúkan aftur við ritstjórn blaðsins og réð til sín two ritstjóra, Guðmundur Gíslason, kennara í Reykjavík og Margréti Jónsdóttur, kennara við Austurbæjarskóla.

*Samkvæmt tillögu þessari tekur stórstúka íslands við útgáfu *Æskunnar* með tölublaði þessu. Mun verða reynt að gera barnablað þetta svo vel úr garði sem kostur er. Ritstjórnin er falin tveim ungum kennurum, Guðmundi Gíslasyni og Margrjeti Jónsdóttur. Er þessi ritstjórn áhugasöm um bindindismál og barnauppeldi.*²²⁹

Guðmundur Gíslason (1900–1955), síðar skólastjóri í Hafnarfirði, var ritstjóri *Æskunnar* ásamt Margréti í fjögur ár, 1928–1932. Hann hafði m.a. numið í Noregi og Danmörku. Hann var m.a. kennari við æfingadeild Kennaraskólans og barnaskóla í Reykjavík 1926–1929, þannig að hann hefur, eins og Margrét, kennt samhliða því að ritstýra *Æskunni*. Síðan var Guðmundur kennari við Héraðsskólann á Laugarvatni 1929–1937.²³⁰ Hann kom því lítið að ritstjórn blaðsins 1929–1932. Þó má sjá inngang og greinar í *Æskunni* sem Guðmundur skrifar. Hann þýddi þar að auki greinar og sögur.

7.11. Margrét Jónsdóttir, ritstjóri *Æskunnar* 1928–1941

Margrét Jónsdóttir (1893–1971), kennari, rithöfundur og skáld, var fædd 20. ágúst 1893 í Árbæ í Holtum. Hún var ritstjóri *Æskunnar* frá 1928–1941. Fyrstu fjögur árin stýrði hún blaðinu ásamt Guðmundi Gíslasyni, en tók svo alfarið við ritstjórninni 1932.

Margrét og ólst upp á Suðurlandi. Hún tók 3. og 4. bekk í Kvennaskólanum í Reykjavík 1910–1912. Móðir hennar, Stefanía Jónsdóttir, vildi að Margrétar fengi góða menntun og studdi hana til mennta. Sjálf hvatti Margrét ungar stúlkur síðar til náms í skrifum sínum og störfum og ber efnisval hennar í *Æskunni* einnig þess merki.²³¹

Margrét var heimiliskennari í Gullbringusýslu og Borgarfjarðarsýslu 1912–1918 og tók kennaranámskeið 1915 í Reykjavík. Hún vann verslunar- og skrifstofustörf 1918–1923. Margrét lauk kennraprófi 1926 og var kennari við barnaskóla Reykjavíkur frá 1926–1944, fyrst við Miðbæjarskólann og síðan við Austurbæjarskóla alveg frá stofnun

²²⁹ *Æskan*, 29. árg. 1. tbl., 1.

²³⁰ Ólafur P. Kristjánsson, *Kennaratal á Íslandi I*, 189.

²³¹ Jarþrúður Einarsdóttir, „Skáldkonan Margrét Jónsdóttir 60 ára“, 87.

hans 1930 til 1944, er hún létt af störfum.²³² Margrét er einmitt eitt af Austurbæjarskólaskálundunum kunnu sem kenndu við skólann. Fyrsti skólastjóri Austurbæjarskóla, Sigurður Ó. Thorlacius, safnaði í kringum sig vel menntuðum kennurum og gerðu bættir kennsluhættir næstum byltingu í skólamálum á landinu.²³³ Í hópi þeirra kennara sem störfuðu við skólann voru margir helstu rithöfundar sem skrifuðu fyrir börn og unglings næstu áratugina á eftir, eins og Ragnheiður Jónsdóttir, Gunnar M. Magnúss, Jóhannes úr Kötlum, Stefán Jónsson og Vilborg Dagbjartsdóttir, auk Margrétar sjálfarar. Þessir rithöfundar skrifuðu einnig flestir reglulega í *Æskuna*.²³⁴ Silja Aðalsteinsdóttir kallar þetta tímabil „gullold íslenskra bókmennta“ í bókmenntasögu sinni.²³⁵

Magrét var farsæll og vel metinn kennari og náði *Æskan* mikilli útbreiðslu og vinsældum í ritstjórnartíð hennar.²³⁶ Margrét heimsótti kynnti sér starf annarra skóla á Norðurlöndunum, í Vadstena og Stokkhólmi í Svíþjóð og í Kaupmannahöfn. Hún starfaði jafnframt mikið í Góðtemplarareglunni frá 1918 og var í framkvæmdanefnd Stórstúkunnar 1942–1943, enda ber efni *Æskunnar* þess glöggt merki.²³⁷

Magrét hafði áhuga á uppeldis- og menntamálum og einbeitti sér að þeim í gegnum kennslu, ritstörf og félagsmál. Um tíma sat hún í stjórnskipaðri nefnd um til undirbúnings löggjafar um barnavernd 1930–1931. Jarþrúður Einarsdóttir segir í afmælisgrein sinni um Margréti sextuga:

*Æskan [hefur] notið góðs af störfum hennar og andans auðlegð, því að Margrét hefur verið svo hamingjusöm, að æskulýður Íslands hefur jafnan viljað „vera með“ henni.*²³⁸

Magrét þótti gott skáld og eftir hana liggur mikill fjöldi frumsaminna ljóða, leikrita og sagna í *Æskunni*, og þýddi hún fjölda sagna, ljóða og greina. Margrét unni íslenskri tungu og börnum, eins og sjá má af skrifum hennar. Hún var afkastamikill rithöfundur og eftir hana liggur fjöldi bóka, mest fyrir börn og unglings, bæði kvæði, þýddar sögur og frumsamdar, þar á meðal Toddubækurnar, skrifaðar á árunum 1951–1955, og bækurnar um Geiru Glókoll 1956–1957. Margrét samdi einnig söngtexta og leikþætti og skrifaði fjórar ljóðabækur, bæði fyrir börn og fullorðna, en þótti að eigin sögn vænst um ljóðin.²³⁹

²³² Ólafur P. Kristjánsson, *Kennaratal á Íslandi I*, 477.

²³³ „Austurbæjarskóli. Saga skólans og starfsemi frá upphafi.“

²³⁴ Vilborg Dagbjartsdóttir, „Óslitinn rauður þráður,“ 16–17.

²³⁵ Silja Aðalsteinsdóttir, *Íslenskar barnabækur 1780–1979*, 153.

²³⁶ *Æskan*, 73. árg. 1972, 3. tbl., 21.

²³⁷ Hannes J. Magnússon, „Margrét Jónsdóttir skáldkona 75 ára,“ *Íslendingabættir Tímans*, 13–14.

²³⁸ Jarþrúður Einarsdóttir, „Skáldkonan Margrét Jónsdóttir 60 ára,“ 87.

²³⁹ Eiríkur Sigurðsson, „Margrét Jónsdóttir skáldkona,“ *Vorið*, 30. árg., 1. tbl., 2.

Magrét lét sér alltaf annt um *Æskuna* og gaf í erfðaskrá sinni *Æskunni* útgáfurétt og höfundarétt að öllum ritverkum sínum, prentuðum og óprentuðum. Þannig tryggði hún að börn gætu haft bæði gagn og gaman af ritverkum hennar um ókomin ár.²⁴⁰

Hannes J. Magnússon segir um hana:

*Magrét átti sína two heima. Það var heimur skyldustarfanna, skólinn og þau störf. sem honum fylgdu, en svo hins vegar heimur skáldskaparins og ritstarfanna. Sá heimur var bæði víður og fagur.*²⁴¹

Magrét lét af störfum sem kennari og ritstjóri *Æskunnar* um áramótin 1943–1944 vegna veikinda. Fram að því hafði hún sinnt fullri kennslu ásamt því að ritstýra *Æskunni* í 14 ár, frá ársbyrjun 1928 til ársloka 1941 og skrifa og þýða kvæði, leikrit, greinar og sögur. Margrét náði þó aftur heilsu og hélt áfram að skrifa bækur og ljóð. Hún vann á Þjóðminjasafninu frá 1952–1959 og tvö sumur, 1960 og 1961. Margrét giftist Magnúsi Péturssyni kennara árið 1959. Hún lést 9. desember 1971, þá 78 ára að aldri.

7.12. *Æskan 1928–1941*

Magrét og Guðmundur lýsa ekki sérstaklega stefnu blaðsins í upphafi ritstjórnartíðar sinnar, en stefnuna þó má ráða af efnisvalinu. Í fyrsta árgangi *Æskunnar* 1928, þar sem Margrét og Guðmundur sáu um ritstjórnum blaðsins, eru áfram vísur og kvæði, sögur og ævintýri, fróðlegar greinar og ýmis heilræði, dægradvöl og skrýtlur, en eitt helsta nýmælið hjá nýju ritstjórunum eru leikrit sem börnin geta leikið. Sum leikritin skrifar Margrét sjálf. Annað nýmæli er að börn og unglingsar óska eftir pennavinum í blaðinu og frímerkjasöfnun er kynnt.

Myndum fjölgar í *Æskunni* og komnar eru inn myndasögur, t.d. úr *Púsund og einni nött* og sögur af *Vali vængfráa* og *Bjössa bollu*. Einnig fara að birtast myndir í blöðunum af Shirley Temple og fleiri leikurum, og umfjöllun um leikara, þannig að reynt er að höfða til áhugamála hinna ungu lesenda og þeir hvattir til að senda inn efni til blaðsins. Hér virðist frekar talað til unglings og eldri barna en gert er í fyrstu árgöngum *Æskunnar*.

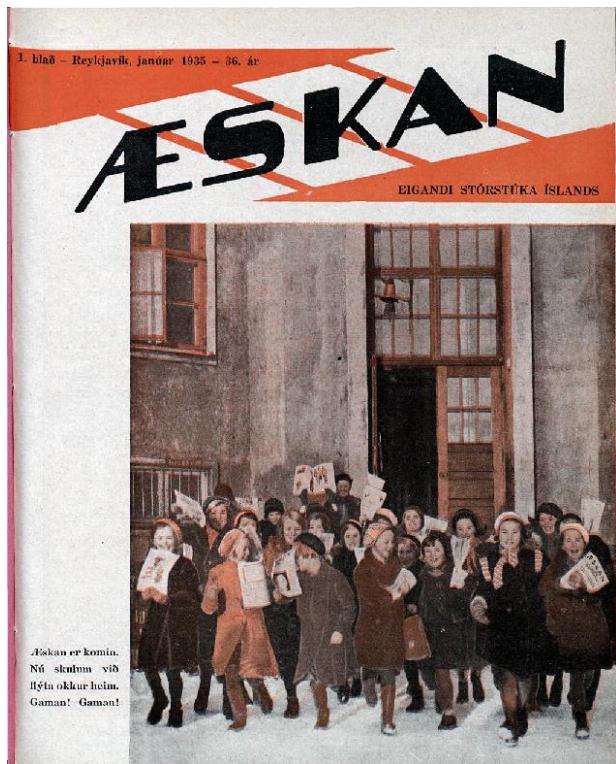
Mikið var um framhaldssögur í *Æskunni*, eins og *Sagan um glerbrotið*, eftir Ólaf Jóhann og *Undir bláum seglum*, eftir Gunnar M. Magnúss. Einnig voru þýddar sögur eftir erlenda rithöfunda, Edith Nesbit, Selmu Lagerlöf, H.C. Andersen og fleiri kunna höfunda.

Frá 1935 er forsíða *Æskunnar* ekki lengur svarthvít heldur í lit. Auglýsingum fjölgar einnig í blaðinu á þessum tíma og er þar einkum verið að auglýsa ýmsar barnabækur,

²⁴⁰ Grímur Engilberts, „Tveir fyrrverandi ritstjórar *Æskunnar* látnir,“ *Æskan*, 73. árg., 3. tbl., 21.

²⁴¹ Hannes J. Magnússon, „Margrét Jónsdóttir skáldkona 75 ára,“ 13.

Peró-þvottaefni, prentun hjá Ríkisprents miðjunni Gutenberg, Happdrætti Háskóla Íslands og Treetex-innanhússklæðingu frá Timburversluninni Völundi.

Mynd 3. Forsíða Æskunnar 36. árg. 1. tbl., 1935.

Magrét semur sjálf mörg kvæði og sögur sem birtast í *Æskunni* og jafnframt söngtexta, meðal annars við lög Sigvalda Kaldalóns, sem birtast með nótum í blöðunum þannig að hægt er að spila þau og syngja. Margrét þýðir einnig sögur, kvæði, sálma og ævintýri úr norsku, dönsku, sænsku og ensku. Þar á meðal þýðir hún framhaldssöguna „Umskiptinginn“ eftir Selmu Lagerlöf úr sænsku og ýmiss konar efni úr norska barnablaðinu *Magne* og danska barnablaðinu *Børnevennen*.

Magrét virðist hafa verið aðalritstjórinna, að minnsta kosti frá 1930, og tekur alfarið við ritstjórninni í ársbyrjun 1932:

Kæru lesendur! Sú breyting verður nú á um ritstjórn „Æskunnar“, að næsta ár verð ég ein talin fyrir henni. Þetta er í raun og veru engin breyting, því að tvö síðastliðin ár hefir meðritstjóri minn, hr. Guðm. Gíslason, verið búsettur utan Reykjavíkur, og því ekki getað annast ritstjórnina að öðru leyti en með því, að senda blaðinu við og við greinar eða sögur.²⁴²

Kristilegt efni fer minnkandi í ritstjórnartíð Margrétar en bindindisáherslan er enn talsverð og ýmis heilræði eru gefin. Gjarnan er talað um áfengi sem eitur og bent á skaðsemi áfengis og tóbaks í mörgum greinum og sögum. Á einum stað er eftirfarandi ábending:

Takið eftir! Merkur íslenskur skóla- og bindindismaður sagði nýlega í ræðu, eitthvað á þessa leið: „Prepin niður í eymd áfengisnautnarinnar eru þrjú: „Fyrsta þrepíð er sælgætið, annað sígarettureykingar, og hið þriðja víndrykkja.“ — Varið ykkur á sælgætinu, börnin góð. Pað eyðileggur tennur og maga, og afleiðingar sælgætisátsins verða oft tóbaksnautn og síðan vínnautn. Þetta hefir Æskan

²⁴² *Æskan*, 33. árg., 1. tbl., 2.

*stundum bent ykkur á. Sparið aurana ykkar. Notið þá í smáferðalög, til þess að kaupa góða bók, eða eitthvað annað gagnlegt. — Varið ykkur á fyrsta þreppinu.*²⁴³

ENN ER LÖGÐ MIKIL ÁHERSLA Á UPPELDI OG GÓÐA HEÐUN, EINS OG SJÁ MÁ Í Í GREIN ÚR *Magne* SEM NEFNIST „HVAÐ GETUR ÞÚ ORÐIÐ?“ HÉR ERU KOSTIR EINS OG DUGNAÐUR, HUGREKKI, HEÐARLEIKI, HJÁLPSEMI OG METNAÐUR TÍUNDAÐIR OG UNDIRSTRIKAÐ AÐ BÖRNIN HAFI VAL UM HVER ÞAU VERÐA:

*Pú getur orðið athafnamaður, sem eitthvað mikið liggur eftir — og fífl, sem ekkert kann nema málæðið. Að hugrókkum manni — og að hugleysingja, sem flýr ef á reynir, eins og hræddur hjeri. [...] Heiðarlegur starfsmaður, sem verðskuldar laun vinnunnar — og ljettúðugt spilafífl, sem stelur því, er aðrir hafa innunnið. [...] Pú getur orðið iðinn — og þú getur orðið letingi. [...] Alvarlegur maður — og ljettúðugur. Orðheldinn maður — og ósannsögull. Stiltur maður — og ofstopi. Bindindismaður — og drykkjumaður. Gjafmildur maður — og nirfill. Sannur maður — og smjaðrari. Alt þetta getur þú orðið. Pú verður það, sem þú velur. Jeg vildi óska að þú veldir að eins það, sem gott er og göfugt.*²⁴⁴

EINNIG ERU DÆMISÖGUR EINS OG SAGAN „GÓÐAR FYRIRMYNDIR“, SEM FJALLAR UM SAMTAKAMÁTTINN OG MIKILVÆGI HVERS OG EINS FYRIR HEILDINA, MIKILVÆGI STRÁNNA FYRIR ENGIÐ OG MIKILVÆGI REGNDROPPANNA FYRIR GRÖS OG BLÓM:

*Litla strá og litla blóm, litli regndropi og litli sólarseisli! Þið eruð góðar fyrirmyndir. Jeg ætla að reyna að líkjast ykkur. Þótt jeg sje aðeins lítið barn, get jeg reynt að sýna iðni, hlýðni og lipurð. Þá verð jeg til gleði á heimili mínu, eins og sólarseislunn. Heimurinn kvað vera stór, og margir segja, að hann sje kaldur og skuggalegur. En — ef við börnin biðjum guð að hjálpa okkur, og erum samtaka, þá getum við glatt marga, sem bágt eiga, og breytt gróðurlausu blettunum í blómareiti.*²⁴⁵

EKKI HAFÐI MIKIÐ VERIÐ FJALLAÐ UM SAMTÍMAVIÐBURÐI Í *Æskunni* FRAM TIL ÞESSA EN ÞAÐ BREYTIST Í RITSTJÓRNARTÍÐ Margrétar. Fjallað er um unga íþróttamenn og íþróttaviðburði, eins og alheimsfimleikamót. Eins er fjallað um Ólympíuleikana 1936 og sagt frá íslenskum þátttakendum þar. Í lokin er hvatning:

²⁴³ *Æskan*, 37. árg., 3. tbl., 34.

²⁴⁴ *Æskan*, 29. árg., 2. tbl., 11–12.

²⁴⁵ *Æskan*, 29. árg., 7.–8. tbl., 55.

*Allir röskir drengir og stúlkur, keppið að því marki að þjálfa ykkar eigin líkami, svo að þið einhverntíma megið verða skipuð í þá sveit hraustra ungmenna, sem ber fánann okkar fram til sigurs í keppninni um olíuviðarsveiginn.*²⁴⁶

Hluti af móturn íslenskrar sjálfsmynndar í sjálfstæðisbaráttunni var áherslan á stofnun ýmissa æskulýðsfélaga, s.s. íþróttafélaga sem stofnuð voru að norskri fyrirmynnd.²⁴⁷ Ungmennafélög spruttu upp í byrjun aldarinnar og var Ungmennafélag Íslands stofnað árið 1907. Íþróttavakningin, og reyndar ýmiss konar félagastarfsemi, var liður í að skapa félagsanda og þjóðarheild í sjálfstæðisbaráttunni sem lauk með stofnun lýðveldis 1944.²⁴⁸ Efling líkama og sálar með „íþróttum og sjálfstjórn, siðgæði og trúrækni“ var hluti af ætlunarverki ungmennafélaganna.²⁴⁹

Í *Æskunni* höfðu áður verið frásagnir og fræðigreinar um fræga menn en nú eru afrekmennirnir oft íþróttamenn. Hún kynnti fyrir börnum ýmsa íþróttamenn, til dæmis fyrsta „marathonshlauparann“,²⁵⁰ og hópíþróttir eins og skíði og fimleika og lagði almennt áherslu á mikilvægi hreyfingar og íþróttu. Einnig er lögð áhersla á hreint loft og hreint vatn og hreyfingu og bent á að félagsskapur sem miði að íþróttum og útilífi sé hollur og góður.²⁵¹ Meiri ungmennafélagsandi og æskugleði er kominn í *Æskuna*.

*[Æskan] vill einnig benda ykkur á, að leiðirnar til proska, fyrir unglingsinn, eru meðal annars, lestur góðra bóka, frjálsmannlegt íþróttu- og útlif, eftir því sem við verður komið, og nytsöm störf, unnin eftir bestu getu og með samviskusemi.*²⁵²

Í *Æskunni* er líka lögð sérstök áhersla á sundíþróttina og í septemberblaðinu árið 1928 skrifar Margrét um unga og efnilega sundkonu, Ástu Jóhannesdóttur, sem unnið hafi mörg sundafrek, þar á meðal hafi hún þreytt Viðeyjarsund, sem þá var lengsta sund sem nokkur íslensk sundkona hafði synt. Margrét minnir á *Harðar sögu og Hólmerja* og frækilegt sund Helgu Jarlsdóttur „sem mjög hefir verið rómað og kveðin um hin fegurstu kvæði“. Margrét lýkur frásögn sinni af Ástu sundkonu með þessum orðum:

*Það er gaman fyrir íslenskar telpur að vita, að svo langt geta þær einnig komist í sund-íþróttinni, er vera mun einhver hin hollasta og göfugasta íþrótt, sem völ er á.*²⁵³

Umfjöllun af þessu tagi um konur er því nýmæli í *Æskunni*. Fram til þessa var umfjöllun um konur í *Æskunni* fyrst og fremst um mæður, annað slagið þó um konur víða um land

²⁴⁶ *Æskan*, 37. árg., 10.–11. tbl., 11.

²⁴⁷ Sigríður Matthíasdóttir, „Þjóðerni og karlmennska á Íslandi við upphaf 20. aldar,“ 127.

²⁴⁸ Sigríður Matthíasdóttir, *Hinn sanni Íslendingur*, 17.

²⁴⁹ Sigríður Matthíasdóttir, „Þjóðerni og karlmennska á Íslandi við upphaf 20. aldar,“ 127.

²⁵⁰ *Æskan*, 29. árg., 6. tbl., 42.

²⁵¹ *Æskan*, 37. árg., 7.–8. tbl., 75–76.

²⁵² *Æskan*, 39. árg., 1. tbl., 3.

²⁵³ *Æskan*, 29. árg., 9. tbl., 65.

sem voru útsöllumenn *Æskunnar* en ekki margar aðrar. Margrét gerir sér grein fyrir því að það er ekki síður mikilvægt fyrir stelpur en stráka að hafa sterkar fyrirmyn dir, enda var meira talað til stúlkna og um stúlkur og konur í *Æskunni* eftir að Margrét varð ritstjóri. Margrét hvetur líka börn, einkum stúlkur, til náms og frama og til að fræðast um heiminn og ókunn lönd. Í *Æskunni* er alls konar fræðslu komið fyrir á milli sagnanna og ljóðanna, til dæmis um dýr í útrýmingarhættu og náttúruna almennt. Þar er kynning á fjarlægum löndum og framandi þjóðum með myndum m.a. af börnum víða um heim, t.d. í Palestínu. Einnig var sagt frá mismunandi menningu, þjóðflokkum og mismunandi skólahaldi víðs vegar um heiminn.

Þjóðernishyggja fer vaxandi í blaðinu á þessum tíma. Flestir fræðimenn eru sammála um að þjóðernishyggja tengist náið nútímovæðingu vestraenna samfélaga og fer þjóðernisboðskapurinn vaxandi í barnablöðunum á millistríðsárunum og á þessum tíma er verið að nútímovæða og byggja upp nýtt þjóðríki á Íslandi.²⁵⁴ Barnablöðin gefa góða sýn á þau gildi sem talið var mikilvægt að kenna börnum á Íslandi á fyrstu áratugum aldarinnar.²⁵⁵

Meira verður um sérlenskt efni í *Æskunni* þegar nær líður lýðveldisstofnun, eins og frásagnir af þekktum Íslendingum, s.s. Jóni Sigurðssyni, ættjarðarkvæði og myndir frá ýmsum stöðum á Íslandi, meðal annars af Öxará, Pingvöllum og Alþýðuskólanum að Laugarvatni, gjarnan á forsíðu. Einnig er löng grein eftir Margréti um Alþingisháttíðina á Pingvöllum 1930. Lögð var áhersla á heildina, á þætti sem sameinuðu og efldu allt þjóðlegt og íslenskt. Jafnframt er grein um ættjarðarást og minnt á ættjörðina. Í sögunni „Töfraorðið“ segir:

Ungu vinir mírir! Líklega þykir ykkur ekki vænna um neitt í heiminum en hana mömmu ykkar. [...] Ef til vill hafið þið ekki hugsað um það, að þið eigið aðra móður, sem ykkur einnig ber að elska. Það er ættjörðin, landið ykkar, sem hefir fóstrað afa og ömmu og forseður í margar aldir. — Ef við finnum ekki til þess, að ættjörðin er „móðir vor“, sem okkur ber að helga alt okkar líf, verður hún alt af köld og dauð fyrir sjónum okkar, eins og líkneskið á eyðimörkinni. [...] Eitt einasta ástríkt orð og hugsun færir ættjörðinni nýtt líf og fegurð. [...] Góð börn vilja gera alt fyrir móður sína. Hvers vegna skylduð þið ekki einnig biðja guð að hjálpa ykkur til að vinna sem mest fyrir móður ykkar — ættjörðina? [...] Hver sá æskumaður, sem á óspilt hjarta og heilbrigða sál í hraustum líkama, er auðugur, þótt hann sje fátækur. Ef þið gefið móður ykkar, ættjörðinni, þenna auð, þá heyrið þið hjarta hennar slá af fögnudi yfir barninu sínu.²⁵⁶

²⁵⁴ Jón Yngvi Jóhannsson, „Af reiðum Íslendingum. Deilur um Nýlendusýninguna 1905,“ 140.

²⁵⁵ Ibid., 20. Sigríður talar einnig um barnablaðið *Unga Ísland* í þessu sambandi, þar sem þjóðernishyggjan er jafnvel meiri en í *Æskunni*.

²⁵⁶ *Æskan*, 29. árg., 5. tbl., 35–36.

Í ávarpi sínu til lesenda í 1. tbl. 1941 fjallar Margrét um ógnir síðari heimsstyrjaldarinnar, sem þá hafði geisað í á annað ár. Hún er orðin pólitískari, talar um hernám í nágrannalöndum okkar og segir síðan:

*Og við sjálf, Ísland var hernumið af Bretum 10. maí síðastliðinn, enda þótt litla þjóðin, sem byggir það, sé vopnlaus þjóð og hafi lýst yfir ævarandi hlutleysi í ófriði. Ég veit, að þið vitið þetta allt saman ofurvel. Þið, sem á annað borð hafið þroska til að skilja það. Aldrei hefir neinn svipaður atburður gerzt á Íslandi og sá, er gerðist hér 10. maí, er brezka herliðið sté hér á land, og ársins 1940 mun verða lengi minnzt einnig í sögu íslenzku þjóðarinnar. Við Íslendingar erum í raun og veru ekki sjálfstæð þjóð lengur, nema að nafninu til, en við vonum samt, að þetta verði svo, aðeins um stundar sakir. Bretar hafa lofað því hátíðlega og hvað eftir annað, að fara héðan jafnskjótt og ófriðnum lýkur.*²⁵⁷

Hún segir þó að við getum verið þakklát þar sem við höfum ekki þurft að færa jafn miklar fórnir og nágrannaþjóðir okkar:

*Við höfum haft nóg af öllu — og engu blóði hefir verið úthellt á okkar ástkæru fósturmold. Fáninn okkar ungi og fagri er enn flekklausasti fáni veraldarinnar.*²⁵⁸

Margrét leggur talsverða áherslu á tungumálið eins og margir ritstjóranna, einkum þó Friðrik Friðriksson. Hún endar með því að minna hina ungu lesendur á það sem sameinar þá; þjóðernið og tungumálið – og reyna að vera sannir Íslendingar:

*Kæru, ungu lesendur! Gleymið því ekki, að þið eruð Íslendingar, og að þið talið, eða eigið kost á að læra að tala eitt hið fegursta, þroskaðasta og þróttmesta mál veraldarinnar. Saurgið það ekki með nýjum, erlendum orðskrifum, og verið ekki ginnkeypt fyrir því, sem útlent og óþekkt er. Gleymið því ekki, að þótt það sé skylda ykkar, ef svo ber undir, að vera kurteis við hina útlendu hermenn, sem dvelja hér, þá fer bezt á því fyrir Íslendinga að hafa sem minnst saman við þá að sælda. Og svo að lokum vil eg segja þetta við ykkur: Treystið guði um fram allt, og reynið að vera siðsamir og góðir ungligar — sannir Íslendingar — þá þarf engu að kvíða.*²⁵⁹

Hluti af mótnum íslenskrar sjálfsmýndar í sjálfstæðisbaráttunni var áherslan á tungumálið og hefur been tengsl við sjálfstæðisbaráttuna og var hluti af almennri þjóðernisvakningu hér á landi.²⁶⁰ Samkvæmt kenningum Herder var þjóðin var hópur manna sem talaði sama

²⁵⁷ *Æskan*, 42. árg., 1. tbl., 3.

²⁵⁸ Ibid.

²⁵⁹ Ibid.

²⁶⁰ Jóhannes B. Sigtryggsson, „Hrein tunga,“ *Þjóðerni í þúsund ár?*, 93. Áherslan á tungumálið tengist einnig rómantísku stefnunni, sbr. áherslu Fjölnismanna á íslenskuna.

tungumál og hið sérstaka þjóðareðli birtist einkum í tungumálinu. Tungumálið tengdi manneskjuna við þjóð sína nútíð og fortíð og hún var aðeins trú sjálfri sér ef hún talaði eða hugsaði á móðurmáli sínu, annars rofnuðu tengslin við upprunalegt eðli og það sem gaf lífinu raunverulega merkingu.²⁶¹ Áherslan á tungumálið virðist einkum vera notuð hér til að undirstrika sameiginlega þætti hjá þjóðinni og mikilvægi samtakamáttarins. Þarna var verið að byggja upp þjóðríki og eitt af því sem sameinar þjóð er tungumálið.

Árið 1941 var síðasta árið sem Margrét stýrði *Æskunni*. Eins og áður sagði léti hún af störfum um í árslok 1941 vegna heilsuleysis og kvaddi lesendur sína í jólablaði *Æskunnar* það ár. Margrét minnir á samtakamáttinn og að allir verði að leggja hönd á plóbinn til að íslenska þjóðin geti haldið áfram að vera þjóð. Hún kveðjur að lokum með þessum orðum:

*Kæru, ungu vinir mínr! Fylkið ykkur jafnan undir merki þeirra, er vilja vernda og efla íslenzkt þjóðerni og íslenzka tungu, og reynið ávallt að fylgja málstað þeirra, sem berjast fyrir því, sem er rétt, gott og fagurt.*²⁶²

Þróun blaðsins undir stjórn Margrétar virðist hafa verið sú að meiri áhersla var lögð á sameinandi þætti í íslenskri menningu og samfélagi, á tunguna, þjóðernið, landið, skáldin og söguna. Margrét verður pólitískari undir lok ritstjórnartíðar sinnar, í síðari heimssyrjöldinni, og birtist það einkum í ávörpum hennar til lesenda *Æskunnar*. Guðjón Guðjónsson, eiginmaður Ragnheiðar Jónsdóttur rithöfundar, varð næsti ritstjóri *Æskunnar* og gegndi því starfi til ársins 1955. Segja má að hann hafi haldið áfram þjóðernislegum áherslum Margrétar. Hann var því ritstjóri þegar Ísland varð lýðveldi 1944 þegar uppbyggingu íslensks þjóðríkis lauk.

8. Niðurstöður

Hér hefur verið fjallað um barnablaðið *Æskuna* á tímabilinu 1897–1941 og skoðaðar áherslur hjá hverjum ritstjóra fyrir sig. Á þessu ári verða liðin 120 ár frá því að *Æskan* hóf göngu sína. Hún kom fyrst út í lok 19. aldar þegar miklir umbrotatímar voru á Íslandi á tímum sjálfstæðisbaráttunnar og ber blaðið þess glöggt merki. *Æskan* gefur góða sýn á þau gildi sem talið var æskilegt að börn tileinkuðu sér. Áherslurnar sem birtast hjá ritstjórunum átta sem fjallað er um hér eru í grunninn þær sömu, þ.e. að gefa út blað með efni sem kennir börnum gott gildismat og góða hegðun og skemmtir þeim um leið. Blaðið var ekki gefið út í gróðaskyni, enda hafði það sterkan bakhjarl.

Ritstjórarnir lýsa stefnu blaðsins í inngangsorðum sínum, segja hver ætlunin þeirra sé með blaðinu. Þó er aðeins mismunandi hversu mikið vægi ritstjórarnir gefa einstökum þáttum, eins og siðaboðskap í kristilegum anda, þjóðernisboðskap, bindindisboðskap og almennri

²⁶¹ Ibid., 25.

²⁶² *Æskan*, 42. árg., 12. tbl., 144.

skemmtun. Allir leggja þeir þó áherslu á að börn tileinki sér það sem „gott er og göfugt“, eða það sem „gott er og fagurt“.

Sigurður Júl. Jóhannesson, fyrsti ritstjóri *Æskunnar*, lagði mikla áherslu að *kenna* börnum og uppfræða þau. Hann lagði líka mikla áherslu á og áfengis- og tóbaksbindindi og að börn væru góð við mömmu sína og við dýrin. Sögurnar voru með siðaboðskap og í anda tilfinningasemi rómantíkurinnar.

Ólafía Jóhannsdóttir hélt bindindis- og trúarboðskapnum áfram en opnaði blaðið meira fyrir börnunum og bauð þeim að senda efni í blaðið. Á þessum tíma birtust frásagnir af þjóðum eða þjóðarbrotum í blaðinu. Kristilegi boðskapurinn verður ekki eins áberandi þegar líður á tímabilið en siðaboðskapurinn er alltaf til staðar. Í ritstjórnartíð sinni lagði Hjálmar Sigurðsson áherslu á dyggðir og fyrirmyn dir með efnisvali sínu og hjá sr. Friðriki Friðrikssyni er fyrst og fremst þjóðernisboðskapur, áhersla á tungumálið, þjóðernið og forna gullöld.

Aðalbjörn Stefánsson og Sigurjón Jónsson stýrðu blaðinu á erfiðum tínum á öðrum áratug 20. aldar en ekki er þó talað um samtínaviðburði, eins og fyrri heimsstyrjöldina, frostaveturinn mikla eða spænsku veikina, enda skyldi barnið á verndað fyrir ljótum fréttum.

Fréttir úr samtímanum komu þó aðeins inn í *Æskuna* í ritstjórnartíð Margrétar og Guðmundar og var kominn meiri ungmennafélagsandi og þjóðernishyggja í blaðið. Áherslan á tungumálið og þjóðernið hélt áfram og mikið var af efni um Ísland og myndir frá Íslandi. Margrét tók alfarið við ritstjórninni 1932. Hún lagði meiri áherslur á stelpur í blaðinu og hvatti þær áfram. Margrét var fyrst ritstjóra *Æskunnar* til að tala sérstaklega til stúlkna. Þjóðernisáherslan fer vaxandi eftir því sem nær dregur lýðveldisstofnun 1944. Það hefur verið markmið ritstjóra að efla þjóðernisvitund barnanna á fyrstu áratugum 20. aldar til þess að skapa samkennd.

Æskan hélt áfram að breiða út boðskap sinn fram eftir öldinni og aðeins fram á þá 21., en síðustu tvö tölublöðin komu út árið 2005.

Danski rithöfundurinn og fræðimaðurinn Mette Winge sagði árið 1976 að barnablöðin væru útdauð grein sem teiknimyndaseríurnar, sem urðu vinsælar fljótlega eftir síðari heimsstyrjöld, hefðu leyst af hólmi.²⁶³ Síðan tóku sjónvarp og vídeo og frumstæðar tölvur við. Í dag er veruleikinn enn annar og internetið og tölvuleikir — og nú snjallsímar og samfélagsmiðlar — hafa fyrir löngu tekið yfir afþreyingarmarkaðinn fyrir börn þótt barnabækurnar lifi sem betur fer enn góðu lífi. Enn lifir þó ýmislegt af hugmyndafræði barnablaðanna í barnamenningunni.

²⁶³ Winge, Mette. *Dansk børnelitteratur 1900–1945, med særligt henblik på børneromanen*, 431.

Barnablöð eins og *Æskan* voru afþreyingarefni fyrir börn í breyttum heimi og léku stórt hlutverk í óformlegri menntun barna. Þau voru fjölbreytt, höfðu til breiðs hóps barna og vöktu áhuga þeirra á lestri og fræddu þau um allt milli himins og jarðar. Vegna eðlis barnablaðanna, þ.e. hversu oft þau komu út og hversu samtímaleg þau eru geta þau gefið lifandi mynd af barnamenningu á hverjum tíma og af því hvað talið var æskilegt að börn læsu. Barnablöðin voru frekar ódýr þannig að margir höfðu aðgang að þeim, þau komu titt út og voru lifandi og gagnvirkur miðill þar sem börnin gátu sent inn efni. Talað var beint til barna og þau jafnvel spurð álits um efni í blöðunum. Þess vegna heyrast raddir barna í blöðunum þótt vissulega hafi fullorðnir oft aðstoðað börnin við, og mögulega haft áhrif á, skriftirnar.

Ljóst er að þörf er á frekari rannsókn á sögu barnablaða á Íslandi almennt. Í þeim er falinn mikill fjársjóður sem varpað getur ljósi á barnamenningu, ekki síður en barnabækurnar, og hugmyndir um börn frá upphafi barnablaðanna.

9. Heimildaskrá

Ariès, Philippe, *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. Ensk þýð.: Robert Baldick. New York: Vintage Books, 1962.

„Austurbæjarskóli. Saga skólans og starfsemi frá upphafi.“ Austurbæjarskóli. Sótt 5.1. 2017 af: <http://www.austurbaejarskoli.is/skolanamskra/saga-skolans-og-starfsemi-fra-upphafi?showall=1>

Baldursbrá. Ungmennablað Þjóðræknisfjelagsins, Winnipeg, 1934.

Barnablaðið. Reykjavík, 1897–1903.

Beck, Richard, „Skáldið og hugsjónamaðurinn Sigurður Júlíus Jóhannesson,“ *Tímarit Þjóðræknisfélags Íslendinga* (1958), 10–26.

Birkeland, Tone, Risa, Gunvor og Vold, Karin Beate. *Norsk Barnelitteraturhistorie*. Oslo: Samlaget, 2005.

Björn Jónsson. „Og vera í lífinu sjálfum sér trúr.“ Afmælisgrein um Sigurð Júl. Jóhannesson. *Æskan*, 88, nr. 8 (1987), 6–7.

Brynhildur Þórarinsdóttir og Dagný Kristjánsdóttir, ritstj. *Í Guðrúnarhúsi: Greinasafn um bækur Guðrúnar Helgadóttur*. Reykjavík: Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands / Vaka–Helgafell, 2005.

Brynleifur Tobiasson. *Bindindishreyfingin á Íslandi. Söguágrip með myndum*. Stórstúka Íslands af I.O.G.T. Akureyri: Prentsmiðja Odds Björnssonar. MCMXXXVI.

Burman, Anders. Pedagogikens idéhistoria. Uppfostringsidéer och bildningsideal under 2500 år. Uppsala: Studentlitteratur, 2015.

Carter, Nona L. „A study of Japanese children's magazines 1888–1949.“ (January 1, 2009). Sótt 20.11. 2016 af: <http://repository.upenn.edu/dissertations/AAI3395684>.

Christensen, Nina. *Barnesjælen. Børnelitteraturen og det romantiske barn*. København: Høst og Søn, 2005.

Christensen, Nina. *Videbegær: Oplysning, børnelitteratur, dannelses*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2012.

Cunningham, Hugh. *Children & Childhood in Western Society since 1500*. London: Longman, 1995.

Dagný Kristjánsdóttir. „„Við héra í vestrinu.“ Um bernsku og barnaefni í íslenskum barnablöðum í Vesturheimi.” *Ritið* 1 (2014), 103–119.

Dagný Kristjánsdóttir. *Bókabörn. Íslenskar barnabókmenntir verða til*. Reykjavík: Bókmennta- og listfræðistofnun / Háskólaútgáfan, 2015.

Dagskrá. Reykjavík, 1897–1898.

Dawson, Janis. „Trade and Plumb-Cake in Lilliput: The Origins of Juvenile Consumerism and Early English Children’s Periodicals.“ *Children’s Literature in Education*, 29, nr. 4 (1998), 175–198.

Drotner, Kirsten. *English Children and Their Magazines, 1751–1945*. New Haven and London: Yale University Press, 1988

„Dýravinurinn Tryggvi Gunnarsson átræður.“ *Dýraverndarinn*, 1, nr. 4 (1915), 50–51.

Eiríkur Sigurðsson, „Íslensk barnablöð, lausleg athugun á tíu tímaritum,“ *Tíminn – sunnudagsblað*, 4. október 1970, 748–751.

Eiríkur Sigurðsson. „Íslensk tímarit og ársrit handa börnum.“ *Tíminn – sunnudagsblað*, 14. febrúar 1971, 124–127.

Eiríkur Sigurðsson. „Margrét Jónsdóttir skáldkona,“ *Vorið*, 30, nr.1 (1964), 1–3.

Erslev, Anna. „Vore Børns Læsning. Et lille Oversyn for Fædre og Mødre.“ *Vor ungdom. Tidsskrift for Opdragelse og Undervisning* 22 (1900), 715–74.

Ewers, Hans-Heino. „Børnelitteratur som medium for opdagelse af barndom.“ *Nedslag i Børnelitteraturforskningen* nr. 5 (2004), 35–61.

Fjallkonan. Reykjavík, 1897–1898.

Frederiksen, Helene Marie, *Gavnligt og fornøjeligt. Børneblade i Danmark – med en bibliografi*. Mastersprojekt. Master i Børnelitteratur, modul 4. København: Danmarks Pædagogiske Universitet, 2008.

Grímur Engilberts, „Tveir fyrrverandi ritstjórar Æskunnar látnir,“ *Æskan*, 73. árg. 1972, 3. tbl., 21.

Guðmundur Jónsson. Tölvupóstur til Dagnýjar Kristjánsdóttur 15.1. 2017.

Gunnlaugur Haraldsson, ritstj. *Guðfræðingatal 1847–2002 I.* Reykjavík: Prestafélag Íslands, 2002.

Hannes J. Magnússon, „Margrét Jónsdóttir skáldkona 75 ára,“ *Íslendingapættir Tímans*, 6 (1968), 12.

Heimir Þorleifsson. *Frá einveldi til lýðveldis. Íslandssaga eftir 1830.* Reykjavík: Bókaverslun Sigfúsar Eymundssonar, 3. útg. 1983.

Henriksen, Bodil, Jakobsen, Torben og Nistrup, Karen Margrethe. *Børnelitteratur: historie og analyser.* Copenhagen: Gyldendal, 1978.

Hilmar Jónsson. *Góðtemplarareglan á Íslandi 100 ára. Afmælisrit.* Reykjavík: Stórstúka Íslands, 1984.

Hjálmar Sigurðarson. „Um menntun og uppeldi barna.“ *Tímarit um uppeldi og menntamál*, 3 (1890), 59–86.

https://no.wikipedia.org/wiki/%C3%93laf%C3%ADa_J%C3%B3hannesd%C3%B3ttir.

Ingi Sigurðsson. *Erlendir straumar og íslenzk viðhorf. Áhrif fjölbjóðlegra hugmyndastefna á Íslendinga 1830–1918*. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2006.

„Introduction,“ „Children’s Periodicals,“ Children’s Literature Review, Encyclopedia.com (16.8. 2016): <http://www.encyclopedia.com/children/academic-and-educational-journals/childrens-periodicals>.

Jarþrúður Einarsdóttir. „Skáldkonan Margrét Jónsdóttir 60 ára“, *Æskan*, 54. árg. 9.–10. tbl., 87.

„John Newbery.“ Wikipedia: Sótt 1.7. 2016 af:
https://en.wikipedia.org/wiki/John_Newbery.

Jóhannes B. Sigtryggsson. „Hrein tunga,“ *Pjóðerni í þúsund ár?* Ritstýrt af Jóni Yngva Jóhannssyni, Kolbeini Ó. Proppé og Sverri Jakobssyni, 91–103. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2003.

Jón Yngvi Jóhannsson. „Af reiðum Íslendingum. Deilur um Nýlendusýninguna 1905,“ *Í Pjóðerni í þúsund ár?* Ritstýrt af Jóni Yngva Jóhannssyni, Kolbeini Ó. Proppé og Sverri Jakobssyni, 135–150. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2003.

Kolbrún Bergþórsdóttir. „Erfitt bókmenntasvið.“ Viðtal við Dagnýju Kristjánsdóttur, DV, 18. desember 2015. Sótt 24.10. 2016 af: <http://www.dv.is/menning/2015/12/20/gagn-og-gaman/>.

Kristján Guðmundsson. „Barnablaðið *Æskan* 1897–1979.“ *Í Góðtemplarareglan á Íslandi 100 ára. Afmælisrit*, 24–27. Reykjavík: Stórstúka Íslands, 1984.

Lang, Marjory. „Childhood’s Champions: Mid-Victorian Children’s Periodicals and the Critics,“ *Victorian Periodicals Review*, 13, nr. 1–2 (1980), 17–31.

Loftur Guttormsson. „Rousseau í íslenskri uppeldissögu: Stíklur 1780–1940“, *Vefnir. Vefrit Félags um átjándu aldar fræði* 9 (2013). Sótt 10. desember 2016 af:
<http://vefnir.is/UserFiles/File/LofturGuttormsson-Rousseau.pdf>.

Magrét Jónsdóttir, „Alþingishátíðin. Þúsund ára afmæli Alþingis 930–1930,“ *Æskan*, 31, nr. 7.–8. (1930), 56.

„Merkir Íslendingar. Sigurður Július Jóhannesson.“ *Menningar-Staður*, vefsetur félagsheimilisins Staðar, Eyrarbakka. Sótt 3.1. 2017 af:
<http://menningarstadur.123.is/blog/2014/01/09/merkir-islendingar---sigurur-julius-johanness/>.

Mjør, Ingeborg og Risa, Gunvor. *Barnelitteratur – sjangrar og teksttypar*. Oslo: Landslaget for norskundervisning (LNU), Cappelen Akademisk Forlag, 2000.

Nýja öldin. Reykjavík, 1897–1898.

„Ólafia Jóhannsdóttir.“ Wikipedia. Sótt 10.8. 2016 af: https://no.wikipedia.org/wiki/%C3%93laf%C3%A5da_J%C3%B3hannesd%C3%B3ttir

Ólafur Haukur Árnason. „Áfengismálastefna Íslendinga 1100–1992. Stutt sögulegt yfirlit.“ Sótt 5.12. 2016 af: <http://www.forvarnir.is/id/3059>.

Ólafur P. Kristjánsson. *Kennaratal á Íslandi I*. Reykjavík: Prentsmiðjan Oddi hf., Reykjavík, 1958.

Ommundsen, Åse Marie, *Djevelfrø og englebarn. Synet på barn i kristne barneblader i perioden 1875–1910*. Oslo: Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap. Seksjon for nordisk språk og litteratur / Universitetet i Oslo, 1998.

Páll Ásgeir Ásgeirsson. „Dýrlingurinn frá Mosfelli.“ Heimur.is, 10. nóvember 2014. Sótt 12. júlí 2016 af: <http://heimur.is/2014/11/10/dyrlingurinn-fra-mosfelli>.

Ragnar Þorsteinsson. „Lög um barnafræðslu í 100 ár.“ *Morgunblaðið*, 21. ágúst 2008. Sótt 10.8. 2016 af: <http://www.mbl.is/greinasafn/grein/1237109/>.

Schanz, Hans-Jørgen, ritstj., *50 idéer: der ændrede verdenen*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2014.

Sigríður Dúna Kristmundsdóttir. „Kona kvennanna: Frumkvöðullinn Ólafía Jóhannsdóttir.“ *Í Kvennabarátta og kristin trú*, ritstýrt af Arnfríði Guðmundsdóttur og Kristínu Ástgeirs dóttur, 205–231. Reykjavík: JPV, 2009.

Sigríður Dúna Kristmundsdóttir. *Ólafía: Ævisaga Ólafíu Jóhannsdóttur*. Reykjavík: JPV, 2006.

Sigríður Matthíasdóttir. „Þjóðerni og karlmennska á Íslandi við upphaf 20. aldar.“ *Í Þjóðerni í þúsund ár?* Ritstýrt af Jóni Yngva Jóhannssyni, Kolbeini Ó. Proppé og Sverri Jakobssyni, 119–132. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2003.

Sigríður Matthíasdóttir. Hinn sanni Íslendingur. Þjóðerni, kyngervi og vald á Íslandi 1900–1930. Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2004.

Sigurjón Jónsson., „Æskan sextíu ára.“ *Æskan*, 60, nr. 10 (1959), 139–141.

Silja Aðalsteinsdóttir. „Raddir barnabókanna: Um frásagnartækni í barnabókum.“ *Í Raddir barnabókanna. Greinasafn*. Ritstýrt af Hildi Hermóðsdóttur og Silju Aðalsteinsdóttur, 79–100. Reykjavík: Mál og menning, 2. útg. 2005.

Silja Aðalsteinsdóttir. *Íslenskar barnabækur 1780–1979*. Reykjavík: Mál og menning, 1981.

Svensson, Sonja, „Barntidningar – fanns dom? eller – här finns mycket att göra!“ *Barnboken. Journal of Children's Literature Research*, 28, nr. 2 (2005), 52–56.

Unga Ísland, barnablað með myndum. Reykjavík, 1905.

„Valdimar Ásmundsson (1852–1902).“ Blaðamannafélag Íslands. Sótt 16.12. 2016 af: <http://www.press.is/index.php/component/journalist/20?view=items&layout=detail&catid=102>.

Vilborg Dagbjartsdóttir. „Óslitinn rauður þráður.“ *Börn og bækur*, 6, nr. 19 (1990), 16–17.

Weinreich, Torben. *Børns bøger: bogen, barnet, skolen, samfundet*. København: Høst og Søn, 1985.

Weinreich, Torben. *Historien om Børnelitteratur: Dansk børnelitteratur gennem 400 år*. København: Branner og Korch, 2006.

Weiss, Erica E. „Children's Periodicals in the United States During the Nineteenth Century and the Influence of Mary Mapes Dodge.“ (1999) Sótt 7.7. 2016 af: <http://www.facstaff.bucknell.edu/gcarr/19cusww/mmd/weiss.html>.

Winge, Mette. Dansk børnelitteratur 1900–1945 med særligt henblik på børneromanen. København: Gyldendal, 1976.

Æskan, barnablað með myndum. Reykjavík, 1897–1941.

10. Viðauki

10.1. Tímalína – íslensk barnablöð

